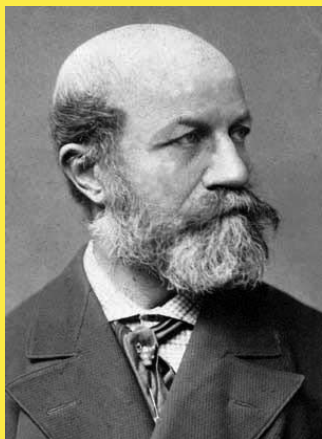

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

Jókai 200

Acsai Roland: Kazinczyhoz
Geszti Péterrel beszélget Herczeg Zsolt: „Ha Kazinczy ma élne, mesterséges intelligenciát kéne használnia”
Balázs Géza: Jókai és a magyar nyelv
Adamikné Jászó Anna: Jókai, a nyelvőr és a nyelvművész
Lőrincz Julianna – Lőrincz Gábor – Istók Béla: Jókai Mór nyelvújítás korában és a nyelvújítás hatására keletkezett szavai
Bodnár Ildikó: Adamikné Jászó Anna: Jókai novellái retorikai elemzésekkel
Bencze Ádám: Jókai mint jogász
Kiss Anita: Nyelvjárás tudat és attitűd az egyetemi hallgatók körében
Kovács László – Szalai Vivien – Szőke Viktória: Gluténmentes és nem gluténmentes élelmiszerek márkanevei
Tuba Márta: A mesei nevek pragmatikai ereje
Cs. Jónás Erzsébet: Czetter Ibolya: Az irodalom nyelvei
Szőlősi Erzsébet Vivien: Szilágyi-Varga Zsuzsa: A bihari Felső-Hegyköz helynevei
Balázs Géza: Különleges szótárak
H. Tóth István: Összehajlás. A 14. Élő magyaróra tábora és a *Nyelvi mérték és hogyanok* között
Bíró-Balogh Tamás: Kosztolányi Dezső elfeledett írása a nyelvművelésről
Zimányi Árpád: V. Raisz Rózsa (1939–2024)
Minya Károly: A Nyelvőr postája
Új szavak, kifejezések

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(januárban, áprilisban, júliusban és októberben)

Alapítva 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mífsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza
(Színház- és Filmművészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem), Büky László (SZTE),
Hidasi Judit (BGE), Horváth Péter Iván (NKE), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem),
Kovács László (ELTE TÁTK), Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem),
Pölcz Ádám (ELTE TÓK), Steklács János (PTE), Szűts Zoltán (EKKE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza

SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám

MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs

TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány

Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

A szerkesztőség e-mail-címe: magarynyelvor@mnyknt.hu

A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com

Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv==0151r.html

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Felelős kiadó: A Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu

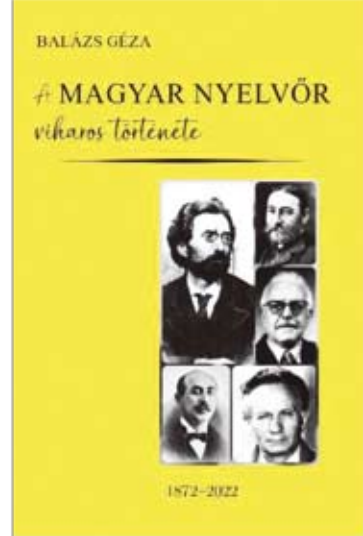
ISSN (nyomtatott) 0025-0236

ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Telefon: +36-1-767-8262

Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft (2023-tól).

Megvásárolhatók az e-nyelv.hu könyvesboltjában: e-könyv formájában is: <https://e-nyelv.hu/bolt/>
A könyvesboltban 130 kiadvány közül lehet választani.

Ingyenesen letölthetők az e-nyelv.hu Szabadpolc rovatában: <https://e-nyelv.hu/szabadpolc/>

TARTALOM

<i>Acsai Roland: Kazinczyhoz (mai óda drámai jambusokban, a Kazinczy Műhelynek és a Magyar Nyelvőrnek ajánlva)</i>	1
<i>Geszti Péterrel beszélget Herceg Zsolt: „Ha Kazinczy ma élne, mesterséges intelligenciát kéne használnia”</i>	3

Jókai 200

<i>Balázs Géza: „Gyönyörködik a szokatlan és szép szavakban”. Jókai és a magyar nyelv</i>	13
<i>Adamikné Jászó Anna: Jókai, a nyelvőr és a nyelvművész</i>	24
<i>Lőrincz Julianna – Lőrincz Gábor – Istók Béla: Jókai Mór nyelvújítás korában és a nyelvújítás hatására keletkezett szavai</i>	47
<i>Bodnár Ildikó: Adamikné Jászó Anna: Jókai novellái retorikai elemzésekkel</i>	62
<i>Bencze Ádám: Jókai mint jogász</i>	76

Tanulmányok

<i>Kiss Anita: Nyelvjárás tudat és attitűd az egyetemi hallgatók körében</i>	80
<i>Kovács László – Szalai Vivien – Szőke Viktória: Gluténmentes és nem gluténmentes élelmiszerek márkaneveinek fogyasztói megítélése</i>	94
<i>Tuba Márta: A mesei nevek pragmatikai ereje</i>	118

Szemle

<i>Cs. Jónás Erzsébet: Czetter Ibolya: Az irodalom nyelvei. Válogatott tanulmányok</i>	122
<i>Szőlősi Erzsébet Vivien: Szilágyi-Varga Zsuzsa: A bihari Felső-Hegyköz helynevei</i>	129
<i>Balázs Géza: Különleges szótárak: enciklopédia, glosszárrium, írói szótár, szőlásszótár</i>	132

Nyelvőr-hírmondó

<i>H. Tóth István: Összehajlás. A 14. Élő magyaróra tábora és a Nyelvi mérték és hogyanok között</i>	137
<i>Biró-Balogh Tamás: Kosztolányi Dezső elfeledett írása a nyelvművelésről</i>	142
<i>Zimányi Árpád: V. Raisz Rózsa (1939–2024)</i>	145

<i>Minya Károly: A Nyelvőr postája</i>	148
<i>Új szavak, kifejezések</i>	151

CONTENTS

<i>Acsai, Roland: To Kazinczy (a modern ode in dramatic iambs, dedicated to Kazinczy Műhely and Magyar Nyelvőr)</i>	1
<i>Herceg Zsolt interviews Geszti Péter: „If Kazinczy were alive today, he would have to use artificial intelligence”</i>	3

Jókai 200

<i>Balázs, Géza: “Delighted by unusual and beautiful words”. Jókai and the Hungarian Language</i>	13
<i>Adamikné Jászó, Anna: Jókai, the Language Guard and the Language Artist</i>	24
<i>Lőrincz, Julianna – Lőrincz, Gábor – Istók, Béla: Words of Mór Jókai Created in the Era of Language Renewal and the Influence of Language Reform</i>	47
<i>Bodnár, Ildikó: Adamikné Jászó Anna: Jókai’s Short Stories with Rhetorical Analysis</i>	62
<i>Bencze, Ádám: Jókai as a Lawyer</i>	76

Papers

<i>Kiss, Anita: Language Awareness and Attitudes among University Students</i>	80
<i>Kovács, László – Szalai, Vivien – Szőke, Viktória: Consumer Perceptions of Gluten-free and Non-gluten-free Food Brands</i>	94
<i>Tuba, Márta: The Pragmatic Force of Names in Tales</i>	118

Reviews

<i>Cs. Jónás, Erzsébet: Czetter Ibolya: The Languages of Literature. Selected Studies</i>	122
<i>Szőlősi, Erzsébet Vivien: Szilágyi-Varga Zsuzsa: About the Book Entitled A bihari Felső-Hegyköz helynevei</i>	129
<i>Balázs, Géza: Special dictionaries: encyclopaedia, glossary, dictionary of writers, dictionary of colloquialisms</i>	132

The News of Magyar Nyelvőr

<i>H. Tóth, István: Convergence. The 14th Élő magyaróra tábora and the discussions on language</i>	137
<i>Biró-Balogh, Tamás: Kosztolányi Dezső’s Forgotten Essay on Language Cultivation</i>	142
<i>Zimányi, Árpád: V. Raisz Rózsa (1939–2024)</i>	145

<i>Minya, Károly: The Postbox of Magyar Nyelvőr</i>	148
<i>New Words and Phrases</i>	151

MAGYAR NYELVŐR

149. ÉVF. * 2025. JANUÁR–MÁRCIUS * 1. SZÁM

ACSAI ROLAND

KAZINCZYHOZ

(mai óda drámai jambusokban, a Kazinczy Műhelynek és a Magyar Nyelvőrnek ajánlva)

Kazinczy, jambusod talán ma még szebb,
mint volt a századok kihűlt során.
A buszra szálltam én e délutánon,
gurult velem, ki tudja, hogy hová.
Tavasza várt a krókusz árva szirma,
tavaszra várt a sárgálló mező.
Az óriáskerék a törpe létben
ott csillogott, hol város véget ért.

A nyelv zenélt nekem, a százszor édes,
Kazinczy, itt zenélt a jambusod.
A perceket számolta elmenőben,
a múltba tűnő volt-nincs perceket.
Abonyban élt a testvéred, hová te
lelátogattál néhanap, tudom.
Én ott születtem, ismerős vidéke,
e kastély mellett játszottam sokat.

Anyám, apám nyelvét tanultam itt meg,
susogta sok bozót és mind a fák.
Szavuk hozzám beszélt a régiségből:
tovább viszem, miként avart a szél.
A szürkület, az alkonyat vezérel,
a visszaút magánya kell nekem.
A buszra ülve nézni néma tájat,
hol majd a fákra új virág repül.

Ti-tá, ti-tá: a végtelen zenéje,
a legnagyobb műveknek ritmusa.
Maradj velem ma is, ha menni kéne,
maradj velem, kezdődjön új tusa!
Rigó szaván a varjúkárogások,
ne győzzenek, ha jégvirág kikel!
Galamb nevét az égre írva látom,
galamb szemével másik ég figyel.

A ritmusod, ki az, ki perbe fogja?
A ritmusod az elszálló idő.
Hozsánna néked mesterünk a porban,
hozsánna néked, míg a fű kinő.

**„HA KAZINCZY MA ÉLNE, MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁT
KÉNE HASZNÁLNA”**

GESZTI PÉTERREL BESZÉLGET HERCZEG ZSOLT

Hat évtizedéből öt és felet a nyilvánosság előtt töltött. Rapperként, dalszövegíróként, reklámszakemberként, producerként, szinkronszínészként, műsorvezetőként, motivációs előadóként egész pályafutása alatt a magyar nyelvvel zsonglőrködött, és viszonylag kevésszer ejtette le azt. Része, de kritikusa is a mainstreamnek, egyszerre bennfentes és kívülálló. Néha egyedülálló. Geszti Péterrel beszélgetünk nyelvről, kultúráról, mesterséges intelligenciáról, fentebb stílről, a sorozatgyártott sztárok keszonbetegségéről és az indokolatlanul vidám rigókról.

Geszti Péter

Hatvanéves lett. Boldog születésnapot kívánunk! Amikor az ember idősödni kezd, az jelentős kockázattal jár: kezdi azt érezni, hogy minden silányabb lett – a közbeszéd, a kultúra, a média, az emberek viszonyrendszere, a soron következő nemzedék, az időjárás és akár maga a nyelv –, mint az ő fiatal korában. Ön is küzd ezzel a kihívással, a „régén minden jobb volt” érzésével?

Kétségtelenül előveszi néha az embert egy ilyen csalóka érzés, de nem szabad hinni neki, legalábbis nem minden tekintetben. Elég, ha csak arra gondolok, mennyivel jobb az a szabadság, amit a technológia fejlődése hozott nekem a kreatív munkákban, vagy éppen az a jogállás, amit uniós állampolgárként élvezhetek, és még sorolhatnék ezer példát. Ugyanakkor valóban tetten érhető egyfajta silányulás a közbeszédben, a nyelvileg helytelen szóhasználat a sajtóban, az alpári, minősíthetetlen megnyilvánulások a közpolitikában vagy

éppen a social média oldalain. A tudomány és a tények helyett a szubjektív vélemények számítanak mérvadónak, az ország megosztottsága tragikusan gyengíti versenyképességünket, és általánosnak mondható az apátia, a depresszív hangulat, amit olyan globálisan nyomasztó jelenségek kereteznek, mint a klímaváltozás vagy a mesterséges intelligencia terjedése. Mindezek ellenére óvatos vagyok a kor általános megítélésével, mert az a gyanúm, hogy a korábbi generációk is mindig satnyulást véltek felfedezni maguk körül idős korukban, ezért inkább csak változásként tekintek ezekre a jelenségekre, de nem ítélekem mind felett.

Tizenkét évvel ezelőtt azt nyilatkozta egy bulvárlapnak, hogy – idézem – „túl sok suttyóság, primitívség, indulatoság, erőszakosság, lelki és intellektuális analfabetizmus szabadult el a médiában, a közéletben, a weben.” Most sokkal rosszabb a helyzet?

Annyiban igen, hogy ez állandósult, és sokakban egyfajta természetes létállapottá, világszemléletté merevedett a negativizmus. Dolgozni kell rajta, hogy ne maradjon így.

Ön is része, művelője, alakítója ennek a mainstream kultúrának, bár kétségtelen, hogy a szövegeiben nagyítóval kell keresni az ártó szándékot, viszont példaértékű módon sok nagy költőnktől, írónktól csempész be idézeteket vagy utalásokat a szövegeibe. Egy olyan dalát azért találtam, amelyben, amellyel nyilvánvalóan bántani, beszólni akart: a Költőtroll címűt. Azt megbánta?

Sok ilyen-olyan támadás érte a személyemet a médián keresztül. Voltak jogos kritikák, voltak karaktergyilkos kísérletek és beszólogató, bulváros akciók. Amikor elegendem lett, nem a médiában kezdtem visszaüzengetni, mert azt méltatlannak éreztem volna, hanem a saját műfajomban, dalban reagáltam, így kiírva magamból a feszültséget is. A Költőtroll nem egy személynek szólt, hanem mindannak a kulturálatlan, bunkó attitűdnek, amely szerintem sértő és káros. Így a magam eszközével próbáltam túllépni a „mai kocsmán”.

Mint a rakétagyorsaságú társadalmi mobilitást műsorszervező erővé emelő bulvártélevíziós tehetségkutatók volt zsűritagját kérdezem: a szórakoztató tömegmédiá és a bevételorientált reklámipar mélyről gyorsan a magasba emelt szereplőitől valóban elvárható, hogy ne kapjanak „keszonbetegséget”? Tényleg jogos igényünk, hogy olyan alapos műveltséggel és az elit kultúrába való született beágyazottsággal végezzék a munkájukat, mint például ön, aki

szellemileg előkelő családban nevelkedett, hátsó utcák szaga helyett színházi zsöllyék és filmstúdiók illatát szívta be, és öt éves korától a legnívósabb művésztől tanulhatott, ráadásul gyakorlatban?

Nem várható el, a kereskedelmi médiumok nem is várják el, hiszen a néptévék, néprádiók pont olyan hősöket és témákat igényelnek, amilyenekkel a legszélesebb célcsoportok azonosulni tudnak, amelyeket meg tudnak érteni. „Keszonbetegséget” pedig szerintem nem feltétlenül a hirtelen felemelkedők kapnak, hanem az a társadalom, amelyik szinte már csak a kortárs független filmekben, színházakban vagy az internet kifinomultabb bugyraiban tapasztalhat magasabb nívót gondolkodásban, ízlésben és tehetségben. Ha elitizmusnak tűnik ez a gondolat, vállalom. Sok oka van ennek a „keszonbetegségnek”, kezdve a mélyrepülésben kínlódó oktatástól egészen odáig, hogy a pártállami propagandától mérgezett közszolgálati médiumok egyszerűen képtelenek ellátni a feladatukat, és nem tudják ellensúlyozni a kereskedelmi média hatását. Ha arra gondolok, hogy a műsorvezetői pályám elején beszédtechnika-órára kellett járnom, és hogy akkoriban nem engedtek mikrofon vagy kamera elé diploma nélküli embereket, akkor ez szintiszta konzervativizmus, de még mindig jobban hangzik, mint amikor szimpla bunkók osztják az észet primitív műsorokban. Nem kell mindenből valóságshow-t csinálni, és érdemes lenne újragondolni olyan népszerű, de igényes műfajokat, mint a tévéjátékok vagy akár a magyar rajzfilmek.

Nem épp az X-Faktor-típusú műsorok azok a töltőtollak, amelyek bunkóból akarnak istent faragni futószalagon?

Az X-Faktor olyan előadókat keres, akikben van egyéniség, egyediség, akik nagy hatással tudnak lenni a zenei tevékenységük által. Szereplői ebben nem térnek el a korábbi idők sztárjaitól. Elvis sem volt agysebész. Az más kérdés, hogy a sztáriparban, a bulvár- és Instagram-valóságban sokan hamar elhiszik magukról, hogy hirtelen mindenhez értenek, és vállalhatatlanul kezdenek viselkedni. Ma nem nagyon akad, aki figyelmeztesse őket, hogy nem illik a padlóra köpni. A kritika műfaja pedig eljelentéktelenedett, mióta mindenkinek van véleménye mindenről, és ezt meg is osztják egymással az emberek. Megy az adok-kapok, a nagy hangzavarban eltűnik az a néhány fontos kritika, amely számítana.

Említettem, hogy akinek van hozzá tudása és figyel, kulturális utalások tucatjait fedezheti fel a szövegeiben. Gondolja, hogy értik ezeket kellő számban a közönsége tagjai, vagy az „ágy alá gyaláz a láz” a többségnek elég?

Biztos, hogy nem értik sokan ezeket az utalásokat, de már hozzászóktam, hogy minden kulturális réteg másra rezonál a dalokban. Nekem az a fontos, hogy szabadon játszhassak a dalszövegírásban is, és hogy leginkább nekem tetsszen, ami megszületik. Az a jó a dalszerzésben és a zenélésben, hogy a saját világunkat teremthetjük meg általa, amiben a mi ízlésünk szólal meg, a mi gondolatritmusunk lüktet. A szójátszó futamok a védjegyeim; van, aki imádja, van, aki kiborul tőlük; van, aki beéri a fecsegő felszínnel, és van, aki a mélyre hallgat. Egy biztos: az irónia kiment a divatból, a tömegek számára csak a nagyon direkt, „egypontnullás” fogalmazások működnek, és a beszólogató humor, a „cinkelés” számít relevánsnak.

Van egy régi mondás: „még senki sem vett tévékészüléket azért, hogy okosabb legyen.” Ennek ellenére műsorkészítőként hisz abban – gondolom, igen, hiszen jó ideje már nem vállal el akármit –, hogy a televízió nem csupán üres szórakozást nyújt, hanem valami értéket is közvetíthet?

Muszáj hinnem benne, különben nem csinálnám. Abban nem hiszek, hogy kvíz műsoroktól okosabb lesz az ember, de abban igen, hogy mondjuk az Adom a napom című műsorunkban szereplő hiteles és érdekes emberek egy napját bemutatva fontos dolgokat mondhatunk el az életről. Sőt, egy jó show-műsor is hordozhat komoly művészi értéket. Az ízlés mindig a kérdés. Egy szellemes mondás szerint: „ha rossz az ízlésed, gyorsabban telik a nap” – mert bármi megfelel szórakozásként. Az értékek szerepét egyébként gyakran az online podcastok veszik át.

Romlik, pusztul, silányul, durvul és angolosodik a magyar nyelvhasználat, vagy ez csupán az előbbi boomer katasztrófizálás?

Mindkettő. Ha a most megjelenő hirdetéseket nézzük, akkor egy átlagos reklámszövegíró épphogy átmenne egy helyesírási vizsgán, ami a szövegek központozását illeti. Hajam hullik tőle, hogy komoly online sajtótermékekben is képesek így fogalmazni: „hibát vét”, miközben ez értelmetlen és helytelen, hiszen a hibát nem vétjük, hanem elkövetjük. Nem akarok besavanyodott, nyugdíjas magyartanárnak látszani, de ha a nyilvános médiafelületeken sem tartjuk be a helyesírási szabályokat, akkor miképpen várhatnánk ezt el a gyerekeinktől? A nyelvromlás szinte természetes szerintem, mert amit sokat használunk, az bizony kopik. Az más kérdés, hogy milyen léptékben. Én például utálok, és legtöbbször feleslegesnek tartom a káromkodást a rapszövegekben. Ez a legolcsóbb megoldás. Az angolosodás pedig

kikerülhetetlen, naponta születnek a világban új technológiák, eszközök, fénysebességre kapcsolt az emberiség. Ha Kazinczy ma élne, mesterséges intelligenciát kéne használnia, mert nem bírná utolérni magát az új szavak teremtésében. A magyar nyelv művelésnek az egyetemeken kívül jelenleg nincsenek népszerű, látható intézményei, műsorai, médiaszárjai, a nyelv állapotának nincs társadalmi jelentősége a közfelfogásban. A „fentebb stíl” helyett a lentebb stíl jelenti a gyakorlatot, sőt a menőséget, hiszen az utca, a kocsmá nyelvvezete lett a mérték. A minket körbevevő káoszban nem érünk rá olyan akadémikusnak tűnő dologgal foglalkozni, mint a nyelvünk, pedig egy ilyen kis kultúrának továbbra is ez az egyik legnagyobb kincse és összetartó ereje. Ki tudja, száz év múlva a magyar nyelv talán luxus lesz, mint a latin, vagy végleg valami digitális múzeumba költözik, ahol már csak egy felpántlikázott robot fog tudni úgy köszönni, hogy „jó napot kívánok”. Körülötte mindenki angolul fog beszélni. Vagy kínaiul. Na jó, csak vicceltem...

Nyelvében fél a nemzet...? Minden egész eltörött...?

Sok mindentől fél ez a nemzet, olyasmitől is, amitől nem kéne. Ha nem fél eléggé, hát ijesztgetik ezzel-azzal, hogy tudja, kire kell szavaznia, de a nyelvben nem fél. „Ady Endre remekül rímelt a the endre” – ahogy a Carson Coma énekl. Nemcsak eltörött minden egész, hanem „por és hamu” is lett, és a felkavarodó porfelhőben csak pislogunk, hogy merre kéne menni, mit kéne látni, érteni, érezni. Ettől függetlenül nem érdemes világvége-hangulatba szorítani magunkat. Én továbbra is abban hiszek, hogy mindig van feljebb. Leginkább rajtunk múlik.

A szövegeit látva önfeledten fürdik, gyermekként lubickol a magyar nyelvben. Lát a nyelvünkben valamilyen egyediséget, vagy ezt csak a kis népekre jellemző féltő szeretet miatt képzeljük bele a magyarba?

Az, hogy a magyar agglutináló nyelv – és nem agg, rutin álló (bocs’) – nem kevés nehézséget okoz, például dalszövegírásra technikailag nehezebben használható, mint mondjuk az angol, de annál több intarziás nyelvi játékot tesz lehetővé, és rengeteg asszociációs mezőt képes összekapcsolni. A sokféle magánhangzótól gazdag a hangzásvilága, néha úgy érzem, a mi képzeletbeli festőpalettánkon ezért több színből válogathatunk, mint bizonyos más nyelvek művelői. Az egykori monarchia területén tucatnyi más népcsoporttal való keveredésünknek köszönhetően a magyar népdal az egyik leggazdagabb folklórkincs a világon, és ebben számtalan tájszó is benne foglaltatik,

amelyek még színesebbé tették a nyelvünket. Az anyanyelvünkhöz való viszonyunk pedig igenis legyen csak érzelmes, minden mellédöngető magyarodástól mentesen! A francia Verlaine Őszi chansonja magyarul tán még szebb – Tóth Árpádnak köszönhetően –: „Ősz húrja zsong. Jajong, busong.” De a tavasz is magyarul a legszebb, ha Radnóti Májusára gondolok: „Vadgesztenyék gyertyái fénylenek.”

Szövegírói munkássága összeforrott a szöviccekkal, a nyelvi leleményekkel. Szöveggyártó kisiparosnak, szövicckirálynak is nevezték. Tudom, hogy egy idő után már szerette volna levetkőzni vagy kinőni ezt, és későbbi, kifinomultabb szövegeivel sikerült is. Kosztolányi Dezső nagyon – talán indokolatlan mértékben – szigorú volt ezzel a nyelvi jelenséggel és művelőivel. 1910. szeptember 11-én az Élet című lapban megjelent, Budapest, a szójátzó című írásában ezt az ítéletet hozta: „A szójáték a legalantasabb szellemeskedés. Ez a száraz emberek humora.” Ön mégis nemzedékeknek szerzett örömteli élményt a nyelvi brilirozásaival. Hogyan élte meg a szövicces korszakát, és miért zárta le – ha egyáltalán lezárta?

Kosztolányi legjobb irodalmi barátja, Karinthy volt az inspirálója annak, hogy elkezdtem szöviccekkal foglalkozni. Egy krokijában elpanaszolta, hogy egy banális szöviccel felidegesítették, erre dühében nekilátott, és írt vagy százat. Ez annyira megtetszett, hogy én is nekiestem hasonlót játszani, aztán úgy maradtam – egy ideig. Ehhez járult hozzá, hogy nem sokkal később találtam rá a Rapülők együttesel a rap műfajára. A rap szótagolása, ritmizációja közel áll helyenként a gyerekmondókák játékosságához, és szemben az énekelt dallammal, a rap nem vetette le magáról a szójátékokat. Kezdetben sok bakugrást követtem el így a szövegekben, később ez ritkult, és arányaiban jobban a helyére került más nyelvi eszközök mellett. Aztán hosszú évekig szinte egyáltalán nem használtam kifejezetten szöviccet, de manapság újra jó kedvvel élek a lehetőségével. A szövicc annyiban nehéz műfaj, hogy csak a százpontos a jó, a kilencvenpontos kissé hervadt, a nyolcvanpontostól lefelé már fájdalmas. Kosztolányinak akkor van igaza, ha csak a szövicc műfajával él az ember, de a legjobb dalszövegeim megvannak felesleges szójátékok nélkül is.

A verbális humor mindig szabályszegés. Azért olyan jó benne, mert hajlamos a normákkal való szembeszegülésre?

Nem vagyok forradalmáralkat, a verbális humor nálam inkább egy pozitív életszemlélet mellékhatása, illetve a megszokott formák, a klisék kikerülése.

A legfontosabb számomra az egészben a nyitott gondolkodás, a kísérletező kedv. Azért sem tudok jól teniszezni, mert ott mindig pontosan ugyanazokat a mozdulatsorokat kell követni, de én hamar elunom az ilyesmit, mindig változtatok, aztán vagy outra ütöm a labdát vagy a hálóba. Ha úgy tetszik, ez fegyelmezetlenség, antimonotónia. Amikor rátaláltam erre a dalszövegírói hangra, kifejezetten unikálisnak számított, a popzenében mindenképpen, és amellett, hogy tudtam, ez alapján azonnal megjegyeznek, jó volt fittyet hányani a korábbi formákra, a rap erre remek vivőfelületnek bizonyult.

A humor az utóbbi egy-két évtizedben teljesen átalakult. Ma már szinte senki sem mesél vicceket, a humor egyenlő az interneten terjedő mémekkel. Nyilván ez verbális humor is, ugyanakkor dominánsan képi alapú, és nagyon rövidnek kell lennie, hiszen gyorsan kell hatnia. Ezt reklámszakemberként ön pontosan tudja: az óriásplakát üzenetének befogadására például az a néhány másodperc áll rendelkezésre, amíg a fogyasztó elsuhan mellette az autójával. Milyen módszerei vannak arra, hogy tudjon hosszabb, mélyebb szöveget is olvasni, írni, befogadni és kiadni?

Ha jól értem, ön a mémekről beszél, amelyeket legtöbbször a vicces képhez írt rövid szövegekkel azonosítanak. Ez a műfaj kétségtelen felerősödött, bár létezett – nem digitális – elődje ennek is: a karikatúra. Az óriásplakát valóban nem bír el sok szöveget, ahogy az animált digitális reklámok vagy egy tévéspot sem. Minél kevesebb intellektuális erőfeszítést kell tennie a befogadónak, annál nagyobb az esély, hogy egy üzenet „átmegy”, hogy megérti és megjegyzi. Ez leegyszerűsített szókészletet, tömör és mozgósító erejű fogalmazást igényel. Hosszú és tartalmas szöveget – a maradék irodalmi vagy tudományos folyóiratokon kívül – az elemző vagy oknyomozó újságírás produkál csupán a médiában, illetve a vélemény kifejtésére szolgáló digitális felületek kínálnak ilyet. Ott viszont elemi érdek az alapos minőségi tartalom, mert ezekért lehet pénzt kérni az olvasóktól. Híreket vagy hírnek álcázott tartalmakat sok helyről kapunk ingyen, de tudást nem, ezek értéke felértékelődött, ez teszi lehetővé sok újság/portál számára a túlélést. Komoly lehetőséget jelent számomra a Facebook-oldalam, amelyen hosszabb szövegeket is közzé szoktam tenni. Azt vettem észre, hogy nem a hosszúság alapján nő vagy csökken egy-egy ilyen poszt olvasottsága, hanem a relevanciája alapján, vagyis hogy mennyire személyes az írás, mennyire tudnak vele azonosulni a követőim. Ha képet is csatolok, akkor még többen elolvassák általában, de mégsem kifestőkönyvként kezelem ezt a felületet. Több olyan írásom is megjelent itt, amely milliós olvasottságra tett szert.

Hisz még a puszta szöveg erejében, vagy a kép, zene, show és reklám nélkül a ma emberének már a legcsodálatosabb szöveg is unalmas és hatástalan?

Célcsoportja válogatja. Sokan olvasnak keveset, és kevesen sokat. Az olvasáshoz idő kell és koncentráció, agyi munka, sok energia. Pedig semmi nem teszi a fantáziát és alkotóerőt olyan végtelenné, mint az olvasás. Mégis: a jól megfogalmazott érvelés, a jó vers, a jó regény, dalszöveg, a jó beszéd magával ragadja az embereket, legyen szó műsorvezetői konferálásról, egy slágerről, könyvfesztiválos felolvasásról vagy politikai nagygyűlésről. Az az érzésem, hogy minél nyomasztóbb a technológiai rabságunk, hosszú távon annál hitelesebbé és vonzóbbá válik minden, ami egyszerű, és ami emberi. Ilyen a dal, a vers, az élőben előadott szöveg is, én egyre inkább hiszek benne.

Mit olvas, ha van ideje, és tud koncentrálni?

Rengeteg hírt és információt olvasok naponta, mert a laptopom a munkaeszközöm. Viszont kizárólag regényeket olvasok, ha ki akarok kapcsolódni, illetve verseket, ha inspirációt keresek. Minden utazásra viszek magammal legalább egy regényt, és igyekszem leválni a mobil eszközökről. Kifejezetten élvezet eljutni az olvasás állapotába, amikor az ember egyedül tud maradni, és fejest tud ugrani egy másik világba, egy másik történetbe. Leginkább a kertünkben szeretek olvasni, pázsitpuhaságban, betakarózva, forró teásbögre mellett, lányaink lustán nyújtózó cicáinak és hársfáink indokolatlanul vidám rigóinak társaságában.

Minden szövegíró ismétli önmagát, de a jók ezt észrevétlenül csinálják. Azt senki sem vitathatja, hogy ön jó szövegíró. Hogyan éri el, hogy a rutin ne menjen az eredetiség és a megújulás rovására?

Minél vénebb az ember, annál inkább kerülgeti korábbi önmagát, de nem mindig sikerül nem önismételni, főleg a fordulatok, a szintagmák szintjén. Ha valami gyanús lesz írás közben, próbálok ellenőrizni. De ami a legfontosabb, hogy új témára találjon az ember, vagy egy másik érzelmi aspektust keressen, az majd segít másfelé kalandozni. Rutinból nem szabad írni. Viszont sokat kell olvasni mások műveit, és hagyni, hogy hassanak.

Egész életében írt, vagyis olyasmit csinált, amit most mesterséges intelligenciával, generatív nyelvi modellekkel akarnak helyettesíteni, sőt felgyorsítani, olcsóbbá, jobbá és bábeli nyelvzavartól függetlenné tenni. Félve figyelni, okosan használja vagy legyintve kikerüli az AI-t?

Ma még mondhatjuk, hogy olyan buta vagy, mint egy robot, de ez nem sokáig lesz így. A nyelvi modellek brutális fejlődése valóban sok kérdést vet fel bennem is, de egyelőre nem látom át, hova tart, mit okoz az én munkámban. Még hiszek az egyéniség legyőzhetetlen voltában, az emberi karakter random egyediségében. Ugyanakkor vizuális terepen már én is használom az AI-t, a januári Aréna-koncertjeim vizuális háttereit Szauder Dávid AI-artist tervezi. A közös munka során azt látom, hogy egyelőre az emberi alkotókészség és tehetség vezérli a gépet is. Remélem, ez így is marad.

Magyar szakon végzett. Az irodalom vagy a nyelvészet vonzotta jobban?

Egyértelműen az irodalom, mert kevésbé a szabályok jellemzik, inkább a végtelen sokszínűség. Az esztétika gyönyörűséget szerez, a drámaiság katarzishoz visz, a humor megnevettet, mindegyik út a boldogság és megértés felé mutat. Viszont még nem hallottam senkiről, aki az alárendelt mondat szerkezetek fajtáitól táncra kerekedett volna.

Karinthy Frigyesről írta a diplomamunkáját. Szenved attól, amitől ő? Tudja: mindenki a Tanár úr, kérem!-hez hasonlította a későbbi műveit.

Nagyképűség lenne hozzá hasonlítani magamat, de ez a jelenség sok, kitarítóan sikeres embert érint. Presser Gábortól tanultam egy ide vonatkozó mondatot: „Nem tudod legyőzni a régi dalaidat.” Én ezért nem legyőzni akarom a régi dalaimat, hanem szakmailag meghaladni őket. Nem baj, ha nem lesznek olyan sikeresek, az a fontos, hogy én érezzem: teljesebben, pontosabban tudom alakítani azt az érzelmi kirakóst, amelyben az ember egy dallamra szöveget illeszt.

Családját, gyermekkorát és pályafutását ismerve tulajdonképpen esélye sem volt egy iskolának, hogy megnyerje önt pedagógusnak, de mit gondol, milyen tanár lett volna...?

Mindig is azt éreztem, hogy tanárnak lenni nem foglalkozás, hanem hivatás. Elkötelezettség és önfeláldozás kell hozzá. Ez hiányzott belőlem. Ha mégis katedrára léptem volna, biztosan arra törekedtem volna, hogy élmény legyen a történelem és az irodalom a gyerekek számára, akár azon az áron is, hogy „unortodox” módszerekkel él az ember, és ebből tankerületi bonyodalmak származnának. Tapasztalatom szerint azok az igazán jó tanárok (és főnökök), akik képesek másokat inspirálni. Egyébként rengeteg előadást tartok nagy-

vállalatok dolgozóinak innovatív gondolkodásról, kreativitásról, motivációról, együttműködésről, és ezeket a „leckéket” is úgy állítom össze, hogy nagyon szórakoztatóak legyenek, de a tartalmuk hiteles és komoly maradjon.

Miért nem írt még könyvet? Nem magáról, mert bár pénzkeresetnek jó lenne, de akkor az életüket feszélyező aprólékossággal összegző, lépcsőházi pletykákat terjesztő vagy konyhabölcösségeket pufogtató hírességek fárasztóan hosszú sorának végére állna be sokadiknak, hanem igazit: akár fikciót, akár dokumentaristát. Tehetsége megírni és eladni is lenne.

Való igaz, celebkönyvnek nincs értelme, kár a papírért. Évek óta formálódik bennem egy könyv, ami életrajzi alapúnak ígérkezik, de a lényege mégis inkább az lenne, hogy egy-egy történeten keresztül megpróbáljam megfogalmazni, hogy mit gondolok az elmúlt hatvan évről, az országról, az emberekről meg persze a saját életem kanyarulatairól. A címe már megvan, és a formátuma is körvonalazódott, csak le kéne ülni, és időt szakítani a megírásra. De bevallom, a zenélés, dalírás egyelőre jobban érdekel és szórakoztat. Aztán, ha majd nem bírok felmászni a színpadra, lehet, hogy veszek egy nagy levegőt, és kiprobálom a regény műfaját. Hátha.

Herczeg Zsolt

újságíró, szerkesztő, médiaoktató,
magyar nyelv és irodalom szakos tanár,
művelődésszervező
E-mail: herczegzs7@gmail.com

Köszönjük az interjú elkészítésében nyújtott segítséget Tóth Hajnalka újságírónak, televíziós szerkesztőnek.

BALÁZS GÉZA

**„GYÖNYÖRKÖDIK A SZOKATLAN ÉS SZÉP SZAVAKBAN”
JÓKAI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV****Kivonat**

A Jókai-évfordulókon (150., 200.) irodalmárok és nyelvészek is igyekeztek számba venni a nagy magyar író munkásságát. Ez a tanulmány Jókai Mór nyelvének, stílusának nyelvi-nyelvészeti recepciójáról szól. A kritikusok egyöntetűen kiemelik Jókai nyelvi zsenialitását, de szinte mindegyik megjegyzi nyelvi következetlenségeit, esetlegességeit, valamint sok esetben öntörvényű szóhasználatát. A tanulmány röviden ismerteti a korábbi megállapításokat, és összefoglalja a legutóbbi fél évszázad főbb, Jókaihoz kapcsolódó nyelvészeti-stilisztikai-szótártani munkálatokat. Közülük kiemelendő a Jókai-szótár (1994) és a Jókai-enciklopédia (2020).

Kulcsszavak: Jókai Mór, írói nyelv, írói szótár, Jókai-szótár, Jókai-enciklopédia

„Sikere és hatása ellenére Jókai életműve a mai napig feloldhatatlan konfliktusok forrása olvasók és műbírálók között” – írja Nemeskürty István (1983: 2/534), amire ma valószínűleg azt mondanák negatív éllel: „megosztó”, de itt most csak Jókai nyelvével, stílusával foglalkozunk, amelyet olykor szintén ér kritika, ám az olvasói elfogadottság napjainkig szakadatlanak tűnik; s ha most mégiscsak háttérbe kerül, az nem Jókai stílusának, hanem magának az olvasásnak a visszaszorulásával függ össze.

Írói mesterségének titka a nyelv performatív erejének könnyed alkalmazása: az elbeszélés könnyedsége, öröme, örök mesemondó jellege... Pontosan fogalmazza meg stílusának összetettségét, lényegét Benedek Marcell (1928: 245):

„Jókai nyelvében sok a tudákos idegen szó, idegenszerű kifejezés, nyelvújítási szörmyszülött [...] de azonkívül mekkora kincse a népnyelvnek, a régi nyelvnek, a talpraesett kifejezéseknek! És ha itt-ott mesterkéltnak látszik ez a nyelv, akkor kénytelen vagyok Jókai nagy történeti érdemére hivatkozni: a negyvenes, ötvenes, hatvanas évek prózájában Jókai szólaltatta meg a természetes közvetlen hangú elbeszélés hangját. Amit ma mesterkéltnak látunk s amit még Gyulai Pál a tömegtermelés-okozta pongyolaságnak nézett: az abban az időben Petőfi stílus-forradalmának prózába való átültetése volt. A józan szárazság és az émelegős szentimentalizmus vagy puffogó páthosz nyelvével szemben az a nyelv, amely elhitei az olvasóval: »így én is tudnék írni«. Mikszáth és

egész nemzedéke úgy nevelődött fel, hogy megtanulta ezt a könnyűnek látszó nyelvet, amit mindenki megért, de csak kiváltságosak tudnak beszélni rajta”.

Jókai nyelvi teljesítménye, minősége előtt sokan fejet hajtottak, bár már korábban (szójátékkal, de érvényesen: már Jókai korában) voltak nyelvkritikusai is, és ma is hallani panaszt magyartanároktól, hogy a ma diákjai számára mennyire nehéz olvasmány, főleg a sok alig ismert, idegen kifejezés, a hosszú, vontatott leírások miatt. Ennek ellenére Jókai nyelvi teljesítménye, ha kritizálható is, de megkérdőjelezhetetlen. Szerb Antal: „Victor Hugo-i elentéteken és színességen nevelt, rövid mondatos” Jókai-stílusáról ír, amely „első regényétől az utolsóig változatlan maradt...” (Szerb 1982: 371). Hegedűs Géza tömör véleménye Jókai stílusáról: „Szemléletes leírás, pergő cselekmény, feledhetetlenül szemléletes alakok, átértett pátosz és derűs humor egyesül írásmódjában” (Hegedűs 1995: 281).

Jókai stílusáról az eddigi összes évfordulón megemlékeztek. Születésének 100. évfordulóján – többek között – Tolnai Vilmos¹ a Magyar Nyelvben, a 150. évfordulóján pedig Fábíán Pál a Magyar Nyelvőrben értékelte nyelvi teljesítményét. A következőkben a két szerző legfőbb állításait emelem ki, kommentálom. Tolnai Vilmos egyértelműen kritikusabb, Fábíán Pál szövege emelkedettebb, ünnepibb. Tolnai Vilmos szövegét még gimnáziumi tankönyvbe is átvették (Alszeghy–Sík–Techert 1939: 77–82).

*

A 19. század a magyar nyelv történetének kiemelkedő szakasza. Első felében alakul ki a nyelvjárások és regionális irodalmi nyelvi kísérletek fölé emelkedő nemzeti irodalmi és köznyelvünk. Második fele pedig ennek az irodalmi és köznyelvnek a megerősödése. Mindkettőben érintett Jókai Mór. S hogy helyesen ismerte föl a folyamatokat, annak az eredménye, hogy Jókai szövegei, stílusa az idővel nem kopott meg, s a Jókai-szövegek ma is élvezettel és könnyedén olvashatók.

Fábíán Pál részt vett a Jókai kritikai kiadás munkálataiban (Nagy–Fábíán 1962), így megállapításait az ott végzett tapasztalatokra alapozza:

„Jókai azon néhány XIX. századi írónk egyike, aki kivételes tehetséggel, ízléssel (és szerencsével) túlnyomórészt az irodalmi nyelv fő fejlődési tendenciáinak megfelelő formákat alkalmazta, azokat, amelyeket mi ma használunk.

¹ Tolnai Vilmos szövegének tipográfiáját a Nyelvőr mai írásmódjához igazítottuk. A szerk.

Ezért érezzük nyelvét oly csodálatosan közelinek. [...] Jókai pályájának kezdetétől vállalta az irodalmi nyelvi normához való alkalmazkodást, ami egyébként nem eshetett neheze. [...] A kéziratok tanúsága szerint Jókai a magánhangzók időtartama tekintetében rendszerszerűen nem tért el a lényegében ma is érvényes irodalmi nyelvi normától. [...] Az Egy magyar nábob kritikai kiadásbeli szövegének 13 lapján (JKK 5. 8–20) hozzátéveleg számításaim szerint 3000 szóalak van. Ebből csak 20 (csákos ’csákós’, bennök, alól ’alul’, serénye ’sörénye’, gyeplyút, lakadalom, levén, kenyeröket, szegletekké, televér, megszabadulásokat, utánok, mivelvén, lassankint, boszontani, fejőket, négysegeletesre, néhányszor, kémény seprőrül, egymástul) tér el magánhangzói tekintetében a mai irodalmi nyelvi normától. Igazán nem sok!” (Fábián 1976: 4).

„Tompá József az igeidők reformkori használatát vizsgálva azt állapítja meg [...], hogy »A legtöbb olvasó szemében leginkább az ún. elbeszélő múlt idő gyakori használata jellemzi a reformkor nyelvét«, és hangsúlyozza, hogy, »semmilyen jelentésbeli különbség nincs a t(tt) és az á, é, a, e időjeles múlt idő között. Még stílusbeli sincs mindig, s ezért keveredik egy mondaton, szövegrészen belül is a kétféle alak«. Jókainál az arány a következő: „az összes múlt időknek kerekén 1/3-a elbeszélő múlt, ami meglepően sok. És hogy a két múlt időnek Jókai nem szán sem jelentésbeli, sem stílusbeli különbséget, jól mutatják a következő mondatok: „Ezt nem várta, és még jobban mulattatá” (Fábián 1976: 5–6). „A nyelvújítás nagy korszaka idején nem ragadta el a hév, a század végi ortológia korában pedig nem tagadta meg a nyelvújítást. Nyelvébe beépítette a népnyelv elemeit, anélkül hogy népieskedett volna” (Fábián 1976: 6).

Tolnai Vilmos arra hívja fel a figyelmet, hogy Jókai mennyire önállóan, szabadon, ma úgy mondanánk, kreatívan kezeli a nyelvi anyagát.

„Jókai gyűjti a népnyelv kincseit, felkutatja a régi magyarság maradványait, de ha már megvannak, úgy bánik velük, mint egyéb adatával. A tudás s a kritika ellenőrző működése megszűnik; bármiről való tudományos elmélete költői anyaggá, a képzelet játékvá lesz. Már nem az a fontos, hogy mi a hiteles, hanem hogy mi a jóhangzású, az érdekes, a különleges, a kivételes, a szokatlan, még a furcsa is. Minden szándékosság nélkül, naiv ösztönösséggel a hatásosság szerint alkalmazza szavait, abban a hitben, hogy eredeti értékükön, helyi színtükben semmit sem változtatott. Ezért Jókai nyelve, főleg pedig szókincese igen hálás terület az egyéni nyelvpszichológus s az esztétikus számára, a nyelvtörténetész s a szótárírót azonban igen sokszor a legnagyobb zavarba ejti. A tájszó helyi hitelessége iránt semmi érzéke nincsen. Például a Mátyás király forrása c. elbeszélésének színhelye Telkibánya Abaújban, a benne előforduló tájszavak pedig, melyeket külön szótárkában megmagyaráz, mind baranyaiak. Jókait tehát naiv nyelv művésznek, vagy inkább író művésznek kell mondanunk, akinek szemében a nyelv elemeinek nincsen önálló értékük. A hangalak s a hozzákap-

csolódó fogalmi tartalom viszonya nem állandó, a társuló szemléleti és érzelmi elemek miatt gyakran ingadozó, sőt teljesen önkényes is” (Tolnai 1925: 86).

Különös tekintettel emlegetik Jókai szókincsét:

„Szép kifejezéssel egy nyelv, különösen pedig egy író nyelvének szómennyiségét szókincsnek, thesaurusnak szokás nevezni. Íróink közül kevésre találóbb a szögazdagságnak ez a megjelölése, mint Jókaira. Az ő kincsesháza kifogyhatatlan, s ő gondatlan kézzel, pazarul szórja gazdagságát. Gazdagságban fölülmúlja a magyar szókincs nábobját, Aranyt is, s a külföld írói közt csupán Victor Hugóhoz mérhető, kivel egyébként is igen sok rokonságot mutat. Részletes számadatok még nem állanak rendelkezésünkre, de hozzávető becslés szerint szavainak számát bízvást 20.000-re tehetjük” (Tolnai 1925: 86).

Jókai rokon értelmű szógyűjtéseit, becsléseit Tolnai Vilmos cikke alapján egy táblázatban mutatom be:

Öreg ember novellakoszorú 22. lap	200 gazdasági kifejezés
28. lap	20 lószín
Vasárnapi Ujság 1854, 22. lap	50 verekedés
Magyar nép adomái 1857, 240. lap	100 verekedés
Osztrák–Magyar Monarchia III., 286. lap	80 menés (járás nélkül)
Levente. Utószó	50 járás (pl. gyaloglás)

„Jókai nyelve kimeríthetetlen kincsesbánya, mely a nyelvművészet magasiskoláját tárja elénk; technikai bravúr, érzelmi gazdagság egyaránt megtalálható benne. A nagy művészek virtuozításával hajlítja, alakítja, színezi, árnyalja nyelvét, mely még általában azokat is lebilincseli, akiket műveinek tartalma nem ragad magával. Szókincse hihetetlenül gazdag és sokrétű, kifejezésmódja igen változatos” – írja N. Dely Zsuzsa A fiatal Jókai nyelve és stílusa című munkájában (1969: 5).

Nyelvi gazdagsága kapcsán sokan fölvetették, hogy kellene egy Jókai-szótárt készíteni. Először 1898-ben Tóth Béla (1898: 328) utal egy félmondatban egy lehetséges Jókai-szótárra. Somogyi Géza (1917: 8) már konkrét ötletre utal:

„most főképen egy Jókai-szótár érdekében akarok szót emelni. Jókai Mór műveinek megvan egyöntetű, teljes kiadása: a száz kötetes emlékkiadás, s ez a körülmény a szótározó munkát tetemesen megkönnyíti. A Nyelvőr szerkesztőjének nyilatkozatából tudom, hogy egy ilyen munka elkészítésére meg is van a hajlandóság.”

A lábjegyzetben azonban a szerkesztő így tájékoztat:

„Megjegyezzük, hogy az Akadémia szótári bizottsága az új nagy szótár számára földolgoztatja Jókai munkáit, de külön Jókai-szótárt eddigelé nem tervez. A Jókai-jubileum alkalmával a Nyr szerkesztője hallgatóival ajánkozott a Jókai-szótár megszerkesztésére, de az ünnepi nagybizottság nem vállalkozott a kiadására.”

Tolnai Vilmos már Jókai-lexikont tervez:

„Voltakép Jókai-lexikont kellene szerkeszteni, mindazoknak a tárgyaknak, fogalmaknak magyarázatával, melyek műveiben föl vannak halmozva, s melyeket ma már csak kevés ember ismer. De még magyar szókészletét is sokszor külön meg kell magyarázni, mert ő nemcsak a mindennapi köznyelven s az általános irodalmi nyelven ír, hanem minden kor, minden osztály, társadalmi réteg, foglalkozás, a falu s a város, a ház és az utca nyelvén beszél, s ebben sem lehet jártas mindenki” (Tolnai 1925: 27).

Ezután csak 1951-ben Goda Géza elevenítette fel egy Jókai-szó- és szólástár gondolatát:

„Jókait [...] inkább nyelvművésznek, semmint nyelvtudósnak kell mondanunk. Nyelve, főleg szókincse és szólástára hálás terület az íróművész és szónok számára. Szavainak számát hozzávetőleg 20 000-re tehetjük [...] fellette megkönnyítené íróinknak, ha könnyen kezelhető szótárban összegyűjtve kaphatnák meg ezt az anyagot, amelyből, amint egyik kiváló nyelvészünk írta: »szinte az egész magyar frazeológiát össze lehetne állítani«” (Goda 1951: 322–3).

Hasonlóan ír Fábíán Pál is:

„Jókai roppant szókincsében az egész XIX. század benne van: irányító eszméit, társadalmi mozgalmait, tudományos eredményeit éppen úgy tükrözik szavai, mint ahogy megőrizték földesurak és parasztok, delnők és arszlánok, katonák és polgárok, iparosok és kereskedők, diákok és tanárok, betyárok és táblabírák, színészek és prédikátorok beszédét. Nagyon természetes kívánságként vetődött fel tehát már a századforduló táján és azóta is többször egy Jókai-szótár összeállításának gondolata” (Fábíán 1976: 6).

A rendszerváltozásig kellett várni a Jókai-szótárra, amikor is az egy magánkiadó jóvoltából megszületett. Az Unikornis a 100 kötetes Jókai-díszkiadáshoz egy kétkötetes, 25 ezer szót, szószervezetet tartalmazó Jó-

kai-szótárt jelentett meg a Jókai-sorozat szerkesztőjének, Lukácsy Sándornak az ötlete nyomán Balázs Géza, P. Eőry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin és T. Somogyi Magda munkájának eredményeként (JókSz. 1994). A szótár elsősorban a régies, népies, valamint az idegen szavakat magyarázza. A Jókai-szótár előkészületeiről, a szótár értékeiről Wacha Imre (1994), az írói szótárak egyik kezdeményezője ír részletesen. Nemrégiben pedig megjelent egy újabb, immár jóval teljesebb, részletesebb Jókai-enciklopédia, amely az alcíme szerint: Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek, történelmi események bemutatása (Balázi–Kiss 2020).

De a szótár nem minden Tolnai Vilmos szerint:

„Jókainak ez a hajlandósága a ritka s a különös iránt néha túlzásba is csap, úgyhogy a régieskedés miatt elbeszélése nehéz olvasatúvá válik s a zárójeles, lapalji jegyzetek, meg a függelékekben lévő magyarázat és szótár sem segít...” (Tolnai 1925: 90).

Jókai nyelvi hibáit, következtelenségeit, esetleges nyelvi felületességeit, pongyolaságait a kezdetektől kifogásolják, Tolnai Vilmos ezt így foglalja össze:

„Sajátságos, hogy Jókai, aki valóságos tárháza a »magyarság viráginak«, a tősgyökeres, szemenszedett sajtáságoknak, kinek lapjait, Arannyal szólva : »a magyar észjárás és gondolkodás teszi ragyogóvá és kedvessé« –, egyszerűsmind az idegenszerűségeknek, hibás szófűzésnek, vétkes szólásoknak olyan gazdag példatára is, hogy műveiből egy teljes Antibarbarus is kitelik. Ahogy megtalálni benne nyelvünk minden szépségét és eredetiségét, úgy minden nyelvi helytelenséget, fattyúhajtást és idegen bojtortjánt is, amely a XIX. században a magyar beszédből sarjadt és rája ragadt. Egy időben – a Nyelvőr harcok korában – nem is írtak Jókai nyelvéről egyebet, mint hibalajstromot; erényeit nem vették számba. [...] Az ő írott nyelve pedig általában a hétköznap beszéde, melyet ő nem szűr meg sem az irodalom, sem az elméleti tudás szűrőjén – hisz innen egyik főerénye: a természetesség és közvetlenség – de innen erednek szabálytalanságai is” (Tolnai 1925: 95).

Tévesen használ szavakat: a tegez nála íj (holott: nyíltok), az avar sík lapály (holott: le nem kaszált, száraz fű, kiaszott mező), a padmaly mennyezet, padlás (holott: part alatti, vízmosta üreg, sírgödör oldalfülkéje) stb. Bár a nyelvújítás szavait mérsékelten használta, néha azonban túlzásba esett:

„még 1900-ban is ne élenyt és mirenyt írjon oxigénium és arzenikum helyett. Tudáson alapuló helyes ítélete ebben sincs. Használja is őket széltiben,

úgyhogy szaknyelvszerek őt a nyelvújítás új életrekeltségének, terjesztőjének mondták; magam pedig több ízben hallottam, hogy Jókai stílusa ma is azért tetszik régiesnek, mert sok rossz új szó van benne” (Tolnai 1925: 92).

Goda Géza sem felejtkezik meg Jókai hibáiról, bár a „szocialista” irodalom számára tanulságként hozza fel:

„E roppant gazdagság mellett Jókai művei egyúttal példatára a hibás szófüzésnek és vétkes szólásoknak. Hiába figyelmeztette e hibáira Gyulai Pál és Arany János, Jókai »az élethez járt iskolába nyelve kincseinek gyarapítására. Jó tanuló volt, de a vásott gyerekekre is hallgatott«. Ilyenformán talán nem lesz helytelen, ha a Jókai-szótárhoz olyan függelék is csatolok, amely jellemző hibáit is összegyűjti. Ebből is sokat lehet tanulni a szocialista magyar íróknak” (Goda 1951: 323).

Egyes esetekben Jókai nyelvi törekvései valóban erőszakoltak. Részben a dramaturgiai hibáknak, részben az erőszakolt archaizálási stílusnak a következménye a millenniumra írt, Levente című drámájának a sikertelensége.

„Különös gondja volt, hogy Leventéjében ne csak az ősmagyar észjárást állítsa helyre, hanem még a nyelvet is. Keresi az ősi szavakat; »Ahol pedig magam csináltam idegen szó helyébe magyart, annak is jogot tudok szerezni«” (Tolnai 1925: 93);

„Ezekben a »régiségekben« főleg Ipolyi mythológiája a ludas, mely Jókainak egyik legállandóbb és legkedvesebb olvasmánya” (Tolnai 1925: 90); A Levente „a mende-monda szerint azért nem került előadásra, mert a színészek nem bírták megtanulni a furcsa szavakat” (Tolnai 1925: 90).

*

Ezt követően Jókai stílusáról Bárczi Géza (1959: 439) írt („A stílustanulmányozónak látszólag nem juthat hálásabb feladat, mint az ő szövegét boncolni”), majd Szabó Zoltán (1986, 1998) értekezett bővebben. Szabó Zoltán Jókai nyelvi anyagában a szövegek gazdagságára, a szövegtípusok sokaságára hívja föl a figyelmet, ami sajátos intertextuális jelenség, és fő jellemzője a magyar anekdotikus prózastílusnak:

„A Jókaitól felhasznált nyelvi anyag, valamint a könnyedség, természetesség és az egyszerűség stílusmintái jórészt a népiességből fakadnak. De sok az átvett motívum is. Csak álmélnodni lehet azon, hogy mennyi babonát, paraszti átkot,

szidalmat, anekdotát, mesét és népdalt szerkesztett bele regényeibe. És sajátos új szint jelent paraszti romantikája, amelynek stílusát a népdalok és a népmesék fordulatai és mondat szerkesztései színezik (Sárga rózsa). Ez a témabeli és még inkább stiláris népiesség sok művében a romantika sajátosságaival keveredik” (Szabó 1986: 210–1).

Szabó Zoltán a továbbiakban arról értekezik, hogy Jókai kezdetben a próza és a líra összeolvasztásával kísérletezett, elbeszéléseinek nyelve „a sok gondolatritmustól, halmozó felsorolástól, ritmikus körmondattól erősen zenei hatású”. „Szóhasználata is feltűnően romantikus, meglepnek a szín pompás és tündöklő, az ijesztő vagy a rendkívüli, csodás jelenségekre vagy hangulatokra utaló szók”; ám ez megváltozott 1849 után:

„Jókai romantikus stíluseszközei az irányzat általános sajátosságai [...] mégis egyéninek tekinthetjük a szavak romantikus kultuszát. Gyönyörködik a szokatlan és szép szavakban. Ebben még az sem zavarja, ha nem hitelesek, és emiatt jelentésük nem világos: *alírumna, horkász, ramocsa.*”

Romantikus, eszményített nevei: *Szentirmay, Szilárdy, Áronffy, Straff, Maszkaczký*. Dallamos nevek: *Almira, Narcissza, Timéa*.

„Mondat- és szövegszintű szerkesztési eljárásai (pl. a tiráda, belső monológ, ellentételezés, szaggatottság, különböző retorikai fogások) közül feltűnőbbnek, sajátosnak látszik a tiráda szerkezetéhez hasonló felsorolás, részletezés [...]. Jókai romantikus stílusa a népies nyelvi elemekkel együtt legfőbb élte-tője írásművészetének, amelynek kétségkívül az érdekesítő mese a legnagyobb ereje. Sohasem értekezik, egyszerűen csak mesét mond. Mintha nem is írná, hanem elmondaná, amit hallott vagy kigondolt. De erős oldala a leírás is. A tájrajzokat vagy a szereplők külsejének jellemzését lebilincselő hangulati szépséggel telíti [...]. Az elbeszélésnek és a leírásnak egyaránt forrása hatalmas élményanyaga, éles megfigyelései és páratlanul gazdag képzelete [...]. Az elbeszélés öröme könnyed stílust teremtett [...]. Különösen az adomázó előadásmód segített sokat könnyed stílusa kialakításában” (Szabó 1986: 215–9).

Szabó Zoltán később még egyszer összefoglalja gondolatait Jókai stílusáról:

„Nyelvkincse ugyanaz, mint a Petőfié és Aranyé, hisz Jókainak is eszménye a mindennapiság és a közérthetőség: »a népnyelvet a maga egyszerű, érthető, erőteljes kifejezéseivel az irodalom s a költészet nyelvivé lehet, sőt szükséges emelni« (*A levente* utószava). Jókainál és Mikszáthnál [...] közös vonás az, hogy a népiesség a mindennapi, a közösségi nyelvhasználathoz való kö-

zeledést, igazi stílusrealizmust eredményezett” (Szabó 1999: 143). „*Jókai romantikus eszközei* [...] Azonnal feltűnik a szavak romantikus kultusza. Gyönyörködik a szokatlan és szép szavakban. Ebben még az sem zavarja, ha nem hitelesek [...]. Szóhasználatában sok a túlzás [...] jellegzetes az *ellentételezés* [...] az ellentétes jelentésekről, ellentétes szóhangulatok igazi erejéről *beszélő nevei*, az erőteljesen *ellentétes jellemek* tájékoztatnak a legjobban” (Szabó 1999: 146–7).

Az utóbbi évtizedben Jókai retorikájának föltárásában és leírásában Adamikné Jászó Anna alkotott a legtöbbet (pl. Adamikné 2016, 2021, valamint lásd ebben a számunkban Adamikné Jászó Anna 2025). Adamikné professzor asszony a fiatal nemzedék, az oktatás, a szöveg- és irodalomértés számára kívánja hangsúlyozottan a retorika felől megismertetni és megkedveltetni Jókait, merthogy ebből a szempontból még nem vizsgálták:

„Jókai és nemzedéke erős retorikai képzést kapott az akkori iskolában (egymásra épült a poétikai, a retorikai és a dialektikai osztály), s retorikai képzettsége kimutatható műveiben. Tulajdonképpen nem is lehet teljes mélységükben megérteni a retorikai iskolázottságú szerzőket a retorika ismerete nélkül” (Adamikné 2016: 11–2).

Jókait sokszor elítélik azért, mert regényeiben a lélektani ábrázolás nem erőteljes. Fried István azonban felhívja a figyelmet Csáth Géza Jókairól szóló írására, amelyben ez szerepel: „reálisabban, finomabban részletező és mélyebben látó reális analitikus Flaubert-nél” (idézi Kovács 2018: 211), és rögtön a Shirin című novella kapcsán a szeretetnyelv három hangját mutatja be: a király a birtokló és a birtokát féltő szerelem hangján, Shirin az álmodozó, soha ki nem elégíthető vágyakozásban élő nő hangján, a görög szobrász a szerelmes művész költői beszédmódján, platóni nyelvén, sőt Orpheusz hangján szól (Kovács 2018: 214–5). Ezek szerint a ma oly sokszor hangoztatott „szeretetnyelv” finomságai is ott vannak Jókainál, és ki tudja még mennyi minden; érdemes tovább olvasni, kutakodni szövegeiben.

Az évfordulók mindig helyesen ráirányítják a figyelmet egy-egy jeles személyiségre. „Amikor irodalmunknak valamelyik nagy alakjára emlékezünk, és ünnepeltünknek életművét értékeljük, voltaképpen önmagunkat keressük” (Fábián 1976: 3). Fábián Pál megejtően szép sorokban summázta Jókainak a magyar nemzetre gyakorolt nyelvművészetét: „nemcsak Jókai írt úgy, ahogy mi ma beszélünk, mert ráérezett a nyelvi fejlődés főirányára, hanem mi is úgy beszélünk, ahogy Jókai írt, mert több mint egy évszázadon át milliókat tanított magyarul, s tanuljuk tőle nyelvünket még ma is. Az a hatás, amelyet Jókai irodalmi nyelvünk fejlődésére és az egyes írókra gyakorolt,

még szinte teljesen felmértelen” (Fábián 1976: 7). Most, a 200. évfordulón egy áttekintéssel kívántam szolgálni Jókai nyelvi, stilisztikai recepciójáról, valamint kiegészíteni néhány friss adattal. Remélhetőleg lesz majd valaki, aki a 250. évfordulón is számba veszi nemzeti irodalmunk nagy alakjának nyelvi zsenialitását. Ha még lesz kinek.

Szakirodalom

- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika*. Trezor Kiadó. Budapest.
<https://doi.org/10.21030/anyp.2016.4.7>
- Adamikné Jászó Anna 2021. *Humor és retorika az irodalomoktatásban. Az érvéles humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben*. Anyanyelvpolók Szövetsége – IKU. Budapest. (IKU-monográfiák, 5.)
- Adamikné Jászó Anna 2025. Jókai, a nyelvőr és a nyelvművész. *Magyar Nyelvőr* 24–46.
- Alszeghy Zsolt – Sík Sándor – Techert József (szerk.) 1939. *Magyar nyelvi olvasókönyv a gimnázium és leánygimnázium V. és VI. osztálya számára*. A Szent István-társulat kiadása. Budapest.
- Balázi József Attila – Kiss Gábor 2020. *Jókai-enciklopédia*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bárcki Géza 1959. Stíluselemzés (Jókai: Az arany ember). *Magyar Nyelvőr* 429–39.
- Benedek Marcell 1928. *Délsziget avagy a magyar irodalom története*. Révai Kiadás. Budapest.
- Dely Zsuzsa, N. 1969. *A fiatal Jókai nyelve és stílusa*. Akadémiai Kiadó. Budapest. (Nyelvtudományi Értekezések 64.)
- Fábián Pál 1976. A XIX. századi magyar nyelv és Jókai. *Magyar Nyelvőr* 3–7.
- Hegedűs Géza 1995. *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Harmadik kiadás. Trezor Kiadó. Budapest.
- JókSz. = Jókai-szótár. A–K. és L–Z. kötet, 1994. Készítette: Balázs Géza, P. Eöry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin és T. Somogyi Magda. Unikornis Kiadó. Budapest.
- {JókSz.} = Jókai-szótár. A–K. és L–Zs. kötet, 1994. Készítette: Balázs Géza, P. Eöry Vilma, Kiss Gábor, Soltész Katalin és T. Somogyi Magda. Unikornis Kiadó. Budapest.
- Kovács Gábor 2018. Rom és szó. Jókai egy novellatípusáról. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán (szerk.): *A kispróza nagymestere. Tanulmányok Jókai Mór novellisztikáról*. Balatonfüred Városért Közalapítvány. (Tempevölgy könyvek, 25.) 206–24.
- Nagy Miklós – Fábián Pál 1962. Kiadásunk főbb elvei. In: Jókai Mór: *Hétköznapok (1846)*. Akadémiai Kiadó. Budapest. (Jókai Mór összes művei. Szerk.: Nagy Miklós. Regények I.) 298–318.
- Nemeskürty István 1983. *Diák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig*. 1–2. kötet. Gondolat Kiadó. Budapest.

- Somogyi Géza 1917. Ami még nincs, de kellene. *Magyar Nyelvőr* 104–8. és 153–8.
- Szabó Zoltán 1986. *Kis magyar stílustörténet*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 1999. *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Szerb Antal 1982. *Magyar irodalomtörténet*. Hetedik kiadás. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Tolnai Vilmos 1925. Jókai és a magyar nyelv. *Magyar Nyelv* 85–100.
- Tóth Béla 1989. Ellenállási részlet. *Magyar Nyelvőr* 328.
- Wacha Imre 1994. Utószó. 2/437–46. In: JókSz. L–Z kötet.

Balázs Géza
egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola
és Németh Antal Drámaelméleti Intézet (Budapest)
Partiumi Keresztény Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék (Nagyvárad)
E-mail: balazs.geza@szfe.hu
<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Abstract

BALÁZS, GÉZA

“DELIGHTED BY UNUSUAL AND BEAUTIFUL WORDS” JÓKAI MÓR AND THE HUNGARIAN LANGUAGE

On the occasions of Jókai’s anniversaries (150th and 200th), literary scholars and linguists also sought to undertake a comprehensive assessment of the oeuvre of the celebrated Hungarian writer. The objective of this paper is to examine the linguistic reception of Mór Jókai’s language and style. The critics concur that Jókai displayed remarkable linguistic proficiency, yet they frequently highlight inconsistencies in his language use, the contingencies that informed it, and, in numerous instances, his self-righteous deployment of words. This paper provides a summary of the preceding findings and presents an overview of the principal linguistic, stylistic and lexicographical works on Jókai published over the past five decades. These include the Jókai Dictionary (1994) and the Jókai Encyclopaedia (2020).

Keywords: Jókai Mór, literary language, literary dictionary, Jókai Dictionary, Jókai Encyclopaedia

JÓKAI, A NYELVŐR ÉS A NYELVMŰVÉSZ

Kivonat

Jókai életművében mindig találunk újdonságokat. A jelen tanulmány célja, hogy bemutassa Jókai nyelvűvelő énjét, és példákon keresztül szemléltesse: az írófejedlem munkáinak nyelvi kincsei még korántsem lettek teljeskörűen feltárva. Jókai nyelvének elemzése két megközelítésből is lehetséges: vizsgálható a szóhasználat szempontjából, és elemezhető a gondolatalakzatokból fakadó nyelvi fordulatok mentén (anekdota, érvelés). Az elemzéshez a keretet a klasszikus retorika elmélete adja.

Kulcsszavak: anekdota, szóalkotás, idegen szavak, érvelés, szellemesség

A Jókairól szóló tanulmányok száma igen nagy, de életműve olyan hatalmas, hogy lehet még újdonságokra lelteni, ezért érdemes felidézni a nyelvűveléshez való viszonyát és néhány jellegzetességét nyelvűvelészetének. (A jelen tanulmány szerzőjének korábbi monográfiái, tanulmányai a témában: Adamikné Jászó 2016, 2021a, 2021b, 2021c, 2022, 2023, 2024).

Jókai nyelvűnknek szinte minden változatát felidézi a műveiben (vö. Jókai-szótár, 1994). A nyelvi változatokat mindig funkcióban, a retorikai illőség fogalmának megfelelően alkalmazza. Jókai valóban *nyelvűr*, olykor csatlakozik az akkoriban dúló nyelvűhelyességi vitákhoz, ezt is szellemesen teszi:

Tulajdonképpen nagy kérdés, hogy szabad-e még ezt a szót, „labda”, használni? Miután a nyelvűtisztítók szerint a „da” végző a magyarban jogosulatlan, s mint ilyen, ünnepiesen letiltatott, száműzetett és kiakolbólított: azóta a „zárdá” – zárosház; – a „járda” – talpaló út; – a „csárda” – ivóház, – a „csordá” – marhagyűlekezet, – a „borda” – oldalsont; – a „konda” – sertéssereglet; – a „bunda” – szőrmedvény; – a „kaloda” – lábtiló; a „csoda” – bámulvány; a „micsoda” – mizé? – a „duda” – nyeggető síp; – ősi „Buda” – is csak úgy került el a megtaláltatást, hogy „Pest” hozzávarratódott. – De mi lesz a „dadából”, aki elől is „da”, hátul is „da”?

Ezóta már a „labda” is bizonyosan „gömbce” (*Lenci fráter és más elbeszélések*).

Nemcsak szavakban, hanem tettekben is bizonyította elkötelezettségét. Tudatos nyelvűbűvár volt, ezt igazolja az *Öreg ember nem vén ember* című regényének kezdete, mely elmélkedés a cím lefordíthatatlanságáról: „mert az

európai nyelvek egyikében sincsenek meg ezek a finoman megkülönböztető hasonnevűségei a magyar szavaknak.” Milyen ötletes a *hasonnevűség* terminus a szinonima helyett! Sokszor közöl lábjegyzetet vagy szövegbeli megjegyzést egy-egy szó magyarázására. A nyelvtudósok minden bizonnyal szakszerűbben fogalmaznának, de nem érzékletesebben:

Midőn a vendégek eloszlottak, késő estve, ők ismét kettecskén maradtak.

Mennyi gyöngédség van ebben a szóban: „kettecskén”. Alig hiszem, hogy más nyelvben vissza lehessen azt adni, amit a magyar e szóval kifejez: „kettecskén”; ott van abban az átadó szerelem, az egyetértő édes szövetség, a bizalmas órák örömei, a világtól elkerített paradicsom gyönyörűsége, a gondtalan nyugalmas önfeledés, az enyelgő tréfa, minden, minden ezen szóban: „kettecskén”. (*Egy magyar nábob II*; Szentirmay Rudolfról és Flóráról van szó.)

Jókai enciklopédikus tudása tehát kiterjed a nyelvészetre is, Tolnai Vilmos értekezik erről centenáriumi tanulmánya második részében (Tolnai 1925), főleg nyelvrokonságunkkal kapcsolatos nézeteit részletezi. Jókai regényei tele vannak találó nyelvészeti megfigyelésekkel. Ilyen például az a mai tudományos szempontból is helytálló megjegyzése, hogy a kisgyerek „csinál magának világnyelvet”; bizonyos életszakaszban ugyanis a világ minden táján egyformán gagyognak a babák:

„Aztán elég mulatság egy asszonynak a kisgyermek odahaza. Ez neki bál, színház, búcsú.

Mikor az első foga kijön (aggasztó szenvedés után); mikor az első szót kigagyogja; mikor már harapni kezd; el kell választani, etetni kanállal; mikor már megismeri az anyját, utána repes kicsi kezeivel a dajka öléből; csókot ad! Micsoda gyönyöre a világnak érnek föl ezzel? Aztán „jár a baba!” egyik ölből a másikba. Csinál magának világnyelvet: „tütü” az ital; „mám-mám” az étel, „tente” az alvás; kezét, lábát, fejét meg tudja nevezni: „kacsó, bábó, botó”. Micsoda diadal ez!” (*Egetvívó asszonyszív*)

Hasonló leírás olvasható a *Börtön virágában*, s *A magyar nép élce* című gyűjteményébe is beépít egy gyermeknyelvről szóló fejezetet.

Szabó Zoltán írja stílustörténetében: „Csak álmélni lehet azon, hogy mennyi babonát, paraszti átkot, szidalmat, anekdotát, mesét és népdalt szerkesztett bele regényeibe” (Szabó 1986: 211). A tragikus részek gyakran olyanok Jókai regényeiben, mint a balladák: szinte költemények. De nemcsak a népdalok tartoznak a népi szövegekhez, hanem az eskük és az átkok is. Jókai ezekből is jócskán idézett:

Eskü: „Én. Kuthen vezér, fia Thatha fejedelemnek, kunok főcsakánja, a hét nemzetiség választottja, esküszöm a négy éltetőre, hogy ami szövetséget ma a székely nemzettel kötöttem, azt mindenben megtartom, amíg a Székelyföldön járok: ha e szövetséget megszegném, föld elnyeljen, hegy betemessen, víz elborítson, tűz megemésszen, ég rám szakadjon; magam és egész nemzetem fegyver miatt elpusztuljunk” (*Bálványosvár* 20).

A legrettenetesebb átok *Az elátkozott családban* olvasható, tulajdonképpen az átok határozza meg a regény cselekményét. Malárdy alispán szétvereti az ácsokkal a fatemplomot, ezért a lelkipásztor, Gutai Thaddeus rettenetes „ősövetségi” átkot mond (vö. N. Dely 1969: 66–7).

Átok: „Én uram, én erős hajlékom! Fordítsd ez órában a te arcodat hozzám, hogy meghalljad, amit az én szívem keserősége mond te előtted. – Íme romboló szerekkel jönnek a te sátorod ellen, akiknek mi nem vétettünk soha. Íme azt mondják, hogy hiába imádkozunk tehozzád, mert te meg nem hallgatsz bennünket, és meg nem őrized a mi házunknak elestét. De én zokogva kiáltok tehozzád, és azt mondom: légy jelen, és hallgass meg engemet! A mireánk ki-méretett pohár keserűségét mi kiürítjük ma; de a te kezed legyen azon, aki az ő kezét e mi hajlékunk ellen legelőszőr felemeli. Jegyet tégy annak homlokára, hogy megismerjék őt a te ártó angyalaid, s kikerülje őt az áldás, ami onnan felül jó az égből. Tedd hiábavalókká minden munkáit, vesztességé minden akaratát, bánattá minden örömét, alázd meg őt az ő büszkeségében, tördeld meg őt az ő erejében, és terjeszd ki e keserű kiáltásnak szózatát az ő gyermekeire és egész családjára; ne legyen neki öröme magzatokban, ne legyen vigasztalása utódaiban, ne legyen neve unokáknak átaladva; hanem szórassanak széjjel magzatai a világ minden részeiben, s legyen példa az ő történetük mások előtt! [...] Te pedig, siralmak városa, emlékezzél meg azon napra, melyben e nehéz szó kimondatott, és reszkessenek a te falaid, valahányszor egy új élő születik annak ivadékaiból, és meg ne nyugodjanak a te fundamentumaid mindaddig, amíg egy élő lesz annak családjából, aki a legelső csapást ezen ház ellen merészli tenni! ... Én uram, zárd be a te egednek felhői közé ezen szavaimat, és ne felejtkezzél róluk[...] Úgy legyen!” (*Az elátkozott család* 48.)

Jókai Mór akadémiai székfoglalója *A magyar néphumorról* szól, 1860. január 30-án olvasta fel (Filep 2007). Ő maga élclapokat szerkesztett, egész életében gyűjtötte az anekdotákat, olvasói és képviselőtársai lelkesen szállították neki a tréfás történeteket. A róla szóló szakirodalomban is sokat olvashatunk Jókai humoráról, s általában a népies anekdotákat említik mint humora forrását. Közismertek olyan humoros figurái, mint Tallérossy Zebulon, s olyan leleményei is nevettek, mint az, hogy dr. Kiss Miklós Dr. Kiss Me néven nyitott rendelőt New Yorkban.

Jókai nem bajlódik sem az anekdota, sem a humor definiálásával, székfoglalójának első mondatai azonban a lényegét fogalmazzák meg: „A humor csak szabadelmű és felvilágosult népek tulajdona. | Nemzetek, akik szeretik kimondani az igazságot; mikor nyíltan nem lehet, képes beszédben, tréfa színe alatt is; akiknek szelleme azon önállóságra jutott, ahonnan a jót a rossztul nem csupán a hagyományos hit, hanem saját ítélőtehetség tudja megkülönböztetni, akik a világosságnak szemébe mernek nézni, azoknál otthonos a humor.” Hosszasan ír az anekdotáról Alexa Károly, mégpedig a korszerűség szempontjából (Alexa 1983, 2015). Summája: az anekdota kisközösségek, zárt társaságok történetmesélése, gyakran védekezés a mostoha, olykor ellenséges körülmények ellen, egészen a legújabb időkig virult hazánkban, a „szabadelmű”, azaz a szabadelműjű, szabadgondolkodó emberek körében.

Szóalkotásai képezik Jókai szókincsének sajátos rétegét. Jókai olyan szóteremtő, mint később Ady, nem véletlen, hogy Ady kedvelte és elismerte – a szavaiért is. Érdekes regényeit és novelláit a szellemes, sokszor humoros, olykor ritmikus szóeleményekért is olvasgatni. Eredeti, szemléletes és hangulatos szavainak jelentését ki lehet következtetni a szövegösszefüggésből egy kis kreativitással. Jókai gazdag szókincséről még Arany János is elismerően nyilatkozott.

Sok a hangutánzó, hangulatfestő szó a regényeiben: ...dühös bömbölés, sebesen rázott kolompok *kalatyolása* mellett egy növekedő robaj hangzik... (*Politikai divatok* I, 26). Az elválhatatlan kortesvezér [...] mikor *kikepickelődött* a szárazra, szeme-szája tele volt iszappal, a haja meg békalencsével... (*A kiskirályok* 133).

Szellemes szóalkotásainak sora szinte végtelen: A nap úgy *rémkedett* a szürke égben reggeltől estig, mint egy rézkondér feneke (*Ahol a pénz nem isten* 12); S ezt nem adja a mostoha [természet] ingyen: *ezt ki kell tőle dacolni* (uo. 78); Mikor leszáll az éj, fekete tükrében ragyognak a száz meg száz csillagok; egy-egy futó fény *végigívlik* benne, egy úszó vadmadár ezüstvonalat húz rajta végig... (*A tengerszemű hölgy* 5); ...hordozták két világrészen keresztül, míg utoljára egy olyan nép között *zátonylottak* meg vele, amely szégyenli magát előtte... (*Bálványosvár* 46); ...galagonyabokor *csenevészik* a hasadékok között (*Bálványosvár* 56); Az volt a rémmordítás, ami erre *felzivatartott!* (*Bálványosvár* 105). A romok megmászása közben találtak itt-amott a törmelék halmokon, a sűrű csalánbozót közül kivirító veresparéj kórókat, amik embermagasnyira *felnyurgulnak* (*A lélekidomár* I, 142); ...a medve a lövések után megfordult, s annak a meredélynek iramodott, mely a várromtól *csapinósan* hanyatlik alá a völgybe (uo. 144).

S aztán a szomjúságtól epedőnek ahogy a sivatag homokja nem ad egy ital vizet enyhíteni: úgy nem ad a tenger végtelen pusztája, pedig *csupádon-*

csupa víz az egész (*Minden poklokon keresztül* 85, ezt az ikerszót kedvelhette, többször is leírta).

Kicsinnyel vagy magasabb nálamnál. Minden ruhám rád fog illeni. S ez nagyon jó *bugyola* lesz neked (*Egy játékos, aki nyer* 169); Hanem szó ami szó, nagyon megszépültél te, amióta idefenn vagy; csak hiába, ki tudják *fainítani* a leányt ezen a Pesten (*Politikai divatok* I, 178).

Nem okolok senkit: saját *emberismeretlenségem* okozta ezt (*Párbaj istennel és más elbeszélések* 261); [Tonuzoba] feleségével együtt elevenen *elsíroltatott* (*A kiskirályok* I, 16, gyakran használja az *eltemet* helyett); Konstantinápolyban a szultán minden szakácsát és étekefogóját *megselyemzinórozta*... (*Párbaj istennel és más elbeszélések* 58).

Többször is leírta a *kígyóút* leleményt a *szerpentin* helyett, de ez nem lett mai szókincsünk része, pedig szemléletes, pl. a *branyiszkói kígyóút* (*A történelmi tarokkparti* 89). Hasonló sorsú a *repülőmond* a *szállóige* helyett: Mind a ketten egyszerre elneveztük magunkat! *Hát innen kölcsönözték a pisztolyokat?* – mondja Hugli borbély Szigligeti „Két pisztoly”-ában. Akkoriban ez *repülőmond* volt! (*A tengerszemű hölgy* 164.)

Ma is mondjuk azt, hogy valakinek *nevethetnékje* van, ha visszatarthatatlanul nevetni készül. Jókai kifejezetten kedveli ezt a szófajtváltást: – Tudja mennykő! – felelt Richárd. – Olyan *grófhatnám* emberek! (*A kőszívű ember fiai* I, 75.)

Bagotay Muki mondja Erzsikének, a tengerszemű hölgynek:

– Ha én festeném le nagysádat, én a szívem vérével festeném.

Amire Erzsike azt felelé nevetve:

– Akkor én csupa veres lennék.

– Kérem, nekem *kék vérem* van!

Óh, hogy szerettem volna a penicilusomat [zsebkésem] az oldalába bökni; hadd lám, indigó jön-e hát ki belőle. (Az anyja bárónő volt; attól volt olyan *kékhethémje*.) (*A tengerszemű hölgy* 14.)

Minden, Jókairól szóló monográfiában olvashatjuk, hogy szerelmese és mesetere volt a magyar nyelvnek, minden regiszterben tudott írni, még szlengben is, fő jellemzője az élő beszéd visszaadása. Minden monográfia kiemeli a humorát, ami pedig szinte minden területen megnyilvánult: érvelésében, szóhasználatában, stíluseszközeiben. Nyelvi humorának egyik forrása az idegenek magyar beszéde, közismert példája a beszélő nevű Tallérossy Zebulon tótos beszéde. Jókai sokszor beszéltet idegen ajkúakat magyarul, ők a tárgyias igeragozást mindig elrontják, és saját hangrendszerüknek megfelelően helyettesítik a számukra kiejthetetlen magyar hangokat. Szerepelteti

a nyelvjárásos beszédet is, bár szigorú kritikusai olykor megrójják amiatt, hogy nem a megfelelő tájshólást alkalmazza. Néha hibásan beszélnek szereplői, a beszédhibák közül a raccsolás vezet. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a nyelvjárásos beszéd nem hiba, sőt megörzendő sajátosság, lassan régiségnek minősül, mert manapság visszaszorulnak a nyelvjárások.) Az alábbiakban példákat közlök a különféle beszédjellegzetességekre Jókai műveiből, mindezek tanúsítják hihetetlenül éles megfigyelőképességét, tájékozottságát, szerető humorát. A következőkben ezeket veszem végig.

Szlanges szavak, kifejezések

Bármilyen meglepő – különösen azok számára, akik Jókaival kapcsolatban csak a patetikus stílust emlegetik –, műveiben szlanges szavakkal is találkozunk. A témától függően előfordulnak ugyanis regényeiben a korabeli társalgási és nagyvárosi nyelv szlanges szavai, kifejezései. Ha megfigyeljük az alábbi példákat, észrevehetjük, hogy többnyire Jókai kései műveiből származnak, abból a korszakából, melyet hanyatlónak nevez az irodalomtörténet-írás. Miért volna ez hanyatlás? Jókai miliót váltott, új a környezet, a stílus is más lett: nagyvárosi szlanges.

Én mind csak arra néztem, hogyan eszik ez a leány, úgy fal, mint egy farkas. Amellett észre sem vettem, hogy magam is milyen *kegyetlenül bepokolok*, pedig nincs itt a szomatózés skatulyám. (*Öreg ember nem vén ember* 203.)

– No, hát – nem fog ön *gyantázni*? – kérdé tőlem dévaj mosolygással.

– Gyantázni? (Hiszen nem volt nálam a hegedűvonóm.)

Fölkacagott.

– Sohasem hallotta még ezt a műkifejezést? Nem iszik egy pohár chartreuse-t? (Persze hogy persze. Arra mifelénk is ezt hívják gyantázásnak.) (*De kár megvénülni* 70.)

A kapitányomnak is volt egy ilyen hölgye, aki pedig sem húga, sem leánya, sem öreganyja nem volt neki, de mindamellert felesége sem volt. Ez együtt lovagolt vele, hosszú selyemruhában, nagy tollas baréttal a fején, mikor a kapitány néha meglátogatta ütegünket. *Csinos darab bőr volt.* (*Egy hírhetett kalandor a XVII. századból* 233.)

– Csak te légy nyugodtan, *kis kutyám*. Tanuld meg azt, hogy az optikusoknál vannak olyan szemüvegek, amiket ha valakinek feltesznek, hát nem lát rajta semmit. S aztán minden ember szemére való szemüvegek vannak ottan, amik arra valók, hogy ne lássson. (*Egy az isten* II, 226.)

Ez azonban, amint neszt fogott a gyémántok nyomozásáról, rögtön abbahagyta a további *csaklizást, pofát*, nevet változtatott, s gőzhajóra ülve elmenekült Amerikába. (*Akik kétszer halnak meg I*, 187.)

– Majd megtanítalak rá. Mire való a *pumpolás?* – *Pumpolni?* Az bizony jó lehet. Csak volna kitől. (*Rákóczy fia 56*, Jókai lábjegyzete: *Szivattyúzni. Adóságcsinálás műszava. A nagymester és György párbeszéde.*)

A templomudvar úgy tömve volt *töksimára borotvált koponyákkal*, hogy a fejek tetején bízvást sétálni lehetett volna. (*Aki a szívét a homlokán hordja 173.*)

„Lehetetlen volt felkelnem, tele volt a tábla bukott kettősökkel: nyeresben voltam, elszedtem tőlük tíz-tizenöt-húsz kemény forintot. Itt van, *mucuskám*. Ezt neked hoztam haza. Szaporítsd vele a konyhapénzt. *Mucuskám! Bubiskám!*” (*Tégy jót 33.*)

Népetimológiai különösen szellemesek, nevetetők:

– Mondok, hogy Garanvölgyi tekintetes úrnak a repcéje jobban meg volna érve, mint a tekintetes *Akkorsincs* úré, annak a kaszálása egy héttel utóbbat következhetnék. (*Az új földesúr*; Ankerschmidről van szó, a kasznár, Kampos uram okoskodása.)

– Egypár szót akarnék szólni azok végett az elveszett *józsírból való* sertések végett. (A yorkshire-i praedicatumot igen okszerűen értelmezé így, természetesen okoskodva, hogy ha az emberek között az előkelő származásút „jó vérből való”-nak nevezik, úgy a disznók között az arisztokraták bizonyosan „jó zsírból való”.) (*Az új földesúr*)

Ungvári Anasztáznak hitták a debreceni görögöt. Azaz hogy ő így írta magát, de bíz a köznép csak „ananász”-nak tisztelte. (*Egetvívó asszonyiszív*)

Minden Partieführer (akit a magyar munkás népszerűen „partiféreg”-nek nevezett el) házat építtetett magának az elsikkasztott téglából, mészből, vas-sínekből. (*Öreg ember nem vén ember*)

Ő tulajdonképpen orosz keleti hitű pap volna, akinél a liturgia oroszul meg görögül megy; ő azt mind magyarul mondja. S miután azt, hogy „Kyrie eleison” mégis csak meg kelle tartani, hát azt ezen szavakkal ejti ki: „Kérje, leiszom”. (*A kiskirályok*, Horkázi Kajafás tiszteletesről van szó, aki méltó társa Vakandi Anonymus őstörténet-kutatónak.)

Jöttek a vizitátorok (akiket mi gyerekek úgy hittunk, hogy „vízi tatárok”): az esperes, a főkurátor, meg egy presbiter. Azok a diákokat megegzaminálták. (*Lenci fráter, Babszemek*)

Idegenek magyar beszédét is szellemesen adja vissza.**Német beszél magyarul:**

Eressze engem, Bajcsy úr. Ne tréfálja így! Én bizony nem teszek sem kezemet, sem lábamat a kegyelmed ezüstre; no, csak ne haragudja magát nekem: meg lehet, hogy rosszul megmondtam, mást akartam megmondani: engem nem kell a kegyelmeteké ezüst, nem arany, és mégis csinálom fogom, ami kell. Ezt mondja becsületes ember; és ki mondja, hogy Hampel Kristóf nem becsületes ember van? Én beszélem magyarul rosszat, de érzem jót. (Az elátkozott család 21.)

Hasonlóan beszél a bigámista katonatiszt, Klatopil Vencel. (*A tengerszemű hölgy* 189.)

Tót (szlovák) beszél magyarul:

Hujj! Megkapod a concessát. Fizetsz előbb egy máriást! Ez taksa neked. Nem neked! Tüled! Nekemnek. Rozumis? (A barátfalvi lévita 291.)
 – Hun – szólt ravasz hunyorgással a legény. – Van nekünk kegyes patronus, konstabler úr. Fogunk csinálni nagy larmat utcan, mintha volnank riszegek. Konstabler úr bekiséri minket rendőrsighez, becsuknak dutyiba. Ott halunk jó szalman ingyen; jobban, mint itthon négy krajcárért. Probalunk mink mar aztat! Forint megmaradja magát. Itt van, Adam bacsí. Ez már a kenteké. Mehetnek lakodalomba. (A gazdag szegények 151, Frányó beszéde)

Görög beszél magyarul:

– Jaj bizony talán tigodet is megcsalta az a semmirevaló?
 – No meg engem, hogy akasztanák fel a neve napján.
 – Kivánom neki tiszta szívből! Engemet is kirabult a gyilkus, a tulvaj, elvitte minden pinzomet, aranyet, ezustot, bankucéduluit. Hogy nyeljenek el neki krukodélusok, ott, ahol vagyon, idegen országban. (Elbeszélések I, 177, A kalmár és családja)

Olasz beszél magyarul:

A beszédében pedig valami különös varázs volt. A magyar szót is azzal a sajtószerű felső-itáliai selypítéssel ejtette ki, ami az sz-et s-nek, a z-t zs-nek, a c-t cs-nek hangoztatja, de az nagyon kedvessé tette, még inkább az a buzgó igyekezete, hogy a kiejtésre kerülő szóhoz az ajkait előre idomítani próbálta.
 – Hozsta Isten! Vártam rád. Tudtam, eljös. Bolondos Lacsí tegnap este mindent elmesélt. Neki elmondta gérilla pajtás. Les belőle tárcsacsikk Komáromi lapokban. Putri, ürgeragú, manarisottó. Nevetni való. Hogy van feje hadnagy úrnak? Semmi baj már, Házsasodni akar? A la minuta? Hát te, bolondos Lacsí, hol vetted aszt a sęp samócsát? Nem láttam még a piacson. (A mi lengyelünk 131, Angiolina, az ezredesné beszéde)

Az is érdekes, ahogyan az angolok ejtik a magyar szavakat. *A háromszí-nű kandúr* című, időskori szellemes elbeszélés egyik szereplője, Liba Kis Jánosné libákkal kereskedik: minden évben libákat szállít Londonba, sikeresen üzletel, de egy szót sem tud angolul. Szomszédja, a tudós Pugonyi Están is Londonba megy, de ő a betűik szerint ejti az angol szavakat, ezért senki nem érti angol beszédét. Elkeveredik a városban, ezért Liba Kis Jánosné a keresésére indul, elmegy a sheriff hivatalába. „A nevét már megtanulta. Arra készen volt, hogy mikor azt mondják „*Lájbekisz Dzszenuszni*”, az anynyit tesz, hogy Liba Kis Jánosné. A szállásadó gazdája is ezen a néven tisztelte.” (*Elbeszélések* III, 301.)

Az angol misseket nagy élvezettel karikírozza Jókai *Az új földesúrban*, az *Akik kétszer halnak* megben, ez utóbbiból idézek (I, 211): „A miss nagyon beszédes volt. S nem elég, hogy a nyelve beszélt, minden arcvonása beszélt hozzá, még az orra is mozgékony volt. Erősen üdvözölte mister Hallovájt, aki a grófné »dájmond«-jait olyan ügyesen feltalálta, s nagyon szerette volna, ha mister Ajlóvi az interesszent krimivel inkvizísen színészó díteljeiből egy kis rikepicsulésnt bocsát közre.” (Illavay Ferenc kutatta fel a grófné gyémántjait.)

Érdekes az a regényrészlet, amelyben magyarul tanul az idegen anyanyelvű fiatalember. Rákóczy fia, György nem tudott magyarul, ezért Pelargus mester elkezd tanítani (*Rákóczy fia* 274):

- Szememből = „aus meinen Augen”.
 - Micsoda? Ott egy szó, itt meg három.
 - Igen. „Szem” = „Auge”. A magyar az emberi tagoknál sohasem használja a többes számot: tehát „Augen”; „Szemem” = „meine Augen”, „Szememből” = „Aus meinen Augen”.
 - Csodálatos egy nyelv.
- Hát még mikor a „láthatnám” analízisére került sor.
 „Lát” = „sicht”, „láthat” = „kann sehen”, „láthatnék” = „ich könnte sehen”.
 – „Láthatnám” = „ich könnte es sehen”. Stb.

Mikes Kelemen is megpróbálkozott a herceg tanításával (299):

- Tanulja meg ezt a szót, herceg: „Szeretek, szeretsz, szeret, szeretünk, szerettek, szeretnek”.
- Hisz ez meg úgy hangzik, mint mikor két ács húzza az öreg fűrészelt előre-hátra! Milyen gyöngyen hangzik ez németül: „ich liebe, du liebst, er liebt”, magyarul meg csupa „reték, rekeszek, szekereselek”. Hisz ha én ezt egy szép leánynak mondom, elszalad, azt hiszi, szakkermentezek.

Mikes nagy megbotránkozással csóválta a fejét. Micsoda nevelés! Hogy el tudták rontani ezt a fejedelmi vért!

Nyelvjárási beszédet is komponál műveiben, ha arra van szükség.

Kecskeméti ő-ző beszéd:

Még nagyobb meglepetés várt a gyülekezetre, mikor a vasas német magyarul szólalt meg, s azt kérdezte, igen jó kecskeméti kiejtéssel:

– Miért tetszött ide röndölni a tekintetős vicispán úrnak?

Megesik az, hogy a vasasoknál magyar születésű tisztek szolgálnak, és megfordítva.

Ez köztetszést aratott.

– Felszólítom ezennel az alezredes urat – mondá az alispán –, hogy a kirkkoltatott katonaságot azonnal távolítsa el a megyeház közeléből.

Az alezredes udvariasan válaszolt:

– Enneköm az a röndöletöm van a nagyméltóságú királyi biztos úrtól, hogy a tekintetős alispán úrnak engödelmesködjem, s a fegyveres erőt röndölkezésére bocsássam. Ha parancsolja, visszavezetöm s csapatokat a kaszármáikba; azonban a bekövetkezhető eshetőségökért mindön felelösségöt alispán úr vállaira töszök. (*A kiskirályok* I, 113; egyébként első regényében, a *Hétköznapok*-ban is visszaadja a kecskeméti beszédet.)

Palócos beszéd:

– Mondok, viszek egy kosaar aómaat a vasúthoz, hátha vesznek belöle az urasaagok. Haat csak ott laatom az indaóhaaz ajtajaaban a Vigyazz kutyót, amint keet laabon bertoafol, s a szaajaaban tart egy baadog cseeszeet, s a pasasérokutl kaodul. Adnak neki egy kis peenz, ki egy nagyot, amennyi a cseeszeebe feer. (*A gazdag szegények* 52, Ritka Panna palotai kofa beszéde; még a 20. sz. elején is palócos volt a rákospalotai beszéd, ahogy Babits visszaadta a *Kártyavárban*, jómagam gyermekkoromban még hallottam így beszélni a pancamárikat.)

– Hát bajvívásban esett el?

– Biz a volt annak a veege.

– Miért vívott? Kivel vívott? Ki volt a gyilkosa?

– Hát tudom een azt? Nem kötötteek azt az een aóromra. Keek huszár volt a Pálffy-regementből. Nem eerjük már azt utol; mert az, amint a füleet levágták, a gyenerális parancslattyából mindgyárt dezentált a törökhöz Temesvárra: pribeek lett, pogány lett; ezóta szarácsit csináltak belöle. (*Szeretve mind a vérpadig* I, 9, Marcinak, Tisza Gábor inasának a beszéde)

Erdélyi nyelvjárási:

Egy derék, kedves erdélyi úr volt. Őrnagy a honvédeknel. Arról a vidékröl való, ahol az „o” betút nem ismerik.

Nagyon barátságosan fogadta Illavayt, s mosolygott az egész előadásán. Hanem végül azt mondta neki: „Hát biz az, barátam, meghal egy kicsit.”

– De uram, gondolja meg, hisz ez egy örült! Lehet-e egy hóbortost halálra ítélni!– Habartas! Habartas! Hisz azt minden gaszasztevő mandhatná, hogy ő habartas. Hát ki fogja azt mast megvizsgálni? Mi csak nem állhatunk neki micascapiummal a két szemének, hogy ki van-e tágulva a pupillája. (*Akik kétszer halnak meg* I, 88.)

Cigány beszéd:

A *Rákóczy fia* 19. fejezete *A csavargók országa* címet viseli. Ez és az utána következő fejezet lényegében tolvajnyelven íródott, tele van cigány szavakkal. Ezeket Jókai lábjegyzetekkel látja el:

phrál: bátya – cigányul; uribenás: díszruha – cigányszó; lurdéha: katoná; széló: kötél; Mi hír a Kielámból? – város; iltisek: poroszlók; Csercsen: Csillag – cigányul; Mirikló: Gyöngy – cigányul (a cigánylány neve); Hej te Sosoj!: Nyúl – cigányul; phéna: leánytestvér – cigányul; Ne te bibasz! Nem a Csercsen jött meg, hanem a Jiló: Szív – cigányul; báró: úr – cigányul; Akit a kutyás manusz kifogott?: Ember – cigányul; rákló – suhanc; khandó – kard; kúre – csikó; Amáró Dádé – Miatyánk; Úgy kellett a csórnak! – tolvaj; anguszterin – gyűrű; csáj – leány; avgin – méz.

Itt-ott belekever a szövegbe német eredetű tolvajnyelvi szavakat is. *A tarcali kápolna* című elbeszélésben a tábornok jóslatot a cigányasszonnyal:

„Kérdezősködésére felelék, hogy egy cigányasszony mond jövendőt a katonáknak.

Ismerte már ezt a fajt alföldön laktából, s odainté.

– *Kurhere dade*, mondj szerencsét itt ezeknek az uraknak, *dikhec* előre.

– *Jaj, asta bitagtále sarmangade bibále!* soha nem mondtam én még uraknak szerencsét, csak szegény embereknek.

– *Upre* vén szibilla, vagy a sarkadra verek ezzel a korbáccsal.

– Én nem bánom, de ha aztán *okhets dikecsáre kokhele tuterone mangyéra*, úgy ne járjak, mint a minap, hogy jól megkorbácsoltak az urak.

– Ne félj, boszorkány. Fogd meg a tenyerét ennek az úrnak.

A *segédőrmagy* lehúzta kesztyűjét, s odatartá tenyerét a cigányasszonynak.”

(*Forradalmi és csataképek* 231.)

A **beszédhibák** is szolgálják olykor a szereplők jellemzését.

Zárt orrhangzós beszéd:

– Hát hol vannak a cselédek, Matykó?

– Deb tudob – felelt a fickó. (Két betű nem létezett az ábécéjében, az m és az n, azok helyett következetesen mindig b-t és d-t használt.)

- Nem tudod? Hát hol a gazdasszony, aki a konyhán főz?
- Bost is csak főz.
- Hol?
- Az apáti tisztartó konyhájád. (*Akik kétszer halnak meg I*, 246.)

Raccsolás és egyéb nehézségek:

„Azért ha még egyszer megengedik, kegyelmes uraim, hogy egy kis igazságot elmondjak, csak akkorát, mint a mustármag: tehát nem tarthatom titokban, hogy akármilyen derék és eszes ember legyen is az a princ Alienor, de az Isten áldja meg őtet, amint azt a szót kimondja a népgyűlésen, hogy »Tisztelt polgártársak!« s a nép meghallja, hogy nem tudja az »r«-et kimondani, mind fölkiált rá, hogy »köpje ki a szájából azt a kását, úgy beszéljen!« s azzal vége van.” (*Az élet komédiásai I*, 163)

„[...] Leon nem hagyott neki addig nyugtot, míg elő nem vette a számára készített programbeszédet, s meg nem tanulta könyv nélkül. Akkor aztán elszavaltatta vele maga előtt az egészet: oktatta védencét a szavak magyaros kiejtésében, hogy a kettős betűket világosan megpattogtassa: az »ő«-t az »ü«-vel, a »b«-t a »p«-vel semmiképpen fel ne cserélje, a mondatok végső tagját franciásan meg ne húzza; ne hadarjon, hanem csendesesen potyogtassa a szót, s a végső három sort emelkedett hangon, teljes torokeröltetéssel mondja el; mert akkor lesz nagy a hatás.” (*Az élet komédiásai I*, 257; Zárkány Napóleon oktatja így princ Alienort a korteshadjáraton.)

Idegen szavak

A mai közvélekedésben leginkább Jókai idegenszó-használatát emlegetik, elsősorban a latin szavakkal van az embereknek bajuk, pedig műveiben nemcsak latin szavak vannak, hanem egyebek is bőséggel.

Meglepően sok Jókai műveiben az angol szó. Az amerikai kapcsolatok is bizonyosan hatottak a korabeli szóhasználatra – a kivándorlások, a hajdani szabadságharcosok részvétele az amerikai polgárháborúban: több Jókai-hős, például Áldorfai Ince (*Enyim, tied, övé*), Harter Elemér (*Szerelem bolondjai*) is harcolt Észak mellett, Dél ellen. Az elnyomás éveiben játszódó *Börtön virágában* Viola angolul tanul, a bebörtönzött államfogyok is angolul tanulnak, s közismert tény, hogy Kossuth is angolul tanult a börtönben.

Különösen jellemző lehetett az angломánia a századvég társalgási nyelvezetére. Az *Öreg ember nem vén ember* kései művéből (1899) idézek: Hát délután? Nincs *five o'clock tea*?; Szerafino *self-made man* volt; ...minden párbajnál jelen szokott lenni, nála nélkül nem is volna *fashionable* a gavaléroknak egymás vérént ontani; Szép is volna, ha egy úri hölgy azt mondaná

egy úriembernek: „Hol lakik doktor *Kissmi?*” – *Shoking!*; *A high life* körül van palánkolva.

Nemcsak arisztokraták és polgárok kevernek angol szavakat beszédükbe, hanem az egyszerű emberek is: Kapor Ádám váltóőr *ámbrélát* tart a kisasszony feje fölé (*A gazdag szegények*). Sok angol szó van a cirkuszi világot idéző *Magnétában*, de egyéb műveiben is: „A lord kezét csókolt és eltávozott. Azután tíz hónapig másról volt szó. Lóversenyek, olasz opera, *Heenan*, *a boxer*, a nagy *Exhibition*, parlamenti viták és *meetingek* kitöltötték az időközt.” (*Milyenek a nők?*) Többször is ír *table moving*ről asztaltáncoltatás helyett, a *Politikai divatok* egyik fejezetcíme: „*A table moving korszak*”. „Éljen a kis vadmacska! *For ever!*” (*A kiskirályok*) „Annak a beszéde után hajlandó volt azt hinni (Vavel Lajos), hogy Magyarországon kétféle zsványok vannak: regényes, demokrata hajlamúak, mint voltak a *highwaymanek*, – és rablólovagok, minők voltak a *Doone-ok* Angliában” (*Névtelen vár*).

Édes apanyelvünk, a *latin* elsősorban a jogászok nyelvében uralkodik, pl. a *Rab Rábyban*, az *Egy hírhedett kalandor a XVII. században* tárgyalásaiban, az *Egetvívó asszony szív* perében, másutt kevésbé. Latin szavakat akkor használ leginkább, ha ügyvédek, közéleti embereket, tisztségviselőket beszéltet: Korcza úr, az ügyvéd meglehetősen konyhalatinsággal beszélt, Decséry gróf viszont Tacitus ékes nyelvén (*Egy magyar nábob*). A latin azonban több környezetfelidézésnél, így ír erről egy zárójeles megjegyzésében: „Sose bosszankodjál, másodszerű olvasóm, hogy annyi latin mondást találsz egy lapon, ez is a kor kedélyhangulatához tartozik. A klasszikusok nyelvéhez, mint egy ókori azilumhoz, menekülünk néha, mikor az újkor civilizációja nagyon szorongat bennünket” (*Az új földesúr*).

A latin szavak nagy részét meg lehet érteni az angol szavak segítségével, az angolban ugyanis sok a latin jövevényszó. (Ezen feltevésemet nemrégiben a gyakorlat igazolta. A „Kérem a következőt!” tévés vetélkedőben a *klasszikus* szó eredetét firtatták, a szokásos feleletválasztós módon kérdezte a játékvezető: osztály vagy iskola. A versenyző eltalálta az ’osztály’ jelentést, mégpedig – saját indoklása szerint – az angol *class* alapján, nem a latin ismeretében.) Az angol *vehicle* ’jármű’ szót mindenki ismeri, akkor nem probléma a *vehiculum*: „Mi ketten a Padronéval rögtön összeállítottuk a furfangos *vehiculumot*” (*Ahol a pénz nem isten*). Ha ismerős a *remedy* ’gyógyítás, gyógyszer’, akkor értjük a következő mondatot: „Meglesz annak a *remediuma*” (uo.).

A tréfásan latinosított magyar szavak humorosak: „– Nem azért hívatlak, mintha meg akarnálak dicsérni – kezdé Decebál a *pirongatoriumot*. – Tegnap ugyan helytelenül viselted magad.” (*A kiskirályok*, olyan tréfás szó-

alkotás, mint a *pipatórium* vagy a *dorgatórium*.) „– Punktum. Elmondtam, ami volt. Úgy siessen, hogy hét óra előtt ismét Budán kell lennem; mármost csak *nyargalándum*. Kettőt lépjen egy helyett.” (*Kárpáthy Zoltán*, Tarnavary utasítja Kovácsot, a jurátust.)

Érdekességképpen megjegyzem, hogy az átadó nyelv helyesírása szerint közül olyan szavakat, amelyek azóta megmagyarosodtak: *grimace-olni*, *chèque-k* (*Az élet komédiásai* I), *shawl*, *tramway* (*Az élet komédiásai* II); *manoeuvre-t* (*Forradalmi és csataképek*, *Komárom*), *bartwisch* (*A kiskirályok* I).

Nagyon lényeges azt a tényt figyelembe vennünk, hogy Jókai a korabeli beszélt nyelvet adja vissza, s akkoriban bizonyos körökben meglehetősen keveréknyelven beszéltek az emberek, nemcsak latin és angol, hanem német és francia szavakat is vegyítettek beszédükbe. Erre maga Jókai figyelmeztet egy zárójeles megjegyzésében: „Zárójel között bocsánatot kell kérnem e tömérdek idegen műszóért, de nincs elég bátorságom a purizmust annyira vinni, hogy a *szalonzargon* számára magyar műszavakat szabadljak; bízom ezt műértőbb tollakra.” (*Egy magyar nábob*) Szalonzargonról beszél, amikor Kecskerey urat és társaságát beszélgeti, azaz a „nagyvilági” társaságot. A kevésbé úri, a „félvilági” társaságnak is megvannak a sajátos szavai, ezek inkább szlenges szavak, kifejezések.

Az érvelés szellemessége

Az érvelési lehetőségek sokaságát lehet olvasni műveiben, mindegyik nemcsak logikai, hanem nyelvi bravúr is; most csak néhányat mutatok be. A *példa* retorikai indukció (a terminust sajátos, nem hétköznapi értelmében használjuk, nem illusztrációról van szó). Arisztotelész szerint a hallgatóság nem igényli a hosszas levezetést, sem türelme, sem műveltsége nincsen hozzá; ezért elegendő egyetlen hasonló esetet mondani, ez a példa (*Rétorika* 1393b); a példa az összehasonlítás gondolati műveletén alapul. Történelmi és kitalált példát különböztetünk meg, a kitalált példa parabola vagy mese lehet. Mindkettőt ragyogóan alkalmazza Jókai.

Kitalált példák bőven olvashatók Jókai műveiben, mégpedig szellemes, humoros parabolák: „Mikor aztán Richárd megint leszállt az udvarra, a világért sem veszekedett a bohó öreggel a megjáratásért. Minden tréfát fel szokott venni és mindenkitől. *Az oroszán nem használja körmeit vakarózásra, mint a kutya*” (*A köszívű ember fia* II, 121). „Mint a szép gyümölcsben, melyet a féreg meglepett, látta erjedni a rohadást az egész nemzetben. *Tán az almának a férgé is azt hiszi magáról, hogy ő annak az almának a fejedelme?*” (*Fráter György* I, 226). „Trenk Frigyesnek már eddig is elég sok volt a rováson. De ő azt soha

életében nem akarta észrevenni, hogy vétett valamit. *Tökéletes macska volt, aki megeszi a kanárimadarat, s aztán bámul rajta, hogy már most miért üldözik őt? Hisz a kanárimadár jó volt*” (Trenk Frigyes 179).

Sokféleképpen lehet kifejezni azt a helyzetet, amikor egy nép azt mondja: „elég volt”: kitalált példával is, mégpedig mesével, ilyen a „krák” történetének elmesélése A kőszívű ember fiaiban (*A kőszívű ember fiai I*, 149).

A retorikai definíció szabadabb, teljesebb, ékeesebb, nem követi szigorúan a logikai felépítést. Tulajdonképpen gondolatalakzat, szónoki meghatározás (görög: *horiszmosz*, latin: *finitio*). Sok példát idézhetnénk, Jókai gyakran élt vele, ezek is szellemes nyelvi lelemények:

„Mikor egyedül voltak, azt kérdezi komornájától Alfonsine:

– Mit csinál a bakfis?

Bakfis persze annyit tesz, mint sült hal. Hanem akik a német nyelvben e szónak valami különösen gyöngéd érzelmet akarnak adni, azok gondolnak alatta holmi olyan kis felserdült leánykákat, akik már nem gyermekek, de azért még ráérnek várni a főköttőig; akik még ártatlanok és ostobácskák; akik már éreznek valamit a szívükben, de nem tudják, hogy mit; fecsegnek és nem tudják, hogy miről; a tréfát komolynak, a komolyat tréfának veszik, s a legelső szép szót, amit nekik mond valaki, arany gyanánt kapják. Ez a bakfis.” (*A kőszívű ember fiai I*, 84, szintetizáló meghatározás, a végén összegez.)

A toposzok (érvelési közhelyek) első csoportjába tartozik a *felosztás* is, azaz a genus felosztása fajaira. Szellemes felosztás olvasható *A kőszívű ember fiaiban* (I, 160):

„Jenőnek a hideg borzadály futott végig minden idegén ez éljenriadaltól – hanem a csók, az jólesett neki.

És azt mindenki olyan természetesnek találta, hogy az emberek ezen a napon egymással csókolódjanak. Hiszen olyan sokféle címe van a csóknak: az öröm csókja, a szabadulás csókja, a hála csókja, a szerelem csókja, sok félretett, sok tartogatott csók lett kiosztva ezen a napon, sok régen ígért, sok hiába várt, sok eladósult csók jutott lejáratni napjához ez órában s lett megfizetve kamatostul; sok boldog élet első csókja, sok örök elválásnak búcsúcsókja lett elpazarolva ezen a népboldogság napján.

Hanem ha e sok édes, mámorító csók között egy Júdás-csók is ejtetett, úgy ez bizonyára az a csók volt, mely Baradlay Jenő ajkát érte, a világ szeme láttára, a hölgyek legszebbikének mézes, rózsás ajkairól.”

Az összehasonlításon alapul a példa és az *analógia*. (Az analógiáról lásd bővebben Adamik 2006: 39; Adamikné Jászó 2013: 185–6).

A három márványfej című középkori történetben olvashatunk egy megmosolyogtató hamis analógiát, ráadásul egy beszédből:

„Ejh, mit. Mondjuk ki dogma szerint, tisztán és világosan, hogy a keresztény vallás szavai nem tiltják a kétnejűséget. [...] Mit hirdet a Credo? Testünk feltámadását és az örök életet. Eszerint akinek a földön két felesége volt, úgy, hogy egyiket a másik halála után vette el, a végítélet napján mind a kettő feltámad, s ismét az övé lesz; és akkor örök időig együtt kell, hogy éljen mind a két hitvesével a paradicsomban. Ami nem lesz bűn a paradicsomban, a szentek egyetemében, hogy lehetne az bűn itt az árnyékvilágban, az indulatok uralkodása alatt? Állítsuk fel a *dauiditák* gyülekezetét, s mienk lesz hét év alatt az egész világ!” (247.)

Az analógiák az előrejelzésekben is felhasználhatók. A tanácsadó beszéd a jövőre vonatkozik, ezért a benne használt példa vagy analógia is a jövőre vonatkozik, ezt Arisztotelész óta tudja a retorikai szakirodalom. A korabeli állapotok alapján jósol Jókai *A jövő század regényében* (1872-ben írta le az 1952. évi elképzelt helyzetet), Habsburg Árpád uralkodónak ezt mondja többek között a pénzügyminiszter (maga az uralkodó neve is humoros, Árpád nevű Habsburgot bajos elképzelni, a mai olvasónak az 1952-es év is humoros, ha az akkori tényleges „uralkodóra” gondol):

„Rettenetes hidegvérrel adta elő, hogy öfelsége egyesült monarchiáinak pénzügyei a legszomorúbb látványt mutatják. Az adók rosszul folynak be; a vámjövedelem egyre csökken a sűrű csempészet miatt; az eladott államvasutak árát már a múlt években elnyelte a fegyverkezés; a hadügyminiszter akkor is azt mondta, hogy az csak extraordinarium; de azóta a beszerzett hadiszerek az újabb haditalálmányok által hasznavehetetlenekké lettek, s megint újból kell készíttetni. Kölcsönt az állam semmi áron nem kap már, sem az angol, sem a német piacokon; a nemzeti bank sem előlegezhet. [...] Törülni kell a kiadásokból, mert az egész direkt adót elnyeli már az államadósságok kamatja. Ha egy krajcár rendkívülit kérnek is tőle, ő rögtön leteszi a tárcáját. Ellenben van szerencséje több új törvényjavaslatot betérjeszteni, amik pénzt hoznak be; már vannak is rá vállalkozó konzorciumok. 1. Az agglegényi adó: harminc éven túl levő nőtlen férfiakra kivetendő. 2. Születési adó: minden újszülöttől fizetendő, olyankor különben is nagy örömben vannak a szülők. 3. Iskolaadó: először azokra kivetendő, akik iskolába nem járnak, hogy miért nem járnak; másodsor azokra, akik járnak, mivelhogy tanulnak valamit. 4. Zeneadó. Fizetendő minden zongorától, kintornától, hegedűtől, ami a magánosok birtokában van. Azonkívül két nagyobbserű financiaális projectummal szolgál. Az egyik éppen a hadseregére vonatkozik, s két részből áll; az egyik rész tervezete szerint mindenkinek, aki a katonaságból ki akar maradni, erre engedély adatik ezer

forintért. Az egymillió reservista között bizonyosan akad ötvenezer család-apa, jó állásban levő ember, aki inkább lefizeti az ezer forintot, mint hogy a glédába beálljon, és masírozni menjen; a másik rész szerint pedig a tisztí rang adatnék pénzért, hadnagyi rang egyezer, kapitányi négyezer, őrnagyi tízezer, ezredesi húszezer, tábornoki ötvenezer forintért. Ez iszonyú pénz fogna behozni” (*A jövő század regénye* I, 30–1).

Sokféle ellentmondás létezik, sok ellentmondás feloldhatatlan, de azért sokféleképpen lehetséges a feloldásuk. Az egyik lehetőséget szemlélteti az alábbi furfang, Kaulman Félix tanácsot kér Sámuel apáttól (ha van fekete humor, ez az érvelés inkább annak mondható; különösen az egy pap, sőt egy pápaságra pályázó apát szájából):

„Elvenni akarom a leányt, s akarom, hogy törvényes hitvesem legyen, *hozám kötve*, akinek én parancsolok. De amellet úgy akarnám a dolgomat intézni, hogy én ne lennék őhöz kötvé; ő ne parancsolna nekem. Egyszóval, hogy amíg én akarom, feleségem, mikor nem akarom, nem feleségem. Ebben adj nekem tanácsot.” „– Óh, igen, tudok egy ilyen módot, de csak egyetlen egyet – szólt Sámuel. – Megesküszöl, akivel akarsz, a vallás rendes megtartásai szerint itt Bécsben. Mikor aztán azt akarod, hogy ez a házasságod ne legyen házasság, a bécsi bankházaddal felhagysz, a firmádat leveszed, s átköltözöl párizsi házádba. Firmád ott is fennáll, már apád francia polgár volt, s te is az vagy. Ha egyszer aztán ott célszerűnek látod megmenekülni a hitvestárstól, egyszerűen megismerteted azzal a körülménnyel, hogy a francia törvények előtt semmi házasság sem érvényes, mely nem polgári hatóság előtt kötöttet. [...]” (*Fekete gyémántok* I, 161–2).

Hasonlóképpen a stílusesszókban – a trópusokban és a figurákban – is sok humor lappang. Jókai stílusát erőteljesen jellemzik az alakzatok (figurák), most csak hasonlatait említem meg. Többségükben humorosak, sőt gúnysak, szellemesek, mindegyikük nyelvi bravúr. Nagy részük az állatvilágból származik (a következő válogatás a teljesség igénye nélküli):

„Azok már csak Szalmás uramra vártak, hogy nekiüljenek a lakomának; ezt Szalmás uram jól tudva, bánta is, akárhogy megy végbe a kastélyban a parádé, *sietett, mint rák az iszapba*, saját elementumába” (*A kőszívű ember fiai* I, 134).

„Anonymus úgy fordította a fejét a duzzogó menyecske felé, *mint mikor a görény a gyöngytyúkra sandít*; aztán egyet köszörült a torkán, ezzel adott választ, s igyekezett kifelé az ajtón” (*A kiskirályok* I, 270).

„Magas, egyenes, daliás termete, szénfekete bajusza, *mint két paragrafus-fark*, felkunkorítva, körszakálla sima állát felbodorítva sövényzi körül, arca piros, jól táplált; fekete haja homlokközépen szétválasztva, *mint Hunyadi János képein látszik*.

Olyan jó őszinte, nyílt magyar arca van, hogy bizony akárkit elszédítene első tekintetre.” (*Az új földesúr* 28, az ál-Petőfiről van szó, később kiderül igazi neve: Straff, meg az is, hogy titkosügynök.)

„Ah! Hesperis erénye erősen áll, *mint a Gellérthegy*; de még annál is erősebben; mert a Gellérthegyről töredeznek le egyes sziklacsomók, de nem a Hesperis grániterényéről!” (*De kár megvénülni!* 168.)

„Hej, hogy beleakadt a szeme a szép tüneménybe a vén szerelmesnek! *Mint mikor pajkos pásztorfiúk darazsat füstölnek ki csóvával a faodúból, s egyszerre lángot vet az egész pudvás fa!*” (*Szép Mikhál* 185.)

„Maszlaczky úr, *mint egy bús bagoly*, jelent meg a vidám társaságban, a hevérebben levők siettek nála kérdezősködni” (*Kárpáthy Zoltán* I, 161).

„...szemei úgy jutottak húsos, kövér homloka két felére, *mint valamely becsületes tengeri fókáé*.” (*Kárpáthy Zoltán* I, 145, Abellino kövér orvosáról van szó.)

„Boltay mester ilyen dolgokat hallva naponta, dühös kezde lenni, *mint kánikulában a bivaly*” (*Egy magyar nábob* II, 7).

Végezetül érdemes paródiáiról szólni, mivel Jókai nemcsak nyelvművész, hanem nyelvbüvész is. A *paródia* szellemes, nevetető nyelvi lelemény, s Jókai ehhez is értett: a *Félistenek bolondságai* az előadásmód paródiája, az *Egy hirhedett kalandor a XVII. századból* letehetetlen olvasmány, a státustan és a törvényszéki tárgyalás paródiája, *A három márványfej* pedig szenzációs disputaparódia, több síkon is. (Jókaiiban mindig élt a tréfás kedvű diák. Első regényében, a *Hétköznapokban* olyan parodisztikus jelenetek vannak, amelyek erősen emlékeztetnek a *Helység kalapácsa* humorára, hasonlóképpen nevetséges *A kiskirályokban* a parodizált öskutatás.)

A *Félistenek bolondságai* az alcíme szerint történelmi komédia, tulajdonképpen nevetető paródia, beleépítve egy regényféleségbe – mondja az utószó. Az író életében nem látott napvilágot, 1912-ben egyszer jelent meg, majd az Unikornis-kiadás 105. köteteként 2003-ban. Egy pikáns történet, arra is jó, hogy „életközelve” hozza a római aranykor hírességeit.

Most csak egyetlen mulatságos jelenetre hívom fel a figyelmet. A nagy szónok, Cicero papucsférj, otthon felesége, Terentia zsarnokoskodik, még szakmájába is beeszól. Jelenetük az előadásmód (*pronuntiatio, actio*), elsősorban a gesztikulálás paródiája. Cicero otthon elpróbálja egyik beszédét – amely ellenfelének folyamatos gyalázása, személyeskedés: *argumentum ad personam* –, neje hallgatja és javítja, osztogatja tanácsait. Cicero a tanácsok alapján ismételt, majd az egész beszédet is elmondja félbeszakítás nélkül.

Terentia: Mi van a kezében?

Cicero: Nehéz feladat. Beszéd a consul ellen, ki most hatalmon ül, és beszéd saját magamról.

Terentia: Valóban nehéz. Szeretném hallani.

Cicero (*középre áll*): Elmondom. Közbeszólhatsz.

Terentia: A tógát csavard bal karod körül: az ne mozduljon. Elég a jobb.

Cicero (*bal karját tógájába csavarva hozzáfog*): Látod-e már, te fenevad, hogy minő panasz vágódik homlokodhoz?

Terentia: Nem úgy kell ezt. Az a heves kézmozdulat közönséges szónokoké.

Cicero e szót félvállról nézve ellenfelére mondja, leeresztett karral. Így.

Cicero: Azt kérde mindenki, hogy lett consullá ez a szíriai, kinek fekete pófája rabszolga eredetére vall. Bozontos szakálla, ráncos homloka, kancsal szeme, odvas fogai hogy csábítottak el valakit, aki meglátta?

Terentia: Ne mutogasd apróra a részleteket, amiket megneveztél. Te e szavaknál hátrahúzódsz undorodva, s egy szónál a szád elé teszed a kezdetet. Ekként.

Cicero: Vagy tán ékesszólásoddal ragadtad el a népet? Kérem töletek, Quirites, ki hallotta őt másképp beszélni, mint dadogva?

Terentia: Ezt a mondást a szónok a néphez intézi hátrafelé fordulva. Jól van.

Cicero: Avagy tán vitézségedért szerettek meg? Ugyan látott-e tégedet valaki nagy veszély idején másként, mint futvást?

Terentia: Itt a szónok olyan mozdulatot tesz, mintha korbáccsal ütne a futó hátára.

(És így tovább.)

Az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* az ügyállás és a törvényszéki tárgyalás paródiája. Koblenz városát ostromolják a franciák. Hugót, a tüzértisztet árulással vádolják. A nagyherceg és a soltész vezeti a tárgyalást. A stáztan szerint három kérdést kell tisztázni: van-e bűn (*An sit?*), mi az (*Quod sit?*), és milyen az (*Quale sit?*). Kétségtelen tény, hogy Hugó bűnös; a bűn a legszörnyűbb: árulás; az okok, a motívumok és a körülmények vitathatók: Hugó pedig folyamatosan és igen élvezetesen hazudozik, a képtelenebbnél képtelenebb kalandokat meséli el. A nagyherceg mindig felmenti azon az ala-

pon, hogy „amennyit vétett, annyit helyrehozott.” A soltész nem ért ugyan egyet vele, de végül mindig beleegyeznek az ítéletbe, a herceg mindig kimondja: „ez a főbenjáró bűne deleáltassék!” Deleáltassék, azaz töröltessék. A szerepek a tizedik, „Az ördög világában” című kaland után cserélődnek fel. A nagyherceg nem hiszi el az ördögöket, a levegőben röpködő varázslónőket, de a soltész váratlanul külső érvre, „szakértői” bizonyítéokra hivatkozik:

„(– Bolond vagy bizony te, vagy álmodtad mindezt! – fejezé be a vallomást a nagyherceg. – Nem hiszek én ebből semmit, egy szót sem.)

(– No, márpedig *ez az egy igaz* – mondá a soltész –, a sok hazugság között, amikkel bennünket a gazfickó hetek óta traktál, ez az egy autentikus dolog. Mert hasonló esetekről értesítenek bennünket *Majolus és Ghirlandinus*, nemkülönbén a világhírű *Boccaccio*, kiknek állításait kétségbe vonni nem lehet (Valószínűleg Szent Majolus, azaz Majolus of Cluny (906 k. – 994), a clunyi reform elindítója, valóban nagy egyházi tekintély.) Most az egyszer a bűnös szigorúan a való dolgok előadása mellett maradt vala.)

(– Minthogy azonban az ördöggel való szövetséget *re ipsa és de acto* alá nem írta, annálfogva a *pactum implicitum diabolicum* neki mégis be nem számíthatatik, és így ezen vádpont, ha csak következményei nem lesznek, önnönmagától elesik – mondá ki a nagyherceg.)” (227.)

Ennek a helyzetnek a humorát a tekintélyérv alkalmazása adja. Arisztotelész nyomán külső és belső érveket különböztetünk meg. A külső érvek lényegében tekintélyérvek, egyikük a tudós tekintélyekre való hivatkozás. A soltész és a nagyherceg tekintélyre hivatkozva elfogadják a legnagyobb képtelenséget, minden vita nélkül. Ilyesmi biztosan csak a 17. században történhetett meg.

A Gyulai-féle kritikusok felismerték a Jókai-regény sajátosságait, de saját nézeteikbe meg az akkori külföldi fősodorba ez nem volt beilleszthető, ezért nem fogadták el. Jókai válaszként egy minden képzeletet felülmúló vad regényt produkált – nyilván szándékosan –, s ebben helyezi el a disputákat, melyekben játékosan-szellemesen védi a maga teremtette sajátos regénytipust, amely nem létezett kritikusainak esztétikai értékrendjében.

A három márványfej igazi vad középkori történet, egy raguzai legenda kibővítése, regénnyé formálása, tele csatajelenetekkel szárazon és vízen, természeti katasztrófákkal, erdőégéssel, gátszakadással, balkáni népek harcával, pusztulásával. De mindenekfelett szerelmi történet. 1887-ben jelent meg, amikor is Jókai már kapott a kritikusoktól hideget-meleget. Éppen ezért a cselekményt húsz helyen megszakítja, s kb. tízoldalanként beiktat hosszabb-rövidebb disputákat a kritikus és a szerző között. Az első kiadásnak alcíme is van: *Kritikával elegy*. A kritikus szavai tulajdonképpen paródiák, Jókai tökéletesen

tudta, hogy mit fognak kifogásolni ellenfelei (ezzel persze jellemzi saját írói módszerét). Egy-egy disputa szerepel a mű elején, a szerzői előszóban, valamint az első fejezet legelején.

A szerzői előszó retorikai gondolatalkzat, *prolépszisz*, azaz *megelőzés*: „Ézáltal megkönnyítem a kritikának dolgát, és elveszem a kenyerét – ami kettős jó cselekedet.” Az első disputa *sejtetés* (Jókai tudta – mint a 20. századi olvasáspszichológusok –, hogy olvasás közben milyen fontos az *anticipáció*. Az *elővélemény* nagyszerű terminust használta):

„*Kritikus*. Micsoda inkorrekt cím? »Márványfej«? Fej alatt az organikus test részét értjük. Ha márványból van, akkor már szobor. Tehát helyesen: »Három márvány mellszobor«”.

Szerző. Engedelmet kérek, ezek éppen csak „fejek”. Semmi sincs hozzá más. Hogy miért hiányzik náluk a test többi része? Ez az elbeszélés legutolsó lapján lesz olvasható, amit előre elárulni nem lehet – tehát hadd következzen az első fejezet.”

Az első fejezet címe: *A három tüzes szentek klastroma*. A kritikus azonnal tiltakozik: „Miféle tüzes szentek? »Fagyosszenteket« ismerünk. Pongrác, Szervác, Bonifác. De tüzes szentek? Kik azok?” Később kiderülnek a kritikus elvei: „Előre kijelentjük, hogy holmi csodatételeket nem fogadunk el: vagy tessék azt írni az elbeszélés alá, hogy »legenda«: akkor más megítélés alá esik; de ha regény, akkor reális, circumstantialis, minuciózus magyarázatot követelünk” (8).

Jókai rövid befejezéseket írt. Követem példáját, csak két emléket idézek záróként, egy íróét és egy költőét.

Egyszer régen meghívtuk a névrokon Jókai Annát a gimnáziumba, ahol pályakezdőként tanítottam. Jókai héroszaira terelődött a beszélgetés, s ezt mondta: Miért nem lehet elhinni, hogy valamikor ilyen nagyszerű emberek éltek hazánkban?

Juhász Gyula pedig ezt írta a *Virágfakadásban* 1905. március 15-én (Grezsa–Ilia 1968: 31): „Ez az első március idusa, amelyen nincs többé. Láttam ibolyás szemeit, amelyekben egy mesevilág tükröződött. Hallottam édes-bús hangját, amelyben egy álmvilág zengett. Lehet, hogy olyan csodálatos lények nem léteznek e földön, amelyekről ő írt, de ő volt, ő írt, ő élt, és ez elég nekem. Hát van szebb mese, mint az ő élete és van csodálatosabb lény, mint ő? A költők nem e világból valók, átutaznak a földön, elszórják kincseiket, s mi azt mondjuk: költemények!”

Szakirodalom

- Adamik Tamás 2006. Az alakzatok és a szóképek fogalmáról és osztályozásáról. *Classica–Mediaevalia–Neolatina*. Debrecini 7–32.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika*. Trezor Kiadó. Budapest.
<https://doi.org/10.21030/anyp.2016.4.7>
- Adamikné Jászó Anna 2021a. Jókai első, a szabadságharc előtti novellái. Retorikai–nyelvi elemzés. *Magyar Nyelvőr* 134–58.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.2.134>
- Adamikné Jászó Anna 2021b. *Humor és retorika az irodalomoktatásban. Az érvelés humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben*. Anyanyelvápolók Szövetsége – IKU. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2021c. Egy novella retorikai elemzése. Jókai: A fehér angyal. In: Lócsi Tamás – Tóth M. Zsombor (szerk.): *A jövődő tükre. Retorika a gyakorlatban – Gyakorlat a retorikában*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – ELTE Tanító- és Óvóképző Kar. Budapest. 63–80.
- Adamikné Jászó Anna 2022. A Véres könyv és a leplező nyelv. Jókai török témájú novellái az 1850-es években. *Magyar Nyelvőr* 308–32.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.308>
- Adamikné Jászó Anna 2023. A sokoldalú Jókai: két különböző novella az 1860-as évekből. *Magyar Nyelvőr* 38–50. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.1.38>
- Adamikné Jászó Anna 2024. *Jókai novellái*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Alexa Károly 1983. Anekdota, magyar anekdota. In: Mezei József (szerk.): *Tanulmányok a XIX. század második feléről*. ELTE XIX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék. Budapest. 5–85.
- Alexa Károly 2015. Az anekdota. Létmód és idő. *Magyar Művészet* 2/120–5.
- Filep Tamás Gusztáv 2007. Az anekdota mint a magyar élet tükre. In: Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.): *A magyar irodalom története II*. Gondolat Kiadó. Budapest 418–29.
- Greza Ferenc – Ilia Mihály (szerk.) 1968. *Juhász Gyula: Prózai írások, 1898–1917. Juhász Gyula összes művei (5)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Jókai-szótár* 1994. A–K, L–Z. Készítették: Balázs Géza, P. Eöry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin, T. Somogyi Magda. Unikornis Kiadó. Budapest.
- N. Dely Zsuzsa 1969. *A fiatal Jókai nyelve és stílusa*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 1986. *Kis magyar stílustörténet*. Tankönyvkiadó Vállalat. Budapest.
- Tolnai Vilmos 1925. Jókai és a magyar nyelv. *Magyar Nyelv* 5–6/85–100.

Adamikné Jászó Anna

professor emeritus, az MTA doktora
ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék
E-mail: adamiktamasne@t-online.hu
<https://orcid.org/0000-0003-4590-2772>

Abstract

ADAMIKNÉ JÁSZÓ, ANNA

JÓKAI, THE LANGUAGE GUARD AND THE LANGUAGE ARTIST

There is always something new in Jókai's oeuvre. The aim of this study is to show Jókai's linguistic self and to illustrate through examples that the linguistic treasures of the writer-leader's works are far from being fully explored. Jókai's language can be analysed from two angles: from the point of view of the use of words, and from the point of view of the linguistic turns of phrase that emerge from the thought processes (anecdote, argument). The framework for this analysis is provided by the theory of classical rhetoric.

Keywords: anecdote, word formation, foreign words, argumentation, wit

**JÓKAI MÓR NYELVÚJÍTÁS KORÁBAN ÉS A NYELVÚJÍTÁS HATÁSÁRA
KELETKEZETT SZAVAI¹**

Kivonat

Jókai könyveit ma is sok olvasó kedveli, színes és gazdag stílusa sokféle stíluselem együttes alkalmazásával magyarázható, pl. az alakzatok, szóképek, mondatszerkezetek és más nyelvi-stilisztikai elemek tudatos használatával. Jókai gazdag szókincsét a korabeli és a későbbi korok szakirodalma is méltányolta, de szóképzési módjairól, nyelvi leleményeiről kevesebb szó esett. Ezt a hiányt szeretnénk enyhíteni a regényeiből vett nyelvi példák elemzésével. Tanulmányunkban elsőként az írónak a nyelvújítás korában gyakorivá vált képzők alkalmazásával alkotott új szavaiból, valamint szóösszetételeiből mutatunk be néhányat. A szavak kontextuális jelentését különböző regényeiben értelmeztük. Elemzésünkhöz a Jókai-enciklopédia mellett Szily Kálmán nyelvújítási szótárát, a Czuczor–Fogarasi-szótárt, a Magyar értelmező kéziszótárt, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárát, Zaicz Gábor Etimológiai szótárát, valamint a Magyar történeti szövegtár internetes korpuszt használtuk fel.

Kulcsszavak: nyelvújítás, szókincs, képzett szavak, összetett szavak, hapax legomenon

Bevezetés

Jókai műveiről, elsősorban regényeiről számtalan irodalmi elemzés született, de az író nyelvéről, stílusáról kevés írás keletkezett. Ezen írások egy része nyelvészeti, más része retorikai tárgyú (vö. Tolnai 1925; N. Dely 1969; Fábrián 1981; Lőrincz G.–Lőrincz J. 2021 nyelvészeti; Adamikné Jászó 2015a, b, 2016, 2022, 2023, 2024 retorikai).

Jókai érdeklődési köre rendkívül széles, regényeinek, műveinek sokrétű nyelve, stílusa is sokirányú érdeklődését, enciklopédikus ismereteit, de főként rendkívüli képzeletét tükrözi. Az író a nyelv szinte minden rétegéből felhasznált elemeket: irodalmi nyelvi, köznyelvi, csoport- és rétegnyelvi szavakat, valamint szólásokat, közmondásokat is. Jókai az irodalmi nyelv mellett elsősorban a beszélt köznyelvet használta, amely természetesnek és közvetlennek tűnt az olvasóknak, ráismertek az általuk is beszélt nyelv sza-

¹ A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium és a Tempus Közalapítvány 2023/2024. évi *Fiatál határon túli magyar oktatói ösztöndíjpályázatának* támogatásával íródott.

vaira, szintaktikai elemeire (vö. Tolnai 1925: 95). Az író sok idegen szót (pl. latin, angol, német, francia, orosz, szlovák) alkalmaz írásaiban, de nem funkciótlanul, hanem a nyelvi környezet, a szereplők beszédének bemutatására (vö. Adamikné Jászó 2016: 168). Életében azonban, de még utána is sokáig elsősorban a szabálytalanságait, nyelvi vétségeit emelték ki, különösen a nyelvújítás torzulásait bíráló ortológusok, de azt kevésbé méltányolták, hogy Jókai a Petőfi és Arany által megteremtett magyar irodalmi nyelv megszilárdításához, valamint a kodifikált nyelv széles körben való elterjedéséhez is jelentősen hozzájárult (vö. Fábíán 1981: 44).

Jókai a nyelvújítás sok szavát felhasználta, amelyek egy része már a regényei írásakor köznyelvivé vált, de olyan szavakat és szóalakokat is szép számban alkalmazott, amelyek később sem váltak gyakorivá, nem épültek be a köznyelvbe (vö. Tolnai 1925, 1929). Az író maga is alkotott egyedi szavakat, hapax legomenonokat, amelyek Szily Kálmán (NyÚSz. 1902–2008) szerint nem kerültek be értelmező szótárainkba.

Egy korábbi, az írói szótár és a Jókai-enciklopédia bemutatásáról szóló tanulmányunkban (Lőrincz G.–Lőrincz J. 2021) már röviden szóltunk Jókai szóalkotásmódjáról is. Jelen tanulmányunkban Jókainak elsősorban a nyelvújításhoz köthető képzett és összetett szavaival, egyedi szóalkotásaival, hapax legomenonjaival foglalkozunk. A képzett szavak bemutatásakor olyan felújított képzőket emelünk ki, amelyekkel a nyelvújítók is gyakran alkottak új szavakat. A képzők kiválasztásában és funkciójuk leírásában elsősorban T. Somogyi Magda egy 2011-es tanulmányát vettük alapul. T. Somogyi megállapítja, hogy „a nyelvújítást megelőzően már elavultnak és/vagy ritkának bizonyuló képzők közül elsősorban azokat tekinthetjük felújítottaknak, amelyekkel meglehetősen sok új származékot alkottak a nyelvújítók. Ezek közé tartoznak többek között a -g, -ály/-ély, -ány/-ény, -mány/-mény, -nok/-nök, -ár/-ér névszóképzők” (T. Somogyi 2011: 233–4). T. Somogyi azt is kiemeli, hogy az új szavak keletkezésekor az azonos képzők esetén a képzők gyakoriságának megváltozása is megfigyelhető (T. Somogyi 2011: 230).

Tanulmányunkban az alfejezetek címében az elemzett szavak képzői szerepelnek. Az egyes alfejezetekben a Jókai-regényekből kiemelt szavak kontextuális jelentéseit értelmezzük a nyomtatott és elektronikus szótári korpuszok alapján.

1.1. Az *-ály/-ély* képzővel alkotott szavak

Az *-ály/-ély* képző többnyire igei alapszóhoz járult, de a nyelvújítók nem csak igei alapszóból alkottak vele új szavakat (T. Somogyi 2011: 234), amint ezt a példáink is alátámasztják.

- (1) Az **erély** szót 'határozottság, akaraterő' (vö. ÉKsz. 1978: 328) jelentésben találjuk meg Jókainál, bár a Jókai-enciklopédia nem tartalmazza a szót. Szily Kálmán a szó létrejöttét Szemere Pálnak tulajdonítja, de megjegyzi, hogy „Vadnay Károly a Főv. Lapok 1885 folyamában azt állítja, hogy a szót az ő atyja csinálta. Szemere csak elfogadta, miután vele élőszóval közölték” (NyÚSz. 74). A Czuczor–Fogarasi-szótár is tartalmazza a szót a következő magyarázattal: 'Jeles tulajdonság, melynél fogva valaki szellemi erőt fejt ki tettei által, midőn nem gyáván, nem hanyagul, nem félénken, hanem bátran, s működőleg viseli magát' (CzF. 2. köt. 382). A magyar nyelv történeti-etimológia szótára 1798-as keletkezésű szónak tünteti fel: „Nyelvújítási származékszó: az erő szó önkényesen kikövetkeztetett er- tövéből alkották -ély képzővel” (TESz. I. 783–4). A HHC 740 találatot közöl az *erély*ből alkotott szóalakokra, a szavak mintegy harmada az *erély* szótáriszó-alak, a többi továbbképzett szó vagy szóösszetétel. A legtöbb találatot a továbbképzett *erélyes* szóra találtuk.

Jókainál az a) példában 'erős akarat', a b) példában 'fizikai erő', a c) példában pedig 'fizikai és szellemi erő' jelentésben egyaránt szerepel a szó.

- a) „– E hatáskörében ön nagy *erélyt* fejtett ki” (A kőszívű ember fiai, 544).
- b) „A grófnőt elhagyta *erélye* (Fekete gyémántok, 142).
- c) „A grófnő remegve tette lankatag kezét az apát kezébe, s midőn annak férfias szorítását érzé, szokatlan melegség, önbizalom, *erély* terjengett át erein, megszünt reszketni. Szemei nem kápráztak, szíve nem lüktetett sebesen” (Fekete gyémántok, 143).
- (2) A **hevély** szó 'felhevülés, indulat, szenvedély' jelentésben szerepel a Jókai-enciklopédiában (JókaiE. 361). Szily Kálmán szerint a 19. századi irodalomban Jókai előtt csak Jósika használta a szót, először 1853-ban fordul elő nála. A nyelvművelők tetszését azonban nem nyerte el, így ezért 1872-től a Budapesti Hírlapnál rendszeresen *hevedelemre* javítják, a Czuczor–Fogarasi-szótár pedig már nem is tartalmazza a szót (NyÚSz. 127). A TESz. sem tartalmazza, a HHC-ben pedig a szótó 6 alkalommal szerepel, ebből a *hevély* szótári alakban egyszer. Jókai több regényében alkalmazza a szót, az a), b) példában 'indulat, fellángolás', a c) példában 'szenvedély' jelentésben szerepel.

- a) „A nők túlságosak, ha egyszer politikai *hevélyekbe* keverednek” (A kőszívű ember fiai, 268).
- b) „A grófnő az ajtóhoz futott, s felnyitotta azt. A pillanat *hevélye* felmagasztalt erőt kölcsönzött lelkének” (Fekete gyémántok, 141).
- c) „Az urak igyekeztek Őt mulattatni. Beszéltek neki a pompás *hevélyről*, mellyel a rókát üldözőbe fogták, már-már kimenekült, míg végre nyakoncsípték” (Fekete gyémántok, 253).

(3) A **meredély** 'meredek lejtő, szakadék' (JókaiE. 541) szó is új származék Jókai korában. A TESz. nem tartalmazza, Szily Kálmán pedig a szó első előfordulását Jósika műveihez köti (1857), valamint utal arra is, hogy korábban (1853) Jósika a szó *merévely* alakváltozatát is használta (NyÚSz. 221). A HHC 45 találatot tartalmaz a *meredély* szóra, ebből egy továbbképzett szó: *meredélyes*, egy pedig összetett szó: *meredélyfal*. Jókai több regényében is szerepel a szó 'meredek lejtő' jelentésben.

- a) „Déli oldala enyhe lejtőt képez, keleti *meredélyén* három terasz emelkedik egymás fölé...” (A kőszívű ember fiai, 477).
- b) „Mikor a grófnő átjutott a *meredély* másik partjára, visszatekintett, hogy ki jött még vele. Iván egyedül” (Fekete gyémántok, 249).

1.2. Az *-ány/-ény* képzővel alkotott szavak

T. Somogyi elavult, ritka képzőként említi az *-ány/-ény* képzőt, amellyel azonban a nyelvújítás korában ismét alkottak új szavakat (T. Somogyi 2011: 234).

(4) Az **uszány** szó a TESz.-ben úszó alkalmatosság jelentésben ugyan önálló szócikkben nem szerepel, de a *bója* szó értelmezésekor találkozunk vele: *bója* 1865: „boje...: horgonyhoz kötött hordó...; horgonyjegy, uszány” (TESz. 324). A CzF. tartalmazza a szót a 2. jelentésében: 2) 'A hajósoknál a víz színén libegő szálfá vagy czölömp vagy hordó stb. mint jegy valamely horgony fekvése, szikla vagy zátonyos hely stb. fölött' (CzF. 6. köt. 597). A NyÚSz.-ban, valamint a HHC-ben sem szerepel. Ugyancsak nem szerepel az *uszány* a Jókai-enciklopédiában sem, így nem lehetett gyakori szó Jókainál, az író szövegében a szó kontextuális jelentése egyszerre utal a zátony jelölésére használatos úszó szálfá és a halak uszonyára is. Mindkét szó – uszány és uszony – az *úszik* ige *usz-* tövéből keletkezett, ezek azonban nem szinonimák, hanem homonimák.

„A pterodactylus jó, kövér falat. Puha bőre hártermő a haleledeltől; hanem az nem engedi magát meglepni. Finom hallása van. Az újkori szülött lépését is meg tudja különböztetni, s a tigris mozdulatára visszaveti magát a mocsárba. Jobb neki már az a szárny *uszánynak*, mint röpnek” (Fekete gyémántok, 14).

1.3. A *-mány/-mény* képzővel alkotott szavak

A *-mány, -mény* deverbális nomenképző gyakori derivációs morféma a nyelvújítás korában. „A nyelvújítók szókincs-bővítési tevékenysége következtében a névszóképzők közül a jellemzően deverbális *-alom/-elem ~ -dalom/-delem, -mány/-mény* és *-vány/-vény* képzős szavak száma nőtt meg látványosan. Ma már egyik említett formáns sem tekinthető produktívna, de mindegyik gyakori, aminek az oka a nyelvújítási népszerűségükben keresendő” (T. Somogyi 2011: 244).

- (5) A **ragadmány** szót a *ragadomány* alakváltozatoként a Jókai-enciklopédia ’elragadható, zsákmányolható állat’ jelentésben tartalmazza (JókaiE. 683). A CzF. a szó *ragadomány* alakváltozatának értelmezésében tágabb jelentéstartományt ír le: ’Jószág, vagyon, különösen ingóság, melyet valaki törvénytelenül erőszakosan elvesz mástól. Ragadományból élő vad népek, útonállók. Osztozni, öszveveszni a ragadományon. V. ö. zsákmány’ (CzF. 5. köt. 406)

A TESz. mindkét alakváltozatot a *ragad* ige *-mány*, illetve *-omány* képzős származékként tartalmazza (1551-ből), de külön szócikkbe a CzF.-hoz hasonlóan szintén nem veszi fel: „ragadományokat gr. (Helt: Bibi. 1: Brr 2: NySz.)” (TESz. 333). A HHC a szó első előfordulását Vörösmartynál említi, átvitt ’zsákmány’ jelentésben: „[...] Alíg tudom, mit kelljen érzennem: A’ fátyolatlan Vilma e’ *ragadmányt* A’ fátyolosnak megbocsássa-e?” (A fátyol titkai, 195).

Jókainál a *ragadmány* az a) példában a többféle jeltárgyra vonatkoztatható tágabb ’zsákmány’ jelentésben, a b) példában pedig a Jókai-enciklopédiában is feltüntetett szűkebb, ’zsákmányolható állat’ jelentésben szerepel:

- a) „Többen a zsákmány kiosztása után haza takarodtak, csupán egy nagy része az oláhoknak osztály után is ott maradt, sóvár pillanatokot vetve a legutól maradt *ragadmányra*” (Csataképek, 317).
- b) „S a parti bozótból hason csúszva előbúvik az éjjeli rabló, a fojtogató machaerodus; az óriás macska, mely megöli az egyedül

talált elefántot, s barlangjáig hurcolja a bölényt, s tűzszeivel az éjben és sűrűben *ragadmány* után néz” (Fekete gyémántok, 14).

1.4. A *-vány/-vény* képzővel alkotott szavak

- (6) Az **omladvány** szót ’rom, omladék’ jelentésben tartalmazza a Jókai-enciklopédia (JókaiE.: 599). Szily Kálmán az első adatot korábbra teszi, szerinte már Kazinczy is használta a szót: „Omladvány, Márknál 1803 (Szt.): schnutt” (NyÚSz. 540). Szily Kálmán szótárának egy másik szócikkében pedig újabb adatot is találhatunk: „Omladék, Baróti Szabó Dávid 1784 és 1792 (SzD.): dőledék, p. o. épület; valamint hulladék p. o. kő*... – Omladvány Kazinczy 1815 (Érd. lev. 303); omlatag Ball. (1867); omlékony CzF. (1867)” (NyÚSz. 246). A HHC-ben 12 alkalommal fordul elő az *omladvány* szótári szóként. Jókai következő mondatában ’omladék’ jelentésben szerepel:

„Legnehezebb küzdelem vár azokra, kiknek a rés *omladványain* kell felhatolniuk; kik a nagy köröndre másznak fel lábtókon, s akik a várkert fálsgyvényeire kapaszkodnak fel egymás vállain, ahova lábtókat nem vihetnek” (A kőszívű ember fiai, 471).

- (7) Az **omladék** ’rom’ jelentésű szó is megtalálható Jókainál az *omladvány* szinonimájaként (JókaiE. 599). A CzF. az *omladvány* szót külön szócikkben nem értelmezi, az *omladék* alakváltozataként tünteti fel utaló szócikkben (CzF. 4. köt. 1061). Szily Kálmán Baróti Szabó Dávidnál fedezi fel a szót először (1784 és 1792): „dőledék, p. o. épület; valamint hulladék p. o. kő*” (NyÚSz. 246). Az *omladék* szó a TESz. szerint korábban keletkezett az *omladványnál*, bár külön szócikkben nem szerepel, az *omlik* ige *-adék* képzővel alkotott származékként tünteti fel a szótár, 1776-ból való rá az első adat (TESz. 1081).

Jókai az *omladék* szót az a) példában az *omladvány* szinonimájaként ’rom’ jelentésben használja, a b) mondatban összetett szó utótagjaként ’omlás, ömlés’ jelentésben.

- a) „A svábhegyi főhaditanyáról látni, mint hömpölyög hangyabolyként a harmincegyedik honvédszászlóalj önkéntes csapata fel a rés *omladékain*; a várfokról kartácszapor fogadja őket; vissza, majd megint előre hömpölyögnek, felhatolnak a sánkra, szurony szurony ellen küzd már; az ellenfél visszaveri őket, s leszorítja a résről” (A kőszívű ember fiai, 475).

- b) „A szárazföldet még csak szétszórt szigetek képezik; a legtöbb szigetnek vulkánja van; némelyiknek több is. Azok körületét kopár lávaomladék fedi” (Fekete gyémántok, 7).

1.5. Az -r/-ar/-or képzővel alkotott szavak

Az -r/-ar/-or képző denominális nomenképző kicsinyítő, becéző funkcióban elsősorban főnévi tőhöz kapcsolódva alkotott új szavakat (vö. T. Somogyi 2011: 237).

- (8) A **gúnyar** szót 'gúny, gúnyos mosoly' jelentésben Jókai is használja, bár nem lehetett gyakori szava, mivel a *gúnyar* szót a Jókai-enciklopédia nem tartalmazza. A TESz.-ben sem található meg. A *gúnyar* Szily Kálmán szerint nyelvújítási szó, mint alapszava, a *gúnyol* igéből elvont *gúny* is (NYÚSz. 111). De a *gúnyar* lehet a *gunyor* 'szatíra' szó alakváltozata is, amely később jelentésváltozással önálló szóvá lett (vö. Zaicz 2006: 263; T. Somogyi 2011: 237). A CzF. a *gúnyar* szót nem tartalmazza.

- (9) A **gunyor** szót a CzF. két alakváltozatban (*gunyor/gúnyor*) tartalmazza: 'Gúnyirat, gúnyköltemény, gúnyvers (Satyra) (CzF. 2. köt. 1135). A szót a TESz. önmagában, önálló szócikkben nem szerepelteti, de a *tömör* szócikkben utal rá a *gúnyar* szó alakváltozataként, nyelvújítási szóként jelölve meg: „*tömör* 1773: Nyelvújítási alkotás: a *töm* igének a nyelvújítóktól kikövetkeztetett és kedvelt -r képzővel létrejött származéka; vö. *gunyor, tudor, vidor* stb.” (TESz. 965).

A nyelvújítási szótárban Szily Kálmán Barczafalvinál említi először a szót hosszú *ú*-val írt változatban: „Gúnyor. Barczafalvi 1787. (Szigvárt).” „Szatíra, szúrósan oktató beszéd”. – „Érdekes, hogy a gúnyor majd húsz évvel korább való a gúnynál” (NyÚSz. 110–1).

„...mélyen ülő szemei gyanút, ajkszögletei *gúnyart* fejeznek ki” (A kőszívű ember fiai, 243).

A *gunyor* szó a Jókai-enciklopédiában 'gúny, gúnyos mosoly' jelentésben szerepel (JókaiE: 333). Annak ellenére, hogy a *gúnyar* változatot a Jókai-enciklopédia sem veszi fel önálló szócikkben, Jókainál mindkét alakváltozat szerepel 'gúny' jelentésben:

A *gúnyar* szóra A kőszívű ember fiai című regényben 'gúny' jelentésben találunk példát:

- a) „A főtiszt egyedül volt. Magas, erős alkatú férfi, kemény kifejezésű vonásokkal, miken jellemzetessé teszi magát a szokatlanul hosszú orr; mélyen ülő szemei gyanút, ajkszegetei *gunyort* fejeztek ki” (A köszívű ember fiai, 243).

A *gunyor* ’gúnyos mosoly’ jelentésben szerepel az *Egy magyar nábob* című regényben:

- b) „Fanny utánuk nézett egy ideig, azután hideg, megvető *gunyorral* fordult vissza szobájába, megöntözé virágait, megeteté madarait, és dalolt igen-igen jókedvűen” (Egy magyar nábob, 202).

(10) A **selymér** szó ’selyemhernyó’ jelentésben egyedül *A jövő század regényében* szerepel a Jókai-enciklopédia szerint (JókaiE. 225). Jókai egyedi szóalkotása lehet. A Czuczor–Fogarasi-szótár tartalmazza a szót: SELYMÉR, (selyem-ér) fn. tt. *selymér-t*, tb *~ék*. I. SELY-ĚMBOGÁR (CzF 5. köt.: 775). A TESz. a NyÚSz. és a HHC nem tartalmazza a szót. Szily Kálmán szótárában azonban megtaláljuk a szócsalád más tagjait, így a selyemhernyó jelentésű *selyembogár* szót, valamint a *selyemtenyésztés* és a *selymészház* szavakat: „Selyembogár, MA.-nál „neeydalns* és Bél-Ccellariusnál (1719 bombyx alatt. – A NySz.-ből kimaradt. – Selyemtenyésztés, Dercsényi János 1833 (Előterjesztés 1). – Selymészház, Széchenyi 1831 (VB. 118): seidenspinnereri” (NyÚSz. 562). Jókai *selymér* szavát a nyelvújítás korabeli felújított képző segítségével alkotta meg, amely jól illeszkedik a szócsaládba.

„...a kertek eleven sövényén szabadon tenyésző újfajta *selymérek* gubói sárgállanak, mint fényes selyem-gyümölcsök...” (A jövő század regénye, 3).

1.6. Az -ász/-ész képzővel alkotott szavak

Az *-ász/-ész* képző elsősorban főnévi alapszavakhoz járult, de a nyelvújítók már igei alapszavakhoz is hozzákapcsolták, pl. *épít-ész*, *költ-ész* (vö. T. Somogyi 2011: 241).

(11) Az **árkász** a 17. században keletkezett katonai műszó. Gör. ’védelmi vonalak, lövészárkok építésére kiképzett katona’ jelentésben használták a (ÉKsz. 1978: 55; JókaiE. 79). A CzF. szerint a szó

homonima. Két külön szócikkben szerepel a főnév és az ige. *árkász* fn.: 'A hadi mérnökök testületéhez tartozó katona, ki az ostromlóit várak körül földalatti árkokat ás. (Sapcor)'; *árkász* ige: 'árkász (ár-ok-ász) önb. m. *árkász-tam, -tál, -ott*. Földbe és föld alatt árkot ás. Azon szavaink egyike, melyek igék és nevek egy alakban. V. ö. ÁR-KÁSZ, fa.' (CzF. 1. köt. 336). A TESz. csak a főnévi szófajú *árkász* szót értelmezi: „Az árkász nyelvújítási képzés a fr. *sapeur* 'árkász' mintájára; vö. fr. *sape* 'aknaárok' mintájára” (TESz. 179). Szily Kálmán szerint Baricz György 1834-ben matematikai műszóként jelöli (NyÚSz. 14). Jókai csak a szabadságharc után keletkezett, A köszívű ember fiai című művében használja az *árkász* főnevet:

„Az *árkász* a Dunába dobta a kanócot s elfutott” (A köszívű ember fiai, 481).

(12) A **földész** 'földműves' (JókaiE.: 301) nyelvújítási szó. A CzF. a *földműves* szinonimájaként értelmezi: FÖLDÉSZ, (fö-l-d-ész) fn. tt. földín-t, tb. – ék. Személy, ki a földek tulajdonságainak vizsgálatával, s azoknak a mezei gazdaságra alkalmazásával foglalkozik; különösebben ki okszerű földművelést úz' (CzF 2. köt. 930). Szily Kálmán szerint nem gyakori. „Noha minden szótárban megvan, nem igen jött divatba” (NyÚSz. 99). Jókai sem gyakran használja a szót, a Jókai-enciklopédia szerint A köszívű ember fiaiban és A jövő század regényében fordul csak elő:

- a) „Egy közönséges, székely *földész* kitalálta, hogyan kell ágyút önteni, fűrni, s ellátta népét csatalövegekkel” (A köszívű ember fiai, 313).
- b) A független, saját tűzhelyének élő *földész* kedvencz ipara ez, mely munkáját tiszszerte jobban jutalmazza, mint a szántás-vetés” (A jövő század regénye, 4).

A HHC-ben 16 találat van a szóra.

1.7. Az *-onc/-enc/önc* képzővel alkotott szavak

Sok nyelvújítási szó keletkezett a szóvégek megelevenedésével létrejött, ún. „koholt” képzőkkel, amelyek közül a leggyakoribbak a *-da/-de* és az *-onc/-enc/-önc* (vö. T. Somogyi 2011: 238). Az *-onc* toldalék deverbális névszóképzőként szerepel Jókai több szavában is, ezek közül a *nyargonc* szót emeljük ki.

(13) A **nyargonc** 'a parancsnok rendeleteit továbbító lovas katona, futár' (JókaiE. 589). A CzF. szerint: *NYARGONCZ* 'Lovas hírnök, különösen ki a csatamezőn az illető vezér parancsait, rendeleteit hordja, s viszont híreket, tudósításokat hoz' (CzF. 4. köt. 890). Szily Kálmán az 1848-as forradalom alatt keletkezettnek véli a szót: „Alkalmasint a forradalom alatt keletkezett, mert csak 1854-ben (Ball.) találom először. – Szontagh Gusztávnál 1834-ben (Math.) vágató, Sim. B.-nál (1899) fullajtár. – Egyik sem jó!” (NyÚSz. 239). Jókai több regényében is használja a szót, legtöbbször a 'lovas katona, futár' jelentésben. Az a) példában 'lovas futár', míg a b) példában 'vágató ló' jelentésben szerepel.

- a) „Míg a két *nyargonc* odajárt, azalatt a két csapat ott táborozott a kolostor előtti téren” (A köszívű ember fiai, 209).
- b) – Eleibe! – kiálta merészen Angela grófnő, s ostorával rávágva *nyargoncára*, nekiugratott a meredélynek (Fekete gyémántok, 249).

2. Szóösszetételek

Tolnai Vilmos a szóképzés mellett a nyelvújítás gyakori szóalkotásmódjának tartja a szóösszetételt is. „Él vele a nyelvszokás hagyományozta szabályos módon: tárgy- és jelzős előtagú összetett névszókban, tárgy- és határozós (igekötős) előtagú összetett igékben. Az igekötős összetételeket fölötte szaporítja a legkülönbözőbb árnyalatok kifejezésére. De gyarapítja szabálytalan módon is, idegen, kivált német mintára” (Tolnai 1929: 206–7). Most az ún. „szabálytalan” főnévi szófajú összetételeket emeljük ki, amelyeket ma jelentéssűrítő összetételnek nevezünk:

- a) az előtagban határozóragos főnév helyett ragtalan főnév: *álomjárás, bérkocsi, fogpor, rézmetszet, sétabot, zsebkönyv, vízcső, szemüveg*
- b) az előtag puszta igető: *hírvágy, horderő, fagypony, forrpony, jármű, horderő* stb.
- c) az előtag elvont (csonkított) igető: *büverő, divad, fekhely, menhely, rögeszme*
- d) az előtag főnév, -i vagy -s képzős melléknév helyett: *állampénztár, falóra, istenital, tűzjáték; borhordó, gyümölcskosár, tintaüveg, halálcsend* (Tolnai 1929: 206–7).

Az alábbiakban bemutatunk néhány szót Jókai regényeiből.

- (14) A **felöltöny** 'felöltő, kabát' jelentésben szerepel Jókainál (JókaiE. 288). A TESz. nem tartalmazza a szót, de a *fez* szó értelmezésében már szerepel: *fez* 1843: „Tagjait a' leventének piros, dúsan zsinórzott felöltöny, bő kék nadrág, 's egy vérveres fez tevék” (TESz. 902). Szily Kálmán így magyarázza a szó eredetét: „Először Sl.-nál öllenyeg: „indumentum, vestis, vestitus, amictus*. – Bizonyosan a köpönyeg mintájára. – Fog-nál öltöny és öltönyög, valamint ugyancsak nála köpöny és köpönyeg. – Kunosánál (Gyal. 1835) a „kaftán* magyar neve: öltöny. – A Törv. Szt. Kölcseynek tulajdonítja az amictus cikkben; Kiss Károlynál még 1843-ban is (Hadi Msz.): überrock. – A Honderú szerint 1844-ben volt a Hatvani-utcaiban egy magyar szabó, ki a czimtabláján magát „nemzeti öltönyész”-nek nevezte (NyÚSz. 145).

A szó alapszavának, az *öltöny*nek az eredetét Zaicz Gábor etimológiai szótára 1794-re teszi, nyelvújítási szóként jelölve meg (EtSzt. 598). A HHC 8 találatot mutat, a legkorábbi 1846-os, Pompéry Jánostól: „Egy széken hevert itt Aurél *felöltönye*.” Jókainál több regényben is szerepel a szó, például a Fekete gyémántokban.

„De hát megengedi a grófnő e kérdést? – nem itt vetette le **felöltönyét**? (Fekete gyémántok, 114)

- (15) A **tájegyetem** 'világegyetem' jelentésű szó Jókai egyedi szóalkotása, *A kőszívű ember fiaiban* fordul elő egy alkalommal, valószínűleg más művében nem. A Jókai-enciklopédia nem tartalmazza a szót. A HHC-ben sem találjuk meg.

„A belső, fényesebb félkörön belül az egész *tájegyetem* valami bűvös, ragyogó színt kapott; élénk, földöntúli, eleven zománca van minden tárgynak, s ahol a szivárvány átlátszó fénye takarja a vidéket, ott minden tárgy annak a színeit vetet fel, s látni aranypiros erdőt, aranyzöld tornyokat, damaszklila tavat” (A kőszívű ember fia, 496).

Összegzés

Jókai korabeli sikeres fogadtatásához nem fér kétség, ez annak is köszönhető, hogy regényei először nem könyv alakban jelentek meg, hanem különböző hírlapokban folytatásokban, hogy az olvasó egy-egy részletet is kerek

egész történetként olvashasson. Sikerének titka az is, hogy meg tudta szólítani az írni-olvasni tudó, de a szélesebb műveltséggel nem rendelkező átlagújságolvasót is, aki értette az író beszédét, mivel ráismert saját környezete nyelvhasználatára, valamint igénye volt a csodára, a mesére, a rendkívüli történetekre. A populáris irodalom iránt érdeklődő emberek igényeit így maradéktalanul kielégítette (vö. Szajbély 2010: 52).

Jókai sokféle szöveggel találkozott hírlapszerkesztőként és -olvasóként is, felkeltette a figyelmét a sok újonnan keletkezett, számára akár jelentését tekintve, akár esztétikai értékénél fogva érdekes szó, feljegyezte, és regényeiben a környezet felidézésére, a szereplők jellemzésére felhasználta azokat.

Jókai fogékony volt a nyelvújítás korában keletkezett szavak iránt, de műveiben többnyire olyan szavakat használ fel, amelyek már írásainak keletkezésekor meghonosodtak a nyelvben. Az író maga is alkot új szavakat, főként a kiegészítés idején keletkezett műveiben. „Jókai, aki a nyelvújítás egész szókészletét forgatja regényeiben, a kiegészítés korába viszi bele magahasználta újításait. [...] Jókai előszóban, jegyzetben, sőt szövegben is figyelmeztet maga csinálta szavaira” (Tolnai 1929: 22).

Jókai gazdag szókincséről sokat írtak a szakirodalomban, de kevés szó esett szóképzési módjairól, egyedi szóalakotásairól. Tanulmányunkban az írónak a nyelvújítás korabeli, felújított képzőkkel alkotott képzett és összetett szavaiból válogatva mutattunk be példákat. Dolgozatunkban több olyan szót is értelmeztünk, amelyek a Jókai-enciklopédiában sem találhatók meg. Reményeink szerint munkánk segít az olvasóknak, köztük a tanároknak, diákoknak is a Jókai-szókincs jobb megismerésében.

Szakirodalom

- Adamikné Jászó Anna 2015a. Jókai időszerűsége II. rész. *Könyv és nevelés* 17 (3): 43–62.
- Adamikné Jászó Anna 2015b. Jókai időszerűsége III. rész. *Könyv és nevelés* 17 (4): 9–33.
- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika*. Trezor Kiadó. Budapest.
<https://doi.org/10.21030/anyp2016.4.7>
- Adamikné Jászó Anna 2021. *Humor és retorika az irodalomtanításban*. Anyanyelv-ápolók Szövetsége – IKU. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2022. *33 retorikai elemzés. Novellák, esszék, levelek, versek, imádságok, beszédek, regények feldolgozása*. Az ékesszólás kiskönyvtára. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2023. A sokoldalú Jókai: két különböző novella az 1860-as évekből – Retorikai-stilisztikai elemzés. *Magyar Nyelvőr* 38–51.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.1.38>

- Adamikné Jászó Anna 2024. *Jókai novellái. Retorikai elemzésekkel*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 233. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- N. Dely Zsuzsa 1969. A fiatal Jókai nyelve és stílusa. *Nyelvtudományi Értekezések 64*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fábián Pál 1981. A XIX. század magyar nyelve és Jókai. In: Kerényi Ferenc – Nagy Miklós (szerk.): *Az élő Jókai*. Népművelési Propaganda Iroda. Budapest. 35–44.
- Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna 2021. Jókai Mór szókincséről és szóalkotási módjáról az írói szótárak tükrében. *Hungarológiai Közlemények 2. szám*. Újvidéki Egyetem. Bölcsészettudományi Kar. Újvidék. 41–55.
<https://doi.org/10.19090/hk.2021.2.41-55>
- Szajbély Mihály 2010. *Jókai Mór*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- T. Somogyi Magda 2011. A felújított és megújított képzők. A nyelvújítás hatása a képzőrendszerre. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.): *A nyelv-történeti kutatások újabb eredményei VI*. SzTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 229–247. http://acta.bibl.u-szeged.hu/54532/1/nyelvtort_006_229-247.pdf (letöltés: 2022. 08. 06.)
- Tolnai Vilmos 1925. Jókai és a magyar nyelv. *Magyar Nyelv* 85–100: 232–46.
- Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

Szótárak

- [CzF.] = A magyar nyelv szótára 1862–1874. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János M. Tudom. Akad. rendes tagok. Emich Gusztáv Magyar akadémiai nyomdásznál. Pest. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/1-652AA/labto-65320/> (Letöltés: 2022. 11. 25.)
- [ÉKsz.] = Juhász József et al. (szerk.) 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- [EtSzt.] = Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- [HHC] = *Magyar történeti szövegtár*. <http://www.nytud.hu/hhc/> (Letöltés: 2022. 11. 10.)
- [JókaiE.] = Balácsi József Attila – Kiss Gábor. 2020. *Jókai-enciklopédia*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- [JókSz.] = Jókai-szótár. A–K. és L–Z. kötet, 1994. Készítette: Balázs Géza, P. Eöry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin és T. Somogyi Magda. Unikornis Kiadó. Budapest.
- [NyÚSz.] = Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára. Kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. Hornyánszky Viktor kiadása. Budapest.

[TESz] = Benkő Loránd főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. [Készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének és az Eötvös Loránd Tudományegyetem I. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszékének közös munkájaként]. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Szépirodalmi források

- Jókai Mór 2005. *Egy magyar nábob*. Neumann Kht. Budapest.
Jókai Mór 1963. *Kárpáthy Zoltán*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Jókai Mór 1960. *A kőszívű ember fiai*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
Jókai Mór 1964. *Fekete gyémántok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Jókai Mór 1899. *Csataképek a magyar szabadságharczról*. 6. illusztrált díszkiadás. Franklin-társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
Jókai Mór 1896. *A jövő század regénye*. Jókai Mór összes művei LII. Nemzeti kiadás. Révai testvérek kiadása, Budapest.

Lőrincz Julianna

dr. habil. ny. egyetemi docens

Selye János Egyetem TKK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

E-mail: jel2ster@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1748-7033>

Lőrincz Gábor

egyetemi adjunktus

Selye János Egyetem TKK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

E-mail: lorinczg@ujs.sk

<https://orcid.org/0000-0001-7543-7758>

Istók Béla

egyetemi adjunktus

Selye János Egyetem TKK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

E-mail: istokv@ujs.sk

<https://orcid.org/0000-0002-7215-2893>

Abstract

LŐRINCZ, JULIANNA – LŐRINCZ, GÁBOR – ISTÓK, BÉLA

WORDS OF MÓR JÓKAI CREATED IN THE ERA OF LANGUAGE RENEWAL AND THE INFLUENCE OF LANGUAGE REFORM

Jókai's style is still captivating, which can be explained by the combined use of a wide variety of stylistic elements, e.g. the conscious use of tropes, figures, sentence structures and other linguistic-stylistic elements. Jókai took a keen interest in words, which arose in the era of language reform, but he used words mostly in his works, already established in the language at the time of writing his works, he himself also created new words with the renewed old suffixes in the age of language reform. Much has been written about Jókai's rich vocabulary in the literature, but little has been written about his word formation methods and unique word formations. In our study, we presented examples of words created by the writer and compound words with renewed suffixes in the era of language reform. The contextual meaning of words was interpreted on the basis of his various novels.

Keywords: vocabulary, form words, compound words, language reform, hapax legomenon

BODNÁR ILDIKÓ

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA: JÓKAI NOVELLÁI RETORIKAI ELEMZÉSEKKEL

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2024. 309 lap

Tisztelgés Jókai előtt. A Tinta Könyvkiadó az elmúlt években – minden kerek évfordulótól teljesen függetlenül – több alkalommal is szentelt kiadványt Jókai Mór munkásságának. 2018-ban jelent meg a 450 Jókai-idézetet tartalmazó, *Jókai igéi* című kis könyv, 2020-ban a *Jókai-enciklopédia* című, közel 900 oldalas kötet. Az utóbbi mű voltaképpen az író nyelvének „nagyszótára”, amely a kiadó *A magyar nyelv kézikönyvei* sorozatának 32. darabjaként látott napvilágot. Nem tűnik túlzásnak nagyszótárat emlegetni, ha tudjuk, hogy – *Előszavának* sorait idézve – a kötet 28.850 címszót tartalmaz, ezen belül információt ad összesen 1150 személyről, és a tárgyalt szócikkek nagy része esetében megtaláljuk a címszó előfordulásának az adatait is. Összesen 24.500 forrásjelöléssel találkozhatunk a lapokon (ld. Balázs–Kiss 2020: 29; ismertetés a könyvről: Bernáth 2022). Az *ékeesszólás kiskönyvtára* sorozatban pedig 2022-ben jelent meg szintén Adamikné Jászó Anna munkájaként a *33 retorikai elemzés* című kötet, amelyben Jókai hat alkotásának, illetve alkotásrészletének elemzésével találkozhatunk (ismertetés a könyvről: Tuba 2023). De nem feledkezhetünk meg az első, bár még nyilván nem teljes Jókai-szótárról sem (Balázs–P. Eöry–Kiss–J. Soltész–T. Somogyi 1994).

2025. február 18-án az író születésének kerek évfordulója kapcsán elmondható: a kiadó újabb, Jókaihoz kapcsolódó, az író méltó születésnap-i köszöntéseként, előtte való tisztelgés-ként is értékelhető művet jelentetett meg. Adamikné Jászó Anna *Jókai novellái retorikai elemzésekkel* című tanulmánykötetéről van szó, amelyik – amint a kötet címe is mutatja – ezúttal a főként regényíróként számontartott, kiemelkedő alkotó novelláinak jellegzetességeit tárgyalja, és a retorikai elemzés eszközeivel tárja fel sajátosságait, hatásuk titkait. A tanulmánykötet *monografikus elmélyültségét* a gazdag tudományos háttér mellett a nagyszámú és részletes novellaelemzés is bizonyítja, ráadásul – legalább címkét felidézve – a szerző az első megjelent novellától a legutolsó írásig szinte a maga teljességében felvonultatja Jókai e kisebb lélegzetű alkotásait. (Nem hiányzik a kötetből a Jókai-regények felsorolása és olykor az idézése sem, ám ezek bemutatására a novellaelemző kötet természetesen nem térhetett ki.) A könyv fedőlapján, melynek tervét Temesi Viola készítette, a nagy írónak Barabás Miklós 1855-ös, Jókai aláírásával is ellátott litográfiáját láthatjuk. Az író előtt való tisztelgés részének tekinthető a Jókai-arc képpel díszített könyv szép kiállítása.

Jókai újrafelfedezése. A bemutatandó mű szerzője Adamikné Jászó Anna az ELTE professor emeritusa. A professzor asszony munkáiban hosszabb idő óta ajánlja tanárok és diákok figyelmébe, népszerűsíti, sőt korábbi kritikusaival szemben mintegy védelmébe is veszi az író és annak munkásságát. Miután a maga számára felfedezte, szeretné egyre több új olvasóval – nem utolsósorban sok fiattal is – felfedeztetni az évtizedeken át legolvasottabb, ám mára e tekintetben erősen háttérbe szorult magyar író. Meggyőződése, hogy Jókai újrafelfedezéséhez nagy segítséget nyújthatnak a novellái (8). (Korábbi novellaelemzése a Magyar Nyelvőrben: Adamikné 2022.)

A tudós tanárnő kutatási területei között a klasszikus ókori és a magyar retorikatörténet éppúgy szerepelt, mint a leíró magyar nyelvtan, ezen belül a szó- és mondatelemzések és a nyelvművelés, nem utolsósorban pedig az olvasás kérdései és az olvasás- és írástanítás módszertana. Érdeklődése az irodalmi művek elemzésére is kiterjedt. Már korábban is nemegyszer fordult a tizenkilencedik század legnagyobb magyar írójának életművéhez, tanulmányok sorát és könyvet is szentelve Jókai méltatásának (Adamikné 2013–2014; 2015; 2016; ismertetés az utóbbi könyvről: Lőrincz 2016, elemzési elvei és gyakorlatai, továbbá: Adamikné 2019ab, 2020). A 2022-es – Jókai műveivel is foglalkozó – és szintén a Tinta Könyvkiadónál megjelent kötetét korábban már említettük.

Adamikné Jászó Annának most, a Jókai-évforduló előestéjén napvilágot látott legújabb, Jókai Mór novelláit bemutató elemző kötete lehetőséget ad a könyv valamennyi olvasója számára a novellista Jókai minden korábinál teljesebb megismerésére. Az író egy-egy alkotói korszakát illetően az adott időszakhoz tartozó szinte valamennyi novellát számba veszi. A műveket kötetenként felsorolja, majd témájukat röviden bemutatva csoportosítja is őket, ezután pedig részletesen foglalkozik retorikai sajátosságaikkal. A könyv lapjain a több száz novella közül közel húsz alkotásnak az igen részletes retorikai elemzésére is sor kerül. A tanulmánykötet a *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* című sorozat 233. darabja; a könyv 309 oldalon, tíz fejezetre osztva tárgyalja Jókai Mór novelláit.

A retorikai megközelítés napjainkban még/már a legritkább megközelítések közé tartozik, ám különösen a prózai művek elemzésének egyik változata lehet, ahogyan ezt a szakirodalom több helyen hangsúlyozza, utalok itt pl. a *Retorikai lexikon*nak a *műelemzés és retorikai elemzés* címszavai alatt írottakra (Adamik 2010, 820–3, 1029–30; Adamikné 2020). A *retorikai ihletettség* a tanulmánykötetnek az első számú jellemzője. Nagyon fontos részei a munkának az *érvelésről* szóló fejezetekben az *enthümémákat* bemutató és elemző oldalak (42–4, 87, 159 stb.), valamint visszatérően is a *három stílus*

és a *négy stíluserevény* kapcsán olvasható sorok, valamint még stílusról szólva a *szó- és gondolatalakzatok* széles skálájának az idézése, elemzése.

A kötetben a 7–8. oldalakon olvashatjuk a főként az életmű korszakolását és a novellaválasztást megindokoló rövid *Előszót*, majd ezt követően a tanulmány tizenöt oldalnyi, *Bevezetés* című első fejezetét (9–25), amelyik a novella műfaj kérdéseinek a tárgyalásáról szól. A következő nyolc fejezetben (26–294) pedig az egymást követő novellairó korszakok bemutatásához kapcsolódóan – tizenkét esetben teljes egészében, igen sokszor pedig jellemző részleteivel – idéz, majd elemez számos novellát, minden esetben a retorikai elemzés eszköztárának a felhasználásával. A tizedik, a *Zárszó* című rövid fejezetben (295–7) olvashatjuk a mondottak összefoglalását, pl. a Jókai-stílus egyik fontos jellemzőjének következő megfogalmazását: „Stílusának lényege a jelenlétvétség elve: a szemünk elé varázsolja, jelenlétvé teszi az időben és térben távoli jelenségeket...” (296). S nagyon sok olyan jelenséget is elének állít, amelyek soha nem léteztek, ahogy erről ugyanott egy Juhász Gyula-idézet szól: „Láttam ibolyás szemeit, amelyekben egy mesevilág tükröződött. Hallottam édes-bús hangját, amelyben egy álmovilág zengett. Lehet, olyan csodálatos lények nem léteznek e földön, amelyekről ő írt, de ő volt, ő írt, ő élt, és ez elég nekem...” (297). Nos, ezt az írótnak kellene, kell újra felfedezni!

A könyv része még öt oldalon a felhasznált irodalom jegyzéke, közel 120 tétellel és egy hatoldalal függelék, amely több listát is tartalmaz az író elbeszélésköteteiről, az egyes munkák fellelhetőségéről. Az egyik felsorolásból az is kiderül, hogy Jókainak mely elbeszélései olvashatók az interneten. Ott – a folyton megújuló adatbázisnak köszönhetően – ma már nemcsak a kötetben felsorolt, hanem számos további novella is elérhető (ld. Magyar Elektronikus Könyvtár; <https://mek.oszk.hu/00700/00789/html/index.htm>).

Következzen most már e nagy ívű, számos gondolatot ébresztő kötetnek a részletes bemutatása! Az első fejezetben, a *Bevezetés*ben (9–23) a szerző a műfajok már az ókori Görögországban kialakult rendszerének az ismeretétől indulva az epikai műfaj sajátosságainak kiemelésén és az ehhez a műfajhoz tartozó jellegzetes műalkotáscsoportok bemutatásán keresztül jut el magának a novellának a műfajához. A 13. oldalon – ahogy a munka zárásaként is – Juhász Gyula találó szavait idézi Adamikné Jászó Anna. A regény és a novella eltéréseit érzékeltető, nagyon szemléletes és egyúttal teljesen közérthető sorokat 1912-ben szakolcai diákjai számára írta az akkor ott gimnáziumi tanárként dolgozó költő: „A regény tenger, a novella patak. A regény az élet, a novella az élet egy jellemző esete” (13).

A *műfajok és a retorika* kérdésének az összekapcsolását jelzi, hogy a retorikát mint a *prozai műfajok elméletét* is számontartották igen hosszú ideig,

mára viszont ez az értelmezés nagyon kevés esetben fordul elő. Ugyanitt az *elbeszélés* szavunk többféle használatára is hangsúlyosan utal Adamikné Jászó Anna munkája. Ennek a szónak az egyik jelentése szinonimája a *novellának* (az elbeszélés leginkább hosszabb novella), de érthetjük rajta a minden epikai műfajban feltűnő történetmesélést is. A szerző nem használja a novellákra az elbeszélés szót, mert az elbeszélést illetően annak e második, tágabb értelmezését tartja jónak. Megkülönbözteti az elbeszélést és a novellát az idézetek tanúsága alapján többek között Thomka Beáta, Szávai János és Zsilka Tibor is. A hétköznapi gyakorlat viszont az, hogy a műfajt Jókai vonatkozásában is sokszor emlegetik *elbeszélésként*, amint erről számos, az író válogatott elbeszéléseit tartalmazó kötet tanúskodik. Legutóbb az Unikornis Kiadó 2008-ban megjelentetett 21–23. kötetének címe szintén ez: *Elbeszélések I–III.*, illetve ott áll ez a szó alcímként a 2016-os, *A Balaton vőlegényei* címet viselő kötet fedőlapján is: *Válogatott elbeszélések*. Ennek utószavában ezt a pontosítást találjuk: „A kötetben szereplő művek műfajilag sokfélék, a *karcolat*, a *tárcanovella*, az *életkép*, a *novella* vagy a *kisregény* olyan műfaji kategóriák, amelyeket nem minden esetben könnyű elhatárolni egymástól” (Hansági–Hermann 2016: 469). A novellákon belüli műfaji sokszínűséget illetően hasonló felsorolást olvashatunk pl. az elemzett tanulmánykötet ötödik fejezetében, a 100–1. oldalon is.

A novella kapcsán először a szó eredetéről és a műfaj megjelenéséről, fejlődéséről, majd a magyar novella kialakulásáról és a hazai novellatípusokról olvashatunk. A novellák forrásának négy nagy területét mutatja be a 15–6. oldalon, ezek a *retorika*, a *népmese*, a *történetírás*, valamint az antik és a középkori *irodalmi hagyomány*. Szó esik még az *anekdotáról* és az *adomáról* is mint műfaji előzményekről, és több utalást találunk a magyar novella anekdotikus eredetére, továbbá a *tárcához* (l. *feuilleton* – lapocska) való kapcsolódására is (20–1). A magyar novella indulásának bemutatása mellett itt olvashatunk a leginkább a francia romantikához vonzó Jókai romantikus vonásairól.

A fejezetet – szinte önálló egységekként – a műelemzési módszerek, majd a retorikai elemzés szempontjainak a bemutatása zárja. A műelemzési módszereket a korábbi korszakok *hermeneutikai elemzéseitől* az *explication de texte* (szövegmagyarázat), a *close reading* (szoros olvasás), a *reader response* (az olvasó válasza) módszeréig tartóan ismerteti, de szóba kerül az 1977-es, *A novellaelemzés új módszerei* című, Hankiss Elemér szerkesztette, a maga korában igen jelentős munka is. A retorikai elemzés módszereinek (lépéseinek) 12 pontos összefoglalását nyújtja a szerző a 24–5. oldalakon.

A fejezetben a műfajok, majd szorosabban a novella műfaj, illetve a retorikai elemzések kapcsán idézett szerzők sora az ókortól, Arisztoteléstől

és Cornificiustól George Campbell, René Wellek, Austin Warren munkásságán át M. H. Abramsig és Chaïm Perelmanig tart. Főként a novella műfaja kapcsán ugyancsak nagy számban felvonultatott magyar szerzők között a már írottakon kívül még Szinyei Ferenc, Benedek Marcell, Ungvári Tamás neve szerepel sokszor a lapokon. Különösen gyakran szólaltatja meg a szerző Jókai kortársait és közvetlen utókorát (Péterfy Jenőt, Zsigmond Ferencet, Szinyei Ferencet), de a kötetben 20–21. századi irodalomtörténeteszek és Jókai-kutatók is jelen vannak, mint Sótér István, Nagy Miklós, Bényei Péter, Fábri Anna, Fried István, Hansági Ágnes, Szilágyi Márton stb. A fent felsorolt nevek a műben idézett, Jókaival foglalkozó kutatóknak csupán egy részét képviselik.

A 26. oldaltól a 49. oldalig tartó második fejezet címe és vizsgálatának tárgya: *Jókai első novellái a szabadságharc előtt*. A fejezet elején a szerző cím szerint felsorolja az összesen tizenkilenc, 1845 és 1848 között született novellát, megnevezve első közlési helyüket és a közlés évszámát is, sőt szól a legelső megjelent, az írói szándék szerint szintén ebbe a műfajba tartozó, de még csupán egy önképző köri pályázatra beküldött írásról (*Istenítélet*) is. Megemlékezik az első novellákról közölt szakirodalmi véleményekről, majd elsőként a 26–32. oldalakon a kortársak által is ünnepeelt *Nepean szigetnek* az elemzésével találkozunk. (A novella – néhány további hosszabb írással egyetemben – terjedelmi okokból nem szerepel a tanulmánykötetben. Tizenkettőt viszont teljes terjedelmében idéz a kötet.) Az induló novellistára a francia romantika hat elsősorban, így ez a novella is a romantikus vonások között a bevezetésben említett „torzító, borzalmakban és rikító túlzásokban kéjelgő” író mutatja (18). Sajátos ellentétben áll a későbbiekkel az indító sorok színekben és fényekben gazdag táj- és tengerleírása. A recenzens által elolvasott más korai novellákban is sokszor nagyon gonosz, nagyon furcsa, egészen torz figurák tűntek fel, hol borzasztóan kietlen vidékeken, hol viszont mesebelien szép környezetben.

A szerző, ha kevésbé részletesen is, de a kötet valamennyi novelláját bemutatja; a vizsgálatra kiválasztottakat a retorika módszereivel jóval hosszabban is elemzi. Ennek kapcsán a kötet először megnevezi a *retorikai szituációt*, majd a *novellaépítés szerkezeteit* mutatja be, közülük hét fajtát részletesen is ismertetve (*lineáris szerkezet, fraktálszerkezet, mozaikszerkezet, kirakós-víziós szerkezet, párhuzamos szerkezet, leíró szerkezet, keretes szerkezet*) (36–42). A szerző ugyanakkor jelzi, hogy ezeken kívül is ismeretesek még és fel is bukkannak az írónál más novellaváltozatok is. Az oldalakon említett változatok zöme a következő korszakok novelláiban is jelen van. Az *érvelést* és a *stílust* vizsgáló részekkel fejeződik be a korai novellák bemutatása. Az érve-

lésről szólva részletesen elemzi az *enthümémát*, Jókait és Kossuthot nevezve e retorikai eszköz a korban élő legzeniálisabb alkalmazóinak. Az *enthüméma* (az *Alakzatlexikonban* entiméma) mozgósítja az emberek gondolkodását, az alakzatok, főként az ismétlés különböző változatai pedig a prózaritmus elsőrendű hordozói. (Az *enthümémáról* ld. Adamik 2010, 331–3; Adamik–A. Jászó–Aczél 2004: 57–70; Arisztotelész 1999: 121–3; Szathmári 2008: 193–7.) A valószínűségeen alapuló szillogizmus, azaz *enthüméma* egyik példája:

„Nagy premissza: Minden athéni szeret vitatkozni.

Kis premissza: Szókratész athéni.

Konklúzió: Szókratész szeret vitatkozni” (42) (továbbá Adamik–A. Jászó–Aczél 2004: 60).

Jól érzékelhetően más ez, mint a szükségszerűséget megfogalmazó szillogizmus, melynek közismert nagy premisszája a „minden ember halandó” kijelentés. Az irodalom azonban szinte kizárólag a gondolkodásra serkentő *enthümémákat* alkalmazza; a szakszó az *en thümo* (ami a gondolatban van) görög kifejezésből ered. A 43. oldalon az író regényeiben található *enthümémák* közül is olvashatunk néhányat. De megtalálható ez a retorikai eszköz a korai novellák közé tartozó *Márce Zére* című novellában és az író igen sok, a későbbi fejezetekben bemutatott novellájának az indításában is.

A harmadik, az 50–78. oldalon olvasható fejezet címe *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből – Jókai novelláskötete a szabadságharc után*. Itt egyrészt jelentős szerepet kap a Jókai-életrajz bemutatása, másrészt pedig az elemző a novellák kapcsán a szabadságharc mozzanatait és hőseit is elének állítja egy-egy fejezetrészen. Nagyjából két év termését jelentik az író itt elemzett novellái. A *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből* két kötetét Jókai Sajó álnéven jelentette meg 1850-ben, a kötetek 14 írást tartalmaznak, de megemlíti az elemző még további négy, ugyancsak szabadságharc témájú novellát, melyeket szintén tárgyal. Tartalmilag „a novelláktól elválaszthatatlan az *Egy bujdosó naplója*”, de a novellafűzér majd a következő fejezet vizsgálódásainak a tárgya lesz. (A közönség természetesen jól tudta, hogy Jókai írásait olvassa!)

Az 1848–49-es novellák rövid tartalmi bemutatásával az 54–7. oldalakon találkozunk, ezután következik ismételten a korábbi fejezetekben megismert retorikai elemzőeszközöknek megfelelően először a retorikai szituáció rajza, majd a szerkezeti elemzés, végül az érvelés és a stílus eszközeinek idézetek kísérette bemutatása. A fejezet végén *A fehér angyal* című novellát teljes terjedelmében elolvashatjuk, és párhuzamosan követhetjük az elemzését is (67–78). Az elemzés olvasása során a novellának az alakzatokban

való rendkívüli gazdagságról győződhetünk meg. *A fehér angyalt* ún. *dupla keretes elbeszélésnek* lehet tekinteni (69). Retorikai eszközei között találjuk pl. a *redditiót* (a keretes ismétlést), a *fokozást*, és találunk benne a „*növekvő tagok elvét*” képviselő sorokat is (72), továbbá jelentős szerepet játszik benne a *sejtetés*. Az alakzatoknak köszönhetően kialakuló *ritmikus próza* visszatérő felbukkanása szinte *prózában írt költeménnyé* teszi a művet. De szól a szerző az ún. *prosimetrumról* is. Ez nem más, mint a próza és a vers egymással való váltakozása, váltakoztatása (72–3).

A negyedik fejezet címe: *Egy bujdosó naplója – Jókai Mór második novelláskötete 1851-ben*. A legtöbb novellában a bujdosásra kényszerült művész által látott, hallott, tapasztalt dolgok leírásával találkozunk. Bár a cím *naplóra* utal, az alcím jelzi a valódi műfajt: *Novellák a forradalom utáni időkből*.

A novellafüzér 23 darabjának rövid tartalmi ismertetése és hatásuknak a bemutatása után ismét szó van a szerkezetéről, az érvelésről és a stílusról. „A novellafüzér egészének érvelése enthümémán alapul” (87). Ám itt a korábrítól eltérő enthümémaváltozatok szerepelnek. „Egy tételből indul ki (ez felfogható a nagypremisszának), s a novellák az egyedi esetek (ezek a kispremisszák), ezek a tételt részletezik” – olvassuk ugyanott. A konklúzió megfogalmazását Jókai gyakran rábízta az olvasóra. Az alakzatok közül az igen hatásos *kérdések és felsorolások*, a sokszor *patetikus hang* szintén már-már költemény benyomását keltik. Ugyanakkor napjainknak a retorikai szabályokat nem ismerő olvasója éppen ezek emiatt idegenkedik tőlük, de még a retorikában nem kellően jártas mai szakember is érezheti akár „patetikus sallangoknak” is a leírtakat (87).

Kiemeli az elemzés a kötet bevezető oldalainak művészi szerkesztését, továbbá a XVII., *A bujdosó tanyája* című, hat részből álló novellát, amely a kötet egyik legjobb írása, Jókai tájázásának kiemelkedő példáival. Ezután négy oldalon a novellákban megjelenő további alakzatokat tárgyalja a szerző. Szó esik a voltaképpen igen keserű novellák némelyikével kapcsolatban a szomorúságot oldani tudó *humor* megjelenéséről. Bár az alkalmazott humor mindig más és más lehet, a novellákban nemcsak kedveskedő, de *ironikus, vitriolos*, sőt ún. *akasztófahumor* is előfordul (90). Az egymást követő bekezdések egyre nagyobb terjedelméről, az általa megnyilatkozó *klimaxról* (fokozásról), másutt a *frequentatióról* (halmozásról) olvasunk az elemzésben, majd a fejezet záró részében megtaláljuk *Az eltűnt lányok* című novellát, és vele párhuzamosan a mű rövid retorikai elemzését (93–6).

Csak néhány gondolatot szeretnék az alábbiakban felvillantani a novella kapcsán közölt sorokból. Szó van itt a novella *keretes szerkezetéről*, a kere-

ten belül a novellát alkotó négy rész *mozaikos építkezéséről*, a gyászról, mint kiinduló *retorikai szituációról*, nem utolsósorban pedig a központi szerepű *ellentétről*, amelyre az egész novella épül. Az elemzésben megjelenik még az egész helyett a részt ábrázoló *szinekdoché* révén a műfajra utalás, a *rom-novella* fogalma, s kiemeli az elemző a szövegben fellelhető *lírai érzelmeket* és *balladai szaggottságot* is.

Az ötödik fejezet – *Jókai novellái a Bach-korszakban* – a teljes retorikai elemzésekben a leggazdagabb rész, hiszen hét, részletesen elemzett novellát is találunk az oldalakon (97–201), közülük a négy rövidebb írás szövegét szintén meglegljük a kötetben. Az 1851-től 1858-ig tartó Bach-korszak a magyar történelem ugyancsak keserű korszaka, Jókai életében ugyanakkor a tárgyalt közel tíz év a novellaírás szempontjából igen fontos időszak volt. Jókai 1858-ban száz novellát válogatott bele *Dekameron – Száz novella tíz kötetben* címen kiadott gyűjteményébe, ezeket kötetek szerint, sőt ezt követően még a témáik szerint is csoportosítva ismerjük meg (európai tárgyú novellák, egzotikus novellák, török tárgyú novellák, orosz-török [háborús] novellák stb. 105–106). A 153. oldaltól majd külön alfjezeteket jelentenek a magyar, illetve az erdélyi témájú, a magyar történelmi (sokszor a kuruc korról szóló), sőt östörténeti témájú novellák, de olvashatunk az író jelenkorában játszódó történeteket is.

A hosszabb retorikai elemzések a 117. oldalon kezdődnek. Az archaizálásról a tanulmánykötet nyomán érdekességként jegyezhető meg, hogy ennek jegyében a durva szavak, káromkodások feltűnése sem ritka jelenség Jókai egyes írásaiban, lévén őseink nyugodtan használtak – akár prédikációkban is – és írtak le a későbbiekben már ún. „nyomdafestéket nem tűrő” szavakat (161). (Ez a helyzet napjainkban ismét változóban van.) Az *archaizálás* eszközei Jókainál a szókinccstől a grammatikai formákon át a mondat szerkesztésig terjednek.

A korszakban keletkezett, összesen 230 novella legtöbbször nemcsak cím szerint említi meg a szerző, de nagyon soknak rövid tartalmi bemutatásával, elemzésével is találkozunk. Nem véletlenül ez az írásmű leghosszabb fejezete. Elemzi a fejezet a *Faustina*, a *Shirin*, a *Sérthetetlen*, a *Nagyenyedi két fűzfá*, a *Utolsó csatár*, a *Melyiket a kilenc közül?* és a *Sylvester-éjszakák* című novellákat.

A *Shirin* elemzése különösen sokoldalú, és arról győzheti meg az olvasót, hogy a novellista Jókait igenis érdemes újra felfedezni. A *Shirin* gyönyörű novella a szerelem és a művészet hatalmáról, egyúttal *írói ars poetica* is. Szimbólumainak megfejtéséhez egy 1982-es francia szimbólumlexikont is felhasznál a szerző, amely nyomán megállapítja: „ezek a szimbólumok

mind-mind a szerelemről, a szerelem örökkévalóságáról szólnak...” (135). Továbbá jelentős szerepük van benne az *apostrophé*knak (odafordulások, megszólítások), a gyakori felkiáltásoknak és kérdéseknek, amelyek a többi alakzattal együtt a fennkölt stílus részei (135–6).

Az elemzések során ismét szó van az *enthüméma* szövegszervező funkciójáról, a bravúros *enumeratió*król (felsorolásokról), az ún. *trikolón*okról (azaz hármass felsorolásokról), a nagyszámú *interrogatió*ról (azaz kérdésről), hogy csak néhányat emeljek ki a bemutatott retorikai eszközök sorából (146–7). Részletes a korszakban jelentős szerepet játszó erdélyi novellák elemzése is, ezek újrafelfedezése ugyancsak fontos lenne, hiszen sokszor ősi mondákat elevenítenek fel (a *Tordai hasadék* keletkezésének története, a *Szent Anna-tó* legendája). Közülük talán csupán *A nagyenyedi két fűzfa* története ismertebb a mai olvasók előtt.

Az utolsónak elemzett *Sylvester-éjszakák* Petőfi Sándornak állít emléket. Az ezúttal meglehetősen rövid, csupán fél oldalt kitevő elemzés kiemeli a megszemélyesített Szilveszternek (Sylvesternek) a hat rész témájának, hangulatának megfelelő hatféle bemutatását, valamint azt, hogy ez a mű közvetlen mintája lett Kosztolányi *Petőfi Sándorka* címen írt novellájának (202).

A hatodik fejezet címe: *Jókai novellái az 1860-as években*; itt három novella részletesebb retorikai elemzésére kerül sor (202–39). Az előző 10 év novelláihoz hasonlóan itt is fontos szempont a témakör bemutatása, l. európai, török, orosz, egzotikus tárgyú, illetve magyar történelmi tárgyú, magyar jelenkori témájú, erdélyi stb. novellák. Folytatódik a szerkezeti, az érvelést bemutató és a stíluselemzés is. Adamikné Jászó Anna tanulmányának ez a fejezete több novella elemzése során is foglalkozik a szókinccs érdekességeivel, a különleges, esetenként az író alkotta szavakkal (220; 235–6). Először a *Miért láttál?* című novelláról ír röviden a könyv (210). Előfordul, hogy az elemző szlenges elemeket vél felfedezni Jókai stílusában (*pofázik*; a jelentése itt: ’két pofára eszik’, illetve (rá)tehénkedett az asztalra, *nyáladék siheder* stb.). Újra sok szó esik az *enthümémáról* és a fellépő humorról is. *A Kardvas és a Villám* című történelmi novellához kapcsolódóan ismét szó esik a *stílusnemekről*, s olyan, a fennköltséget biztosító ismétlésfajtákról, mint az *iszokolon* (három egyenlő hosszúságú mondat hozza létre) és az *anaphora* (avagy előismétlés). Majd a fejezet végén *A mégsem lesz belőle tekintetes asszony* című novellát mutatja be egy részletesebb elemzés; a könyvben a novella is teljes terjedelmében elolvasható. A korszakban Jókai mind regényből, mind novellából keveset ír, elfoglalják a „felpezsdült politikai élettel” járó gondok (239).

A hetedik fejezet – *Jókai novellák az 1870-es években* – az érvelés és a stílus kérdéseire fektet ismételten igen nagy hangsúlyt (240–50). Ez az évtized

inkább a nagy regények idősza, de mintha Jókai ekkor felfedezné magának a *short story* műfaját. Hihetetlen, hogy a *Fekete gyémántoktól* (1870) az *Eppur si muove! (Mégis mozog a föld!)* (1872) és *Az aranyember* (1873) című regényeken (és még további tíz-tizenkét ugyancsak nagy regényen) át a *Rab Rábyig* (1879) és a *Szabadság a hó alatt* című regényig (szintén 1879) mind ebben az időszakban születtek! Ebben az évtizedben a novellák száma viszonylag alacsony. Egy teljes novella – *A szegedi vésznapok* – szintén megjelenik az elemző kötet lapjain, és elemzést kapnak a fentebb említett *rövidtörténetek* is (246–7). Az elemző az árvíz leírásának kapcsán a keletkezés évszámának az elírására gyanakszik, holott a történet befejezése szerencsés: „És Szeged városa nyugodtan látta elmúlni a vészt, [...] öröm és meglepődés maradt a házakban” (250), tehát a mű semmiképpen nem az 1879. március 12-i, egész Szegedet elpusztító nagy árvizet örökíti meg. Már az 1850-es évektől rendszeresek voltak a tiszai árvizek, de nagy erőfeszítések árán pár éven át még sikerült kordában tartani őket (Gaál 1991). (L. még Szajbély 2010: 167–8).

A vészterhes napokról szóló tudósítás mondatai ugyancsak részletes retorikai elemzésre adhatnának alkalmat, ezt azonban jelen esetben a szerző az olvasókra bízta, akik főként a gondolatalakzatoknak a sorokban előforduló sokaságát a korábbi elemzések nyomán már felismerhetik. Érdeemes felidézni pár mondatot a novella kezdetéről: „Megnehezült az Isten keze fölöttünk. Egyik csapást még el sem sirattuk, már jön a másik. Mi lesz belőlünk, mi lesz a világból, ha ez sokáig így tart? Hová forduljunk, ha Isten is ellenünk? Kinél keressünk oltalmat, kinél vigasztalást, ha már az égben sem találjuk azt? Uram! uram! El akarod-e veszíteni a te népedet!!! [...] Szeged lakosai. Mit jajgattok itten? Hát nincs-e Szeged városában ötvenezer ember, ötvenezer embernek százezer keze? Százezer kéz nem elég-e arra, hogy minket megmentsen?” (248).

A *Kakas Márton humoristikus levelei, kiválogatott versei és apróbb elbeszélései* (1871) esetében a kötet cím is utal a műfajra; az egyes darabok bemutatása a 246–7. oldalon található.

A nyolcadik fejezet a *Jókai kései novellái* címet viseli, és szintén három novella elemzése jelenik meg az oldalakon (251–87). Ezek közül kettő a hosszúsága miatt nem került be a kötetbe, az egyik közülük az 1890-ben született, *A leaotungi emberkék* című „mese – parabola – az elérhetetlen boldogságról” (257), a másik pedig, az 1893-as, *A háromszínű kandúr* címet viselő, korabeli anekdotát feldolgozó írás. Elolvasható az oldalakon még a *Nagy mama imakönyve* című megható történet és *A nagyapa várkastélya* című ironikus, a dzsentrifelfogást bíráló elbeszélés is. Mikszáthot idézően

„a dzscentri-téma [...] jelentkezik már Jókainál is” (278). És szintén teljes szövegével benne van a kötetben az 1891-es, *A béka* című *életkép*, ez az igencsak elgondolkodtató, s a kétéltűre utaló cím után a novellát nem ismerőket egészen váratlanul érő jelenkori történet, amely már mintha a „realista-naturalista Móriczot” vetítené előre (281).

Végül *Az utolsó novella* címet viselő néhány oldal terjedelmű kilencedik fejezet a kötet 288–94. oldalán olvasható, és tartalmazza az író legutolsó, *A férj kabátja* című, 1904-ben keletkezett novelláját. Itt ismételten nem találkozzunk elmélyültebb elemzéssel, csupán pár jellemző vonás kiemelésével. A zárszóban „kettős novella a becsület megőrzéséről” megjelölés tartozik az íráshoz. A novellában önéletrajzi motívum is felfedezhető, hiszen több elemző és számos kortárs olvasó is úgy gondolta, hogy az ekkortájt sokat támadott író maga is hordozhatott a fejében öngyilkosságra vonatkozó gondolatokat (288).

A tizedik, *Zárszó* címet viselő fejezetet olvashatjuk a 295–7. oldalakon, itt kerül említésre többek között a Jókai-novellák modernsége, továbbá a több elemző által is elismert zeneisége, ami azonban senkinél eddig nem kapcsolódott össze az alakzatok alkalmazásának témakörével (296). Az ok a retorikai ismeretek napjainkra jellemző, igencsak töredékes voltában kereshető. Ezt követően Juhász Gyulának a már idézett, a nagy mesemondót méltató sorait olvassuk a befejezésben. A költő sorai 1905 márciusában születtek, közel egy évvel az író 1904. május 5-én bekövetkezett halálát követően.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy mind a Jókai-irodalom, mind pedig a retorikai elemzések területe jelentős munkával gazdagodott. A tanulmányok retorikai ihletettségét a bevezetésben említeni nem csupán talán jól hangzó nyelvi fordulat volt. Mintegy félszáz stilisztikai és verstani, leginkább azonban retorikai szakkifejezés jelenik meg, nyer magyarázatot és kap a Jókai-szövegekből nem is egy illusztrációt az oldalakon. Itt csupán példának idézek fel az elemzések során többször is felbukkanó, ám eddig nem említett nagyjából egy tucat alakzatot.

Feltűnnek például az *allúzió* (mint régi költőkre való visszautalás), az *anadiploszisz* (kettőzés), az *apostrophé* (odafordulás) (64), a *comparatio paratactica* (mellérendelő összehasonlítás), az *epanasztrophé* (kettőzés ellentmondó tartalommal), az *epiphora* (utóismétlés) (46–7), az *enallagē adiectivi* (jelző áthelyezése), az *enumeratio* (felsorolás) (90), a *frequentatio* (halmozás) (92), a *geminatio* (ikerítés) (65), a *parabola* (példázat) (134), a *szümploké* (átkarolás, az anaphora és az epiphora egyidejű jelenléte, együttes alkalmazása) (45), a *trikolón* (három ismétlés) (45–6, 65, 116) retorikai, stilisztikai eszközök görög, olykor latin neveiként. Számos továbbira

az elemzések során már utaltam, de valamennyit felsorolni nem is lehetne a recenzió keretei között. A retorikai elemzések szép példái olvashatók a lapon, befejezésül csupán egyet idézek, amely a *Drága föld* című novella egyetlen bekezdéséről szól: „Egy jellemző – alakzatokkal teli – bekezdést idézek. Felkiáltással kezdődik, Jókai gyakori stíluseszközével, egy, Jókai stílusára nagyon jellemző hármas felsorolással folytatódik (az utolsó tag a leghosszabb; ez a fokozás egyik különlegessége, a Cicero-féle »növekvő tagok« elve alapján, ironikus megjegyzéssel, majd ellentétet tartalmazó három összetett mondattal fejeződik be” (145). A verselemzések során talán megszokott, de a prózaelemzéseket illetően egészen ritkán tapasztalható nyelvi érzékenységre is utalnak a sorok.

Hansági Ágnes egyetemi tanár, Jókai-kutató írja: „Jókait nemcsak tegnap volt, de ma is, és holnap is érdemes lesz levenni a virtuális könyvespolcra. Életműve még mindig rejteget, mindannyiunk számára, felfedezésre váró újdonságokat” (Margócsy 2022: 442). Adamikné Jászó Anna kötetének mondanivalója összecseng a fentiekkel, hiszen az itt bemutatott munka is kifejti, hogy Jókait igenis érdemes végre újra felfedezni és olvasni!

Tisztelgés – újrafelfedezés – és újra: olvasás. Az újrafelfedezéssel tisztelgünk Jókai emléke előtt. Ráadásul Adamikné Jászó Anna kötete arról is tanúskodik, hogy Jókai nyelvi gazdagságát a retorikai elemek mélyebb ismeretében tudjuk igazán élvezni és méltányolni. A legfontosabb azonban, hogy újra elkezdjük olvasni műveit. Az igazi tisztelgés a kétszáz éve született művész előtt a műveinek újbóli kézbevétele és olvasmányaink közé való helyezése lehet. Olvassunk újra Jókait, erre is biztat a bemutatott kötet.

A *Jókai novellái retorikai elemzésekkel* remélhetőleg a könyvesboltok és a könyvtárak polcai mellett mihamarabb a magyartanárok és a magyar szakos egyetemi hallgatók, valamint számos más foglalkozású, ám Jókai Mór munkássága iránt érdeklődő olvasónak a könyvespolcára, íróasztalára odakerül. A tanulmánykötet a bemutatott szakirodalmi megalapozottság nyomán jelentős tudományos súlyt képvisel, és egyes megállapításai révén újabb kutatások kiindulópontja is lehet, azaz a leendő Jókai-kutatók esetében is gyakran forgatott kiadvánnyá válhat. Hiszen a kötet arról is tanúskodik, hogy Jókai novelláinak a szerteágazó szókinccsen messze túlmutató nyelvi gazdagságát illetően is van még mit felfedeznie az utókoroknak.

Szakirodalom

- Adamik Tamás 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Adamik Tamás – Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2013–2014. Jókairól – más szemszögből I–V. *Magyartanítás* 54. évf. 5. sz. 13–5., 55. évf. 1. sz. 18–25., 2. sz. 15–25., 3. sz. 6–19.; 55. évf. 4. sz. 24–8.
- Adamikné Jászó Anna 2015. Jókai időszerűsége I–III. *Könyv és Nevelés* 17. évf. 2. sz. 72–88., 3. sz. 43–62., 4. sz. 9–33.
- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika*. Trezor Kiadó. Budapest.
<https://doi.org/10.21030/anyp.2016.4.7>
- Adamikné Jászó Anna 2019a. *Stilisztikai kisszótár. Alakzatok, szóképek és egyéb stílusesszók szótára*. IKU–Inter, Budapest. (IKU–Tár 7–8.)
- Adamikné Jászó Anna 2019b. A stilisztikai kategóriákról. *Magyar Nyelvőr* 1–24.
- Adamikné Jászó Anna 2020. *Retorikai kisszótár*. IKU–Inter. Budapest. (IKU–Tár 13.)
- Adamikné Jászó Anna 2021a. *Humor és retorika az irodalomtanításban. Az érvelés humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben*. Anyanyelvápolók Szövetsége – IKU. Budapest. (IKU-monográfiák 5.)
- Adamikné Jászó Anna 2021b. Jókai első, a szabadságharc előtti novellái. Retorikai-nyelvi elemzés. *Magyar Nyelvőr* 134–58.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.2.134>
- Adamikné Jászó Anna 2022. Véres könyv és a leplező nyelv. Jókai török témájú novellái az 1850-es években. *Magyar Nyelvőr* 308–32.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.308>
- Adamikné Jászó Anna 2023. A sokoldalú Jókai: két különböző novella az 1860-as évekből – retorikai-stilisztikai elemzés. *Magyar Nyelvőr* 38–51.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.1.38>
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Thelosz Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza – P. Eöry Vilma – Kiss Gábor – J. Soltész Katalin – T. Somogyi Magda 1994. *Jókai-szótár. A–K, L–Z*. Unikornis. Budapest.
- Balázi József Attila – Kiss Gábor 2020. *Jókai-enciklopédia*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. <https://www.tinta.hu/Jokai-enciklopedia>
- Bernáth Csilla 2022. Balázi József Attila – Kiss Gábor: Jókai-enciklopédia. Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek, történelmi események bemutatása. *Magyar Nyelvőr* 423–6. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.423>
- Gaál Endre (szerk.) 1991. *Szeged története. 1. rész: 1849–1919*. Somogyi Könyvtár. Szeged. 006_szeged_kuzdelme_az_ar_es_belvizek_ellen.htm
- Hansági Ágnes 2021. Mit jelent *ma* Jókait olvasni? In: Margócsy István (szerk.): *Jókai Mór emlékezete*. Osiris Kiadó. Budapest. 429–42.
- Hansági Ágnes – Hermann Zoltán (szerk.) 2016. *Jókai Mór: A Balaton völegényei. Válogatott elbeszélések*. Tempevölgy könyvek. Balatonfüred.

- Lőrincz Gábor 2016. Adamikné Jászó Anna: Jókai és a retorika. *Magyar Nyelvőr* 501–6.
- Magyar Elektronikus Könyvtár. *Jókai Mór: Elbeszélések*. <https://mek.oszk.hu/00700/00789/html/index.htm>
- Margócsy István (szerk.) 2022. *Jókai Mór emlékezete*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Szajbély Mihály 2010. *Jókai Mór*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tuba Márta 2023. Adamikné Jászó Anna 33 retorikai elemzés. Novellák, esszék, levelek, versek, imádságok, beszédek, regények feldolgozása. *Magyar Nyelvőr* 397–9. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.3.397>

Bodnár Ildikó

Miskolci Egyetem BTK

Modern Filológiai Intézet

Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék

E-mail: ildikobodnar@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-5405-1498>

BENCZE ÁDÁM

JÓKAI MINT JOGÁSZ

Szerkesztette: Fazakas Zoltán József. Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2024. 342 oldal.
További közreműködő szerzők: Bercsényiné Petényi Edina,
Nagy Zsófia Sára, Topál Zsuzsanna

Jókai Mór egyedülálló módon ötvözi a romantika és a realizmus elemeit, ezzel megteremtve egy egyszerre varázslatos és hiteles világot. Legismertebb művei a magyar történelem fordulópontjainak lenyomatai, amelyek az olvasót a hazaszeretet és a hűség érzésével gazdagítják. Jókai nyelvezete gazdag, választékos és élvezetes, nemcsak szórakoztató, hanem elmélyült gondolkodásra is készítő. Művei a mai napig népszerűek, és oktatási anyagként is szolgálnak, hiszen a nemzeti irodalmi örökségünk kincsesládájának fontos részei.

Jókai Mór születésének 200. évfordulója magától értetődően veti fel írófejedelmünk munkásságának új szempontok szerinti vizsgálatát. Ennek részeként a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara – Jókai Mór *alma materének*, a Kecskeméti Jogakadémiának jogutódja – tisztelgő kötettel adózik volt hallgatója előtt. A *Jókai mint jogász* című, Fazakas Zoltán József egyetemi docens által szerkesztett – és túlnyomórészt általa írt – kötet a szerkesztő és hallgatói nem kisebb küldetésre vállalkoznak, mint hogy az olvasót egy olyan utazásra invitálják, melynek során az írófejedelmet jogász oldaláról mutassák be. A kötet textusa mesteri módon egyensúlyozik a jogász-szakirodalmi professzionalitás és a szépirodalmi-prózai érzékenység között. Kitűnik mindez egyrészt a kötet egészének jól átgondolt, koncepciózus, letisztult szerkezetéből, másrészt az apró részletekig elmerülni sem rest lábjegyzetgyűjteményből, harmadrészt a Jókai-szövegek és az egyes jogintézmények gondosan egymásra épített szintéziséből.

A kötet világosan túlmutat azon, hogy Jókai Mór személyét a jogász, országgyűlési képviselői, művészi tevékenységén keresztül mutassa be: a kötet a jog és irodalom kapcsolatának szemléletével feltárja a magyar jogfejlődés több mint ezeréves útját.

A kultúra szolgálata mély és átfogó vállalkozás. Mindez igaz a jogi kultúrára is. A kultúraápolásban az emberi szellem legnemesebb oldalát mozdítjuk elő: az összetartozás, a megértés és a közös értékek keresését. A kultúra nem egyszerűen valami távoli, letűnt korokból ránk hagyott emlék, hanem a jelenünk része. A kultúra ápolása segít abban, hogy a hagyományainkat, történelmünket és művészeti alkotásainkat, a régi korok szellemiségét ne

egyszerűen „elraktározott” múzeumi tárgyakként kezeljük, hanem élő, folyton változó részekként tekintünk rájuk, amelyek az identitásunkat formálják, és hidat képeznek a múlt és a jelen között. A kultúra szolgálata egyben örökségvédelem is: biztosítjuk, hogy az emberiség legnemesebb alkotásai és szellemi értékei ne vesszenek el az idő múlásával, hanem tovább öröklődjenek a következő nemzedékekre. Ezzel nemcsak magunknak adunk tartalmat, és gazdagítjuk saját életünket, hanem olyan hidat építünk, amelyen keresztül gyermekeink és unokáink, további embertársaink is ráléphetnek arra az útra, amely a gyökereikhez vezeteti őket.

A kötet középpontjában a magyar kultúra, a magyar jogi kultúra és a magyar irodalom áll, közös pontként pedig maga Jókai Mór, aki tanult foglalkozását tekintve jogász volt. Fazakas Zoltán József kötete ezt a kevésbé ismertényt tette kutatása alapjává, amikor Jókai irodalmi alkotótevékenységét egyedülálló módon jogászként vizsgálta, kiemelt hangsúlyt fektetve Jókai országgyűlési képviselőként, azaz jogalkotóként végzett munkásságára is. Jókai Mór képviselőházi felszólalásainak idézésével az olvasó mélyebben betekinthez Jókai gondolatvilágába. A kötet nem pusztán ismerteti Jókai Mór nézeteit és műveit, jogász és országgyűlési képviselői tevékenységét, hanem az ismertetésen túl mindezt (jog)történeti kontextusba helyezi. A *Jókai mint jogász* szerkezetileg három fő részre tagolódik, amennyiben a Jókairól szóló bevezető részt és a záró gondolatokat nem tekintjük a kötet gerincét alkotó tartalom részének. A nagy csoportokon belül az egyes alfejezetek minden esetben egységes szerkezetet követnek. Így minden alfejezetben bemutatják az adott alfejezet által vizsgált témakörben releváns jogszabályi háttérrel, mely magában foglalja a napjainkban hatályos normaszövegre való utaláson túl az adott jogi szabályozás egyes elemeit, bemutatva azok fejlődésének, alakulásának jogtörténeti állomásait. A jogi szabályozás bemutatása a Jókai korát meghaladó, a magyar törvényhozás ezeréves örökségét tükrözi és tárja fel. A jogszabályi háttér történeti és jelenkori áttekintésén túlmenően minden alfejezetben egy tanulmány mutatja be az adott alfejezet tárgyának jogtudományi, történelemtudományi alapjait. Noha ezen tanulmányok tudományos szempontúak és igényességűek, mégsem jellemző rájuk a tudományos szövegek szárazsága, ezáltal azok a nem jogászok számára is érdekes új ismereteket nyújthatnak. A jogszabályi háttér és a tudományos kontextusba helyezés mellett végül minden alfejezet tartalmazza az adott tárgykör megjelenítését Jókai Mór egyes műveiben. A tanulmányokra tehát maga Jókai Mór válaszol művein, képviselőházi beszédein és regényein keresztül. A Jókai-idézetek kontextusba helyezése érdekében az egyes művek cselekményét is röviden ismertetik, noha egyes művek kapcsán talán lehetett volna sejtelmesebben fogalmazni a történetek csattanóját illetően. Jókai nagyságát nem csupán a cselekményeinek izgalmas, fondorlatos menete adja, hanem az is, ahogyan

a magyar nyelv művészetét űzi. Jókai műveinek elolvasása tehát annak is mindenképpen érdemes lehet, aki a cselekményekben való átszellemüléssel túl anyanyelvünkben is gyönyörködni kíván, míg e kötettel egyes jogintézmények tartalmával is megismerkedhet.

A kötet első nagy tartalmi egységének középpontjában a magyar alkotmányjog, így a történeti alkotmány és a klasszikus közjog egyes elemei állnak. Ezen főcím széles merítést tartalmaz a magyar közjogtörténetből. Fejezet szól a nemzeti eszméről, a nemzetről, a nemzetiségről, a politikai magyar nemzet alapkérdéseiről, továbbá a jogegyenlőségről és annak fejlődéséről, illetve hogy e folyamat hogyan manifesztálódik és hogyan érhető tetten Jókai Mórnál. Az világosan látható, hogy Jókai aktív volt a nemzetiségi kérdésekben, aggodalmát fejezte ki a pánszlávizmus eszméjével kapcsolatban, és a magyar nemzet felemelkedésének lehetőségét a nép művelésében, a szellem kibontakoztatásában látta, és büszkén kardoskodott a jogegyenlőség oldalán. Alfejezet szól továbbá az államfő helyzetéről, a vármegyéről, a honvédelemről, továbbá a napjainkban különös aktualitással bíró járványügy és a közegészségügy egyes kérdéseiről.

A kötet második nagy szerkezeti egysége a büntetőjog irányából világítja meg Jókai működését és e jogterület művészi ábrázolását. A büntetőjogi szegmens lényegesen csekélyebb terjedelmű a másik kettőhöz mérve. Ez teljesen érthető, egyrésztől azért – ahogyan azt a szerzők is rögzítik –, mert a büntetőjog általánosságban csupán közvetetten jelenik meg Jókai Mór regényeiben, másrészt a modern büntetőjog kialakulása és fejlődése a Jókai Mór regényeinek idejét követő időszakra tehető. Mindennek ellenére ebben a részben is meghökkentő részletességgel tárják elének a szerzők a Jókai egyes műveiben rejlő jogi tartalmat. A büntetőjog általános kérdései – szándékosság, gondatlanság, a tettességet, büntethetőséget kizáró okok – mellett különös „részi” tényállásokat is megismerhetünk, többek között a legsúlyosabb bűncselekményekről vagy magáról a halálbüntetéséről. Az egyes idézetek – kiváltképp az emberölés kapcsán – azt mutatják meg, hogy Jókai Mór otthonosan mozgott az emberi elme és lélek legmélyebb bugyraiban is, amikor is megrendítő részletességgel ír a szereplői által elkövetett ilyen természetű tettekről.

A harmadik nagy egység a magánjogról szól. A végtelennek tekintett magánjog e körben vizsgált részterületei közül elsőként a családjog egyes kérdéseit tárgyalják, később a gazdasági társaságok rendkívül érdekes jogi szabályozása mellett különlegesség a külön tárgyalt koncesszió és a közbeszerzés témaköre, az eljárásjog, az igazságszolgáltatás és az ügyvédi hivatás kérdésköre. Valójában a kötet túlmutat azon, mint amit a fejezet címének első elolvasása alapján várnánk, ugyanis a házasság szabályozásának bemutatása körében egy gyors, rövid, de annál alaposabb áttekintést is nyújtanak a szerzők a felekezeti egyenjogúsáig vezető fejlődési folyamatból. Jókai

foglalkozott a házasság kérdéskörével, amint az kimutatható az országgyűlésben végzett képviselői tevékenységének elemzéséből is, protestáns lévén pedig a polgári házasság híve volt.

Jókai képviselői munkálkodása során több alkalommal is foglalkozott gazdasági kérdésekkel, a reformkortól kezdődően szárnyait bontogatni kezdő kapitalizmussal kapcsolatban is. Szorgalmazta, hogy jöjjön létre önálló Magyar Nemzeti Bank, illetve kifejtette álláspontját a gazdaságfejlesztésről. Jogászként izgalmas lehet, ahogyan egyik regényének szereplői többek között részvénytársaságot alapítanak. Jókait a koncesszió és a közbeszerzés inkább a szerződések jogán keresztül foglalkoztatta, ami teljesen érthető, hiszen akkoriban még nem nagyon létezett a témának tételes jogi szabályozása. A kor adottságaiból adódóan a vizsgált témakör leggyakrabban az ország infrastruktúrájának fejlődési szükségleteivel összefüggésben merül fel. Nincsen ez másképp műveiben sem, ahol a vasútfejlesztés és a hadibeszerezés jelenik meg, de ide kapcsolható a földhaszonbérlet is. Különös kérdésként vizsgálta egyebekben az e tárgykörben megjelenő visszaéléseket is, amelyekről a megfogalmazott kritikája napjainkban is érvényes.

A jogászi hivatásrendeket illetően Jókai műveiben szinte mindegyik rend képviselői szerepet nyernek: az általa megalkotott karakterek között szép számmal akadnak ügyvédek, bírák, a hozzájuk társított negatív és pozitív kép-pel egyaránt. Regényeiben felfedezhetők egyes különös pertípusok is, képet kapunk kora peres eljárásainak menetéről is, de megörökítette kora ügyvédeknek az ügyfelekhez való hozzáállását is az egyes ügyvédi fogások – mi több etikai vétségek – mellett.

A könyv jó olvasmány azoknak, akik még nem olvastak Jókait, de szeretnék megismerni a műveit, ugyanis e kötet szinte a teljes életművét áttekinti. Jó olvasmány lehet azoknak, akik már jártasak Jókai műveiben, de szeretnék a regényeit és művészetét új szemszögből is megismerni. Különösen jó olvasmány lehet jogászoknak, ha egyidejűleg szeretnék jogtörténeti ismereteiket a szépirodalmi műveltségük bővítésével felfrissíteni. Nem utolsósorban a *Jókai mint jogász* című kötet azok számára is tartalmas olvasmány lehet, akik egyszerűen érdeklődnek a jog, a történelem, a magyar irodalom és nyelv iránt.

Bencze Ádám

ügyvédjelölt, PhD-hallgató

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola

E-mail: bencze.adam0822@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-8178-8160>

KISS ANITA

NYELVJÁRÁSI TUDAT ÉS ATTITÚD AZ EGYETEMI HALLGATÓK KÖRÉBEN

Kivonat

Tanulmányomban a Nyíregyházi Egyetemen tanuló tanár szakos hallgatók nyelvi tudatosságát és nyelvjárási attitűdjeit vizsgáltam. Különösen fontos, hogy a pedagógusi pályára készülő fiatalok pozitívan viszonyuljanak a magyar nyelv változataihoz, és tudásukat megfelelő szemléletmódban továbbítsák majd a tanítványaiknak, kialakítva ezzel bennük a magabiztos nyelvi öntudatot. A különböző kutatások eredményei azonban azt mutatják, hogy sok esetben az iskolai anyanyelvi oktatás nem épít a többnormájú, nyelvváltozatokat elfogadó szemléletmódra, és ebből kifolyólag a sztenderd nyelvváltozathoz képest a nem sztenderd változatoknak negatívabb a megítélése. Kutatásom célja kideríteni, hogy a vizsgálatban részt vevő egyetemi hallgatóknak milyen ismereteik vannak a nyelv területi alapú változatosságáról, a tudatos nyelvhasználatról, és hogyan ítélik meg a nyelvjárási beszédet.

Kulcsszavak: nyelvhasználat, nyelvjárások, nyelvi attitűdök, nyelvi változatosság, nyelvváltozatok

Bevezetés

A szociolingvisztika a nyelvet társas beágyazottságában vizsgálja. Szemléletmódjában minden nyelvváltozat azonos értékű nyelvi rendszernek tekinthető, amelyek hálózatot alkotva töltik be szerepüket. A nyelvhasználók több nyelvváltozatot is képesek használni az adott kommunikációs szituációtól függően. A választást befolyásolhatja az egyén verbális repertoárja, illetve hogy az adott kommunikációs helyzetben a beszélő a birtokában lévő nyelvváltozatok közül melyiket tartja megfelelőnek a kommunikációs szándék megvalósításához (Bartha 1998: 16–7; Kiss 2017: 199). A pedagógus feladata, hogy megtanítsa a tanulóknak a sztenderd nyelvváltozatot és annak használati körét, ugyanakkor az is fontos, hogy ismertesse velük a nyelvi változatosság tényét és a különböző nyelvváltozatok szerepét (Beregszászi 2012: 12). Az oktatásnak fontos szerepe van a nyelvi attitűdök alakításában, ezért mind a magyar nyelvészettel, mind az anyanyelvoktatás módszertanával foglalkozó kutatók egyre nagyobb figyelmet fordítanak annak vizsgálatára, hogy az iskolákban és a felsőoktatásban dolgozók milyen szemléletben adják át tanítványaiknak és hallgatóiknak a nyelvi változatossággal, a nyelv-

változatokkal és a tudatos nyelvhasználattal kapcsolatos ismereteket. Az itt bemutatott tanulmányban azt vizsgáltam, hogy a Nyíregyházi Egyetemen tanuló hallgatóknak milyen ismereteik vannak a nyelvi változatosságról, a tudatos nyelvhasználatról, és hogyan ítélik meg a nyelvjárási beszédet.

Az utóbbi években több felmérést is végeztek a nyelv területi alapú változatosságának megítéléséről. A következő részben ismertetni szeretném néhány olyan felmérés eredményét, amelyek a Magyarországon és a külföldi magyar területeken élő pedagógusok és egyetemi hallgatók nyelvjárási attitűdjeit vizsgálták. Bár saját kutatásomban csak egyetemi hallgatókat vontam be, azért szeretnék néhány olyan felmérést is bemutatni, amelyeket pedagógusok körében végeztek, mivel a felsőoktatásba bekerülő fiatalok nyelvi attitűdjeit befolyásolhatják azok a tapasztalatok, amelyeket az iskolai oktatás során a pedagógus közvetített számukra.

Nyelvjárási attitűdvizsgálatok egyetemi hallgatók és pedagógusok körében

A nyelv területi alapú változatosságával kapcsolatos ismeretek és értékítéletek nagyon fontos szerepet játszanak a magyar nemzeti identitás megőrzésében. Kisebbségi magyar területeken nagyon fontos, hogy az ott lakó közösségek pozitívan viszonyuljanak az anyanyelvváltozatukhoz, mivel ez elengedhetetlen az anyanyelv megtartásához és a kisebbségi nemzet fennmaradásához. Magyarországon a nyelvi változatosság ismertetésével sokat tehetünk azért, hogy a fiatalok elfogadóbbak legyenek a területi alapú nyelvi változatokkal, elkerülve ezáltal a nyelvjárással kapcsolatos sztereotípiákat. Ezért a nyelvi attitűdvizsgálatok fontos részét képezik a szociolingvisztikai és dialektológiai kutatásoknak.

Magyarországon és a határon túli területeken egyaránt végeztek olyan felméréseket, amelyek során főiskolai és egyetemi hallgatók, valamint pedagógusok nyelvi tudatosságát és nyelvjárási attitűdjeit vizsgálták. Először is a határon túli kutatásokból szeretnék kiemelni néhány, a témához kapcsolódó eredményt. Kárpátalján a magyar nyelvű képzésben részt vevő tanító szakos hallgatók ismerik az additív anyanyelvoktatási szemléletmódot, ügyelnek a szituatív nyelvhasználatra, és tudják, hogy melyek azok a beszédhelyzetek, amelyek során a sztenderd használata helyénvaló (T. Károlyi 2002: 329–33). A kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjeit két ízben is felmérték. A korábbi felmérés eredménye szerint a tanárok elismerték, hogy a környezetükben élők nyelvjárársban beszélnek, ők viszont távolságtartó attitűdöt mutattak a nyelvjárársi beszéddel szemben. A tíz évvel későbbi eredmények

alapján, miután már megtörtént az anyanyelvi nevelés szemléletváltásának a népszerűsítése (additív anyanyelvoktatási szemlélet), megfigyelhető volt a pozitív irányú változás (vö. Lakatos 2007; Dudics Lakatos 2019). A szlovákiai magyar szakos egyetemisták körében végzett felmérés eredménye azt mutatta, hogy a válaszadók többségének még nem volt negatív élménye a nyelvhasználat miatt, és az adatközlők szerint szükség van a nyelvjárásokra (Sándor 2009: 231–9). Egy másik felmérésben a hallgatók többsége negatívan ítélte meg a budapesti nyelvhasználatot és a magyarországi vidéki nyelvváltozatokat, a határon túli magyar nyelvhasználatról pedig semlegesén vélekedtek (Presinszky 2009: 241–8). A leendő és már pályán lévő pedagógusokkal végzett felmérés eredményei pedig azt mutatták, hogy a pedagógusok értékelését befolyásolja a tanulók alapnyelve. Eszerint a tanárjelöltek rosszabb érdemjeggyel osztályozták a nem sztenderd nyelvváltozatban és nem kidolgozott nyelvi kódban felelő diákokat akkor is, ha tökéletesen tudták az aktuális tananyagot. Továbbá pozitívabban értékelték azokat a tanulókat, akiknek a tárgyi tudása hiányosabb volt, viszont sztenderd nyelvváltozatot használtak feleléskor (Jánk 2018: 150–69). Később a kutatást kiterjesztették a Kárpát-medence négy országára (Magyarország, Szlovákia, Románia és Ukrajna), és az eredmények minden megvizsgált csoport esetében azt mutatták, hogy a tanárok a különböző tartalmú, nyelvváltozatú és nyelvhasználatú feleletek közül a sztenderd nyelvváltozatban és kidolgozott kódban elhangzottakat értékelték a legpozitívabban, a nyelvjárásban és a korlátozott kódban elmondott feleletek pedig kevésbé kedvező értékeléseket kaptak annak ellenére is, hogy a tanuló tárgyi tudása hibátlan volt. A romániai magyar egyetemisták körében végzett felmérés eredménye alapján a válaszadók többsége pozitívan értékelt az anyanyelvét (vö. Fazakas 2016). Hasonló következtetésre jutottak a vajdasági hallgatók nyelvi attitűdjeinek vizsgálata során is (vö. Csincsik 2011).

Magyarországon Zimányi Árpád az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, valamint a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatóinak a nyelvjárási attitűdjeit vizsgálta. Eredményei alapján az Egerben tanuló magyar szakos hallgatók kétharmada, valamint a budapesti egyetemisták közel fele a saját bevallása szerint nem is került közvetlen kapcsolatba valamilyen nyelvjárással, ugyanakkor a nem magyar szakos hallgatók háromnegyede igennel válaszolt erre a kérdésre (Zimányi 2015: 234). Eredményeit összevetette Kiss Jenő 2009-es eredményeivel, amelyek azt mutatták, hogy a budapesti egyetemisták 92%-a nem rendelkezik nyelvjárási háttérrel (Kiss 2009: 3). Zimányi kutatásából az is kiderült, hogy az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem hallgatóinak a többsége elfogadó a nyelvjárásokkal szemben,

valamint egyenértékűnek tartják a nyelvjárást és a köznyelvet. A budapesti egyetemisták között azonban többen is voltak, akik negatívan vélekedtek a nyelvjárási jelenségekről (Zimányi 2015: 237).

Kovács Edina a Debreceni Egyetem pedagógusképzésére járó hallgatók nyelvi attitűdjeiről írt. A nyelvjárási beszéd megítélésével kapcsolatos eredmények alapján az adatközlők az iskolában a sztenderd nyelvváltozat használatát tartják megfelelőnek, ugyanakkor elfogadható szerintük az is, ha a tanár az órai előadásain nyelvjárársban beszél (vö. Kovács 2014).

Nagy Zoltán is magyarországi pedagógusok körében vizsgálta meg a sztenderd nyelvváltozat és a nyelvjárársok megítélését és ezen nyelvváltozatok használatát az iskolában. Kutatása során arra jutott, hogy a pedagógusok többsége számára természetesen hangzik a nyelvjárási beszéd. Elfogadhatónak tartják, ha a tanár az órákon nyelvjárási jelenségeket használ, és nem értenek egyet azzal, hogy a nyelvjárársban beszélő fiatalokat le kellene szoktatni a nyelvjárási beszédre. Az is kiderült, hogy a válaszadók többsége szerint az iskolában kizárólag a köznyelvet kell tanítani, továbbá a megkérdezettek többsége szerint a nyelvészek döntenek el, hogy mi helyes és mi helytelen a nyelvben (Nagy 2015: 252–4).

A kutatás módszere és adatközlői

Az imént ismertetett kutatásokhoz kapcsolódóan a 2023-as tanévben a Nyíregyházi Egyetemen tanuló hallgatók nyelvi tudatosságát és nyelvjárási attitűdjeit vizsgáltam meg. A kutatás célja volt kideríteni, hogy a megkérdezett adatközlőknek milyen ismereteik vannak a nyelv területi alapú változatosságáról, és hogyan ítélik meg a nyelvjárási beszédet. A felmérést online kérdőívvel végeztem, amely többségében zárt, valamint egy-két nyitott kérdésből épült fel. Az online űrlap változatos kérdéseket tartalmazott, amelyek kitértek a hallgatók szociológiai jellemzőinek a vizsgálatára, a nyelvjárárs fogalmának a meghatározására, különböző nyelvjárási jelenségeket tartalmazó szavak felismerésére, a nyelvjárási beszéddel kapcsolatos attitűdök felmérésére, valamint a szituatív nyelvhasználatra vonatkozó ismeretek feltárására.

Az adatok elemzése során néhány összevetést is végeztem, hogy kiderüljön, milyen mértékben különböznek a válaszok nemek szerint, illetve a lakóhely típusa szerint. Ennek vizsgálatára kétmintás t-próbákat végeztem. A két változó az egyik esetben a nők és a férfiak, a másik esetben pedig a városban és a faluban élők voltak. A t-próbákkal azt szerettem volna kideríteni, hogy milyen esetekben figyelhető meg szignifikáns eltérés a két csoport véleménye között. A nullhipotézis szerint a két csoport véleménye nem tér el egymástól,

tehát a férfiak és a nők, valamint a városban és a faluban élők hasonlóképpen vélekednek a nyelvjárási nyelvhasználatról. Amennyiben a t-próba során a p-érték kisebb, mint 0,05, akkor elvetjük a nullhipotézist, ami azt jelenti, hogy a két csoport véleménye között szignifikáns különbség van.

A kérdőívet összesen 70 hallgató töltötte ki a Nyíregyházi Egyetemről. A válaszadók osztatlan tanári alapképzésben vesznek részt. Az adatközlők nagy része 19 (32,9%) és 20 (24,3%) év közötti volt a kitöltés időpontjában. Nemek szerinti megoszlás alapján a megkérdezettek 51%-a nő, 49%-a pedig férfi. A jelenlegi lakhelyre vonatkozó adatok szerint a válaszadók többsége (61%) városban él, kisebb részük (39%) pedig faluban. Mivel az adatközlők különböző településeken élnek, vármegyék szerint csoportosítottam őket, ez alapján a megkérdezettek többsége (80%) Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében él.

Kutatási hipotézisek

A kutatás tervezésekor a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. Mind a magyar nyelvészettel, mind az anyanyelvoktatás módszertanával foglalkozó kutatások eredményei azt mutatják, hogy az iskolai anyanyelvi nevelés gyakorlatába még nem épült be a többenormájú nyelvszemlélet, továbbá a pedagógusok attitűdjei is sok esetben bizonytalan, ellentmondó értékítéleteket közvetítenek a nem sztenderd változatokról (vö. Dudics Lakatos 2019; Dudics 2020; Jánk 2019). Ebből kiindulva feltételeztem, hogy az általam vizsgált hallgatók nyelvjárási attitűdjeit és nyelvi tudatosságát meghatározzák az iskolában szerzett tapasztalatok, tehát értékítéleteikben megfigyelhetők lesznek a nyelvjárási beszéddel szembeni negatív attitűdök.
2. Több magyarországi és határon túli kutatás (vö. Csernicskó 2008; Parapatics 2022) eredménye is igazolta, hogy a különböző közösségek tagjai meg tudják különböztetni a saját településükön élők nyelvhasználatát a környező településeken élők beszédmódjától, és a sajátjukat ítélik meg pozitívabban. Továbbá az is jellemző, hogy a nyelvhasználók a saját településükön élők beszédmódját köznyelvibbnek ítélik a más településeken élők nyelvi sajátosságaihoz viszonyítva. Ebből kiindulva feltételeztem, hogy a vizsgálatba bevont adatközlők kevésbé fogják elismerni a nyelvjárási jelenségek előfordulását a saját nyelvhasználatukban és a településükön élők beszédmódjában.
3. Kontra 2006-os kutatása szerint a nők a férfiaknál nagyobb arányban ítélik helyesnek a sztenderd változatokat, ebből kiindulva feltételez-

tem, hogy felmérésemben a női adatközlők kevésbé fogják elismerni a nyelvjárási jelenségek használatát a saját és a településükön élők nyelvhasználatában, mint a férfi adatközlők (Kontra 2006).

Eredmények

Az adatközlők többsége (64%) igennel válaszolt arra a kérdésre, hogy szerintük megfigyelhetők-e különbségek a saját településükön és a szomszéd településeken élők nyelvhasználatában. Ezt az adatot nemek és lakhely szerinti csoportosításban is megvizsgáltam, ugyanis ki szerettem volna deríteni, hogy milyen arányban tér el a nők és a férfiak, illetve a városban és a faluban élők véleménye e kérdés tekintetében. A férfiaknak a 36%-a, a nőknek pedig a 29%-a vélekedett úgy, hogy megfigyelhetők különbségek a saját településükön és a szomszéd településeken élők magyar beszédében. A t-próba eredménye alapján ez az eltérés nem szignifikáns: $t(68)=1,57$ $p>0,05$ ($p=0,11$). A városban és a faluban élők véleménye azonban már eltérőnek mutatkozott, ugyanis a városban élőknek a 44%-a válaszolt igennel, míg a faluban élőknek csak a 20%-a, továbbá a faluban élők nagyobb arányban (25%) vélték úgy, hogy nincs különbség a saját településükön és a más településeken élők magyar beszéde között. A t-próba eredménye is azt mutatta, hogy a városban és a faluban élők véleménye között szignifikáns különbség figyelhető meg: $t(57)=-3,06$ $p>0,05$ ($p=0,003$). A nők és a férfiak tehát hasonlóképpen úgy vélték, hogy megfigyelhetők különbségek a különböző településeken élők nyelvhasználatában, a városban élők viszont jóval nagyobb arányban gondolták ugyanígy a faluban élőknel.

Ezt követően nyitott kérdés formájában azt kérdeztem az adatközlőktől, hogy szerintük mit nevezünk nyelvjárásnak. A nyitott kérdéssel az volt a célom, hogy a válaszadók a saját véleményük és tudásuk alapján fogalmazhassák meg a válaszaikat anélkül, hogy bármilyen előre megadott válaszlehetőséggel befolyásolnám őket. Ennek a kérdésnek fontos szerepe volt a kérdőívben, mivel az attitűdök vizsgálatához szükséges, hogy az adatközlők meg tudják fogalmazni magát az attitűdtárgyat. Minden adatközlő írt valamilyen választ arra, hogy mit nevezünk nyelvjárásnak. Általában a nyitott kérdéseknél az adott válaszok sokfélék lehetnek, és ez jelen esetben is így volt, ezért közös tulajdonságaik alapján kategorizáltam azokat. A legtipikusabb válaszok részben rámutattak a nyelvjárási jelenség sajátosságára, a legtöbb válaszban a nyelvjárási jellegét és földrajzi kötöttségét emelték ki a hallgatók. Néhány példa az ide vonatkozó válaszokból:

„A nyelvjárás az, amelyet csak egy adott területen használnak, egyfajta nyelvváltozat.”

„Különböző földrajzi helyekről származó emberek, különféle tájszólással, nyelvjárással beszélnek. Különböző nyelvjárásokat különböztetünk meg.”

„Egy adott nyelv olyan változata, amely csak a nyelvterület egy részén használatos.”

„A nyelvjárások olyan nyelvi változatok, amelyek egy adott területen vagy régióban használt sajátos nyelvi jellemzőket mutatnak.”

„Régiónkénti variációk egy-egy szóra, melyet más területeken nem biztos, hogy abban a formában ismernek. Valamint még esetleg a magánhangzók használatának eltérése, mint például a szegedi emberek inkább ö betűt használnak (szögedies beszéd), vagy másik változat a debreceniek, akik az e hangokat hangoztatják inkább.”

Több adatközlő is a nyelvjárások alatt a kiejtésbeli különbségekre gondolt.

„Egy adott térségen élő közösség beszédében egyes hangok máshogy történő kiejtése.”

„Amikor egy adott szót valamelyik adott településen máshogy ejtenek.”

„A szavak kiejtésbeli különbsége.”

Egy-egy válaszadó kiemelte a nyelvváltozatok identitásjelző funkcióját:

„Sajátos nyelvhasználat, amit egy adott területen élő társadalmi csoport használ. A nyelvjárásban beszélők jelzik, hogy egy szűkebb közösséghez tartoznak.”

Továbbá volt, aki hagyományként tekint a nyelvjárásokra:

„Csecsemőkortól a hagyomány és környezet alapján elsajátított nyelvhasználat.”

Megfigyelhető egy-egy olyan válasz is, amelyek hiányosabb metanyelvi ismeretekről árulkodnak, valamint a tévesen elterjedt nyelvi mítoszokból következnek:

„Azt a nyelvhasználatot, amit leginkább a falusiak beszélnek.”

„A magyar nyelv betűinek és szavainak helytelen kiejtése.”

A legtöbb esetben a válaszok részben lefedték valamilyen szinten a nyelvjárás fogalmát, így megállapítható, hogy a megkérdezett hallgatók többségé-

nek nem voltak téves ismereteik, valamint negatív értékítéleteik a nyelvjárási nyelvhasználatról.

Azt is megvizsgáltam, hogy a megkérdezettek fel tudják-e ismerni a nyelvjárási szavakat, ezért a kérdőív egyik feladatában különböző szavak közül kellett kiválasztaniuk azokat, amelyeket nyelvjárásinak gondolnak. A következő szavak szerepeltek a kérdőívben: *erkély, kánikula, örökség, furik, jösztök, kellesz, törpe, dobjál, leány, lábtó, gyermek, pocok, tallu, tied, vider, kokas, csuda* (nyomatékosításként). Ezek közül a következő szavak tekinthetők nyelvjárásinak: *furik* 'egykerékű talicska', *jösztök* 'jöttök', *kellesz* 'kell majd', *lábtó* 'létra', *pocok* 'patkány', *tallu* 'toll', *vider* 'vödör', *kokas* 'kakas' (vö. NMTsz.).

A legtöbb adatközlő (a válaszadók 90%-a) a *furik* és a *kokas* szót helyesen nyelvjárásinak jelölte. A *furik* szó a valódi tájszók közé sorolható. Valódi tájszóknak nevezik azokat a szavakat, amelyek a köznyelvben nem használatosak, a köznyelvi beszélők nem ismerik őket. A kérdőív ezen feladatában szereplő szavak közül a valódi tájszókhöz sorolható még a *lábtó* és a *pocok*. A *kokas* pedig alaki tájszónak tekinthető, ami azt jelenti, hogy az adott szó alakjában, azaz legalább egy beszédhangjában különbözik a köznyelvi változatától (Kiss 2001: 378). A válaszadók többsége helyesen ismerte fel a következő nyelvjárási szavakat is: *vider, jösztök, tallu, lábtó, kellesz*.

Az adatközlők néhány esetben olyan szavakat is nyelvjárásinak jelöltek, amelyek a köznyelvben kétféle alakváltozatban használatosak, ilyen például a *csuda–csoda* alakváltozatok, amelyek közül a *csuda* szót a válaszadók 85%-a vélte nyelvjárásinak. A megkérdezettek közel fele a *tied* szót is nyelvjárásinak jelölte, amelynek a másik köznyelvi alakváltozata a *tiéd*, továbbá a válaszadók 35%-a a *leányt*, valamint 31%-a a *dobjál* szót is nyelvjárásinak jelölte (vö. AkH. 25/a., 44. pont). A *pocok* szót, ami viszont valódi tájszó, csak a megkérdezettek 11%-a tartotta nyelvjárásinak (vö. NMTsz.). Az esetek többségében tehát az adatközlők felismerték a nyelvjárási szavakat, viszont egyes szavak esetében megfigyelhetők voltak bizonytalanságok (1. táblázat).

1. táblázat. Ön szerint melyek a nyelvjárási szavak?

Szavak	Az adatközlők száma	%
<i>furik</i>	64	90
<i>kokas</i>	64	90
<i>vider</i>	61	86
<i>jösztök</i>	60	85

Szavak	Az adatközlők száma	%
<i>tallu</i>	60	85
<i>csuda (nyomatékosításként)</i>	60	85
<i>lábtó</i>	49	69
<i>kellesz</i>	43	61
<i>tied</i>	35	49
<i>leány</i>	25	35
<i>dobjál</i>	22	31
<i>pocok</i>	8	11
<i>kánikula</i>	7	10
<i>gyermek</i>	4	6
<i>erkély</i>	1	1
<i>örökség</i>	0	0
<i>törpe</i>	0	0

A kérdőívben megkérdeztem az adatközlőktől, hogy szerintük a saját településükre jellemző-e a nyelvjárási beszéd. A válaszadók többsége szerint igen (63%), és 20% válaszolta azt, hogy nem, 17% pedig nem tudta megítélni. Nemek szerinti megoszlásban a nők nagyobb arányban (36%) válaszoltak igennel, mint a férfiak (27%). Továbbá a nőknek a 7%-a, a férfiaknak pedig a 10%-a vélekedett úgy, hogy nem jellemző a településükre a nyelvjárási beszéd, a többi adatközlő pedig nem tudta megítélni (nők: 9%, férfiak: 11%). A t-próba eredménye alapján nincs szignifikáns különbség a nők és a férfiak véleménye között: $t(67)=-1,05$ $p>0,05$ ($p=0,29$). Lakhely alapján a városban élők 33%-a válaszolt igennel, 7%-a nemmel, valamint 16% nem tudta megítélni. A faluban élők esetében az igen válaszok aránya 30% volt, a nem válaszok aránya 10%, és a faluban élő adatközlőknek a 4%-a nem tudta megítélni, hogy a településükön jellemző-e valamilyen nyelvjárási sajátosság. Bár az adatokból látható, hogy a városban élők valamivel nagyobb arányban válaszoltak igennel, mint a faluban élők, de a t-próba eredménye alapján nincs szignifikáns különbség a két csoport véleménye között: $t(68)=1,45$ $p>0,05$ ($p=0,14$).

A válaszadók a saját nyelvhasználatukban viszont már kisebb arányban ismerték el a nyelvjárási jelenségek előfordulását. A résztvevők 39%-a válaszolt igennel, 37%-a nemmel, a megkérdezettek 24%-a pedig nem tudta megítélni. A nők a férfiaknál valamivel nagyobb arányban válaszoltak igennel, ugyanakkor a két csoport véleménye között nincs szignifikáns különbség.

ség: $t(66)=-1,17$ $p>0,05$ ($p=0,24$). Továbbá az 2. táblázat alapján látható, hogy a nők egyforma, a férfiak pedig majdnem egyforma arányban jelölték meg az igen és a nem válaszokat.

2. táblázat. Ön beszél valamilyen nyelvjárást? (nők és férfiak)

Nemek szerint	Igen	Nem	Nem tudom megítélni
nő	21%	21%	9%
férfi	17%	16%	16%

Lakhely szerinti csoportosításban a városban élők nagyobb része nemmel válaszolt, míg a faluban élők nagyobb része igennel (3. táblázat). Tehát a faluban élő adatközlők közül a városiakhoz képest többen elismerték, hogy előfordulnak a nyelvhasználatukban nyelvjárási jelenségek, ugyanakkor a két csoport véleménye nem különbözik jelentős mértékben a t-próba eredménye alapján: $t(61)=0,47$ $p>0,63$ ($p=0,24$).

3. táblázat. Ön beszél valamilyen nyelvjárást? (faluban és városban élők)

Település szerint	Igen	Nem	Nem tudom megítélni
város	19%	24%	13%
falu	20%	13%	11%

Azt is megvizsgáltam, hogy a válaszadók milyen helyzetekben beszélnek nyelvjárársban. Az adatközlők többsége (53%) a saját bevallása szerint úgy vélekedett, hogy leginkább csak családi és baráti körben használ nyelvjárási jelenségeket, 38%-a nem tudta megítélni, és a válaszadóknak csak a 9%-a válaszolta azt, hogy mindenhol nyelvjárársban beszél.

Arra is fény derült, hogy az adatközlők 57%-a elfogadhatónak tartja azt, ha valaki mindig és mindenhol nyelvjárársban beszél, 23% jónak tartja, és 20% nem tartja helyesnek. Kedvezőbben vélekednek a megkérdezettek viszont azokról a nyelvhasználókról, akik családi és baráti környezetben nyelvjárársban beszélnek, a hivatalos vagy hivatalosabb helyeken viszont a köznyelvet vagy annak a regionális változatát használják. Tehát az adatok alapján a válaszadók 64%-a jónak tartja a tudatos nyelvhasználatra való törekvést, 36%-a elfogadhatónak, és senki sem jelölte be azt a válaszlehetőséget, hogy nem tartja helyesnek. A válaszokból az is kiderült, hogy az adatközlők 62%-ára nem jellemző, hogy kijavít másokat a nyelvjárási beszéde miatt.

Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy mit jelent számukra a nyelvjárási beszéd, a válaszadók többsége (86%) azt a válaszlehetőséget jelölte be, hogy a nyelvjárás identitáskifejező eszköz. Az adatközlők 62%-a szerint kommunikációs eszköz, 30%-a szerint csak idős emberek beszélnek nyelvjárásban, és csupán 1-2 válaszadó vélekedett egyértelműen negatívan, és gondolta úgy, hogy a nyelvjárási beszéd helytelen, ezért teljesen el kellene hagyni.

A továbbiakban az adatközlőknek egytől ötig terjedő skálán kellett bejelölniük, hogy mennyire értenek egyet a különböző állításokkal. A kérdőívben csak a két legszélső érték jelentése volt megadva: 1 = egyáltalán nem értek egyet, 5 = teljes mértékben egyetérttek.

A válaszadók nagyobb része (40,8%) a 3-as érték megjelölésével közömbösen vélekedett arról az állításról, hogy ma már kevesen beszélnek nyelvjárásban. A következő állítás szerint a pedagógusok feladata, hogy a nyelvjárási beszéd helyett a köznyelvet sajátíttassák el a tanulókkal. Ezzel kapcsolatban a vélemények nagyon változatosak voltak, a válaszadók 28%-a közömbösen vélekedett, 24%-uk kevésbé értett egyet, 23%-uk pedig inkább egyetértett. Azzal az állítással viszont, hogy „a pedagógus feladata, hogy a köznyelv oktatása mellett a nyelvjárások értékeire is felhívja a tanulók figyelmét”, a válaszadók nagyobb része (47%) teljes mértékben egyetértett. 42%-a teljes mértékben egyetértett azzal az állítással, miszerint napjainkban elengedhetetlen a köznyelv elsajátítása. Az adatközlőknek szintén a 42%-a szerint jó, ha beszélünk valamilyen nyelvjárást is, és használjuk a köznyelvet is. A válaszadók többsége (64,8%) egyáltalán nem értett egyet azzal az állítással, hogy a nyelvjárásban beszélő ember műveletlen. Továbbá a megkérdezettek nagyobb része (43,7%) szerint a nyelvjárás érték, ezért fontos a megőrzése.

Összefoglalás

Kutatásomban a Nyíregyházi Egyetemen tanuló tanár szakos hallgatók nyelvi tudatosságát és nyelvjárási attitűdjeit vizsgáltam. Célom az volt, hogy kiderítsem, hogyan vélekednek a megkérdezett adatközlők a nyelvjárási beszédről és a tudatos nyelvhasználatról. A kutatás tervezésekor feltételeztem, hogy a megkérdezett hallgatók válaszaiban megfigyelhető lesz majd a nyelvjárási beszéddel szembeni negatív attitűd (1. hipotézis). Az eredmények ezt a hipotézist nem támasztották alá, ugyanis az itt megkérdezett hallgatók nagyobb része nem vélekedett negatívan a nyelvjárási jelenségekről, nagyjából tisztában vannak annak jelentésével és a tudatos, helyzethez igazodó nyelvhasználattal. Továbbá az adatközlők nagyobb része szerint az iskolában a sztenderd nyelvváltozatot nem a nyelvjárások helyett, hanem

mellette kellene megtanítani a tanulóknak, és ez az eredmény a válaszadók részéről a tudatos nyelvhasználat ismeretére, a nyelvváltozatokat elfogadó attitűdökre utal. A 2. hipotézis részben beigazolódott, mivel a válaszadók közül jóval kevesebben ismerték el a nyelvjárási jelenségek előfordulását a saját nyelvhasználatukban, mint a településükön élők beszédében. Az adatközlők többsége szerint megfigyelhetők különbségek a saját településükön és a szomszéd településeken élők nyelvhasználatában, bár lakhely szerinti csoportosításban, a városban és a faluban élők véleménye eltérést mutatott, mivel a faluban élők nagyobb része szerint nem figyelhetők meg különbségek. Nem mutatkozott szignifikáns eltérés a nők és a férfiak válaszaiban, így a kapott adatok a 3. hipotézist nem támasztják alá.

Összességében az eredmények azt mutatják, hogy a kutatásba bevont adatközlők nem vélekednek negatívan a nyelvjárási jelenségekről. Bizakodásra ad okot, hogy a megkérdezettek többsége nagyjából tisztában van a nyelvjárási fogalmával és a tudatos, helyzethez igazodó nyelvhasználattal. Továbbá a válaszadók többsége identitáskifejező eszközként tekint a nyelvjárási beszédre, ami pozitív attitűdre utal. Ezekből az eredményekből kiindulva a kutatásban részt vevő hallgatók remélhetőleg majd a pedagógusi pályán is megfelelő (additív) szemléletmódban fogják tanítani a nyelvi változatosság tényét, pozitív irányba terelve ezzel a diákok nyelvjárással és nyelvi változatokkal kapcsolatos értékítéleteit.

A továbbiakban tervezem még a kutatás bővítését több hallgató bevonásával, ezenkívül kiterjeszteném a vizsgálatot egy összehasonlító kutatás céljából, amely során a kárpátaljai magyar felsőoktatásban tanuló hallgatók nyelvjárási attitűdjeit és nyelvi tudatosságát is felmérném.

Szakirodalom

- AkH.¹² 2015. = *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bartha Csilla 1998. *A szociolingvisztika alapjai*. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Budapest.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Csernicskó István 2008. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Budapest. 153–70.
- Csincsik Anikó 2011. *Vajdasági magyar nyelvhasználat egyetemisták körében. Iskolakultúra* 2–3: 45–58.

- Dudics Lakatos Katalin 2019. Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjének alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018). *Magyar Nyelvjárások* 57: 123–34.
- Dudics Lakatos Katalin 2020. Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások* 58: 165–73.
<https://doi.org/10.30790/mnyj/2020/08>
- Fazakas Noémi 2016. Erdélyi magyar egyetemisták nyelvi és nyelvhasználati attitűdjei. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira*. Antológia Kiadó. Lakitelek. 55–64.
- Jánk István 2018. A nyelvi alapú diszkrimináció vizsgálatának módszertani korlátai és lehetőségei. *Magyar Nyelvőr* 150–69.
- Jánk István 2019. Lingvicizmus a Kárpát-medence négy országának gyakorló és leendő magyartanárainál. *Magyar Nyelvőr* 31–46.
- Kiss Jenő 2009. A nyelvjárások és a dialektológiaoktatás Kárpát-medencei magyar szakos hallgatók szemével. *Magyar Nyelvőr* 1–14.
- Kiss Jenő 2017. A nyelvjárások. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest. 199–221.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kontra Miklós 2006. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kovács Edina 2014. A tanár szakos hallgatók nyelvi attitűdjeinek társadalmi nemi sajátosságai. *Anyanyelv-pedagógia* 2. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=514> (Letöltés: 2023. 12. 12.).
- Lakatos Katalin 2007. Kárpátaljai magyar iskolások és pedagógusok nyelvjárási attitűdjéről. In: Gutmann Miklós–Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 156–63.
- NMTsz.=Kiss Gábor (szerk.) 2019. *Nagy magyar tájszótár. 55 000 népies, tájnyelvi és archaikus szó magyarázata*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Nagy Zoltán 2015. Pályán lévő pedagógusok anyanyelvi attitűdjei. In: Pusztai Gabriella – Morvai Laura (szerk.): *Pálya–modell. Igények és lehetőségek a pedagógus-továbbképzés változó rendszerében*. Partium–P.P.S.–Ú.M.K. Nagyvárad–Budapest. 246–7.
- Parapatics Andrea 2022. Nyugat-magyarországi beszélők nyelvi-nyelvjárási attitűdjei. Részeredmények. *Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica* 1: 85–105.
- Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata a nyitrai magyar egyetemisták körében. In: Borbély Anna – Vançoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta Könyvkiadó. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. 241–8.
- Sándor Anna 2009. A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. In: Borbély Anna – Vançoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta Kiadó. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. 231–9.

- T. Károlyi Margit 2002. A nyelvi tudatosság és attitűd vizsgálata a beregszászi főiskola hallgatóinak különböző csoportjaiban. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen. 329–38.
- Zimányi Árpád 2015. A nyelvjárások és a nyelvjárásiasság megítélése egyetemisták és főiskolások körében. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Linguistica Hungarica* 42: 233–44.

Kiss Anita

adjunktus

Nyíregyházi Egyetem

E-mail: anita.kiss@nye.hu

<https://orcid.org/0000-0002-5087-3294>

Abstract

KISS, ANITA

LANGUAGE AWARENESS AND ATTITUDES AMONG UNIVERSITY STUDENTS

In my study, I investigated the linguistic awareness and dialect attitudes of university students studying at the University of Nyíregyháza. It is very important for the future teachers to have a positive attitude towards the varieties of the Hungarian language and to share their knowledge with their students. However, the results of various research studies show that in many cases, native language teaching in schools does not present the linguistic varieties in an appropriate way and, as a consequence, the non-standard varieties are perceived more negatively than the standard varieties. The aim of my research is to find out what the university students I surveyed know about linguistic diversity, conscious language use and how they think about dialect speech.

Keywords: language use, dialects, language attitudes, language diversity, language varieties

GLUTÉNMENTES ÉS NEM GLUTÉNMENTES ÉLELMISZEREK MÁRKANEVEINEK FOGYASZTÓI MEGÍTÉLÉSE

Kivonat

A márkanevek az azt birtokló vállalatok egyik legértékesebb immateriális javát képezhetik: segíthetnek eladni a márkát és a mögöttes terméket. A márkanevek azonban nem egyformán ismertek: a szakmánk, a hobbink, de egyéb tényezők is hatással lehetnek arra, milyen márkák neveit ismerjük vagy nem ismerjük. Jelen tanulmány a márkanev ismeretét mint szaktudást vizsgálja: arra keresi a választ, mennyire befolyásolja a speciális márkanevek ismeretét és jellemzőjét szaktudásunk.

A kutatás gluténmentes és hagyományos élelmiszerek esetén vizsgálja a márkanevek fogyasztói megítélését mind a gluténérzékeny, mind a nem gluténérzékeny fogyasztók körében. A tanulmány első részében bemutatjuk a márkanevek általános összefüggéseit, míg a második részében az Osgood-féle szemantikai differenciál segítségével elemezzük a kiválasztott márkanevek fogyasztói megítélését.

Kulcsszavak: márkanev, márkaismeret, szaktudás, gluténmentes, szemantikai differenciál

1. Bevezetés

Márkanevek vizsgálatával nyelvészeti megközelítésben a névtan, illetve az alkalmazott nyelvészet foglalkozik. A márkanevek vizsgálatáról magyar nyelven az 1960-as évektől beszélhetünk: a kutatások elsősorban a márkanev besorolására (tulajdonnév vs. köznév), illetve annak helyesírására (Balázs 2023; Takács 2023a), „életére”, azaz antropológiájára irányultak (Balázs 2024). A márkanevek vizsgálata Magyarországon a 21. század elején kapott új lendületet: egyrészt Kovács (2019) interdiszciplináris monográfiájának, másrészt Takács (2023a, 2023b) névtani vizsgálatainak köszönhetően. A márkaneveket és azok hatását a marketingtudomány oldaláról Papp-Váry (2013, 2020) kötetei hozták be a tudományos diskurzus fókuszába.

A jelen tanulmány megközelítése interdiszciplináris, és a márkanevek hatását vizsgálja: arra keresi a választ, hogy a márkanevek megítélését mennyire befolyásolja azok ismertsége. A kutatás gluténmentes és hagyományos élelmiszerek esetén vizsgálja a márkanevek fogyasztói megítélését mind a gluténérzékeny, mind a nem gluténérzékeny fogyasztók körében. A tanul-

mány első részében bemutatjuk a márkanevek általános összefüggéseit, míg a második részében az Osgood-féle szemantikai differenciál segítségével elemezzük a kiválasztott márkanevek fogyasztói megítélését.

2. Márkanevek

A márkákat, illetve kiemelten a márkaneveket a vállalatok fontos – ha nem a legfontosabb – immateriális javaként tartjuk számon (vö. Aaker 1991; Kohli–LaBahn–Thakor 2001; Lerman–Morais–Luna 2018; M’zungu–Merrilees–Miller 2010).

A márka és a márkanév kiemelt szerepet kaphat a fogyasztói döntésekben: segíthet a termék azonosításában és értékesítésében, tájékoztathat a márkanév mögött található termék egyes tulajdonságairól és minőségéről; illetve mindezek által csökkentheti a vásárlás során a keresésre szánt időt és a rizikót (vö. Gordon et al. 2016; Keller 2003, 2013; Kotler et al. 2013, Meffert et al. 2002). A márkanév és azzal kapcsolatos ismeretek befolyásolhatják a fogyasztói döntéseket akkor is, ha a mögöttes termékek jellemzői azonosak (vö. Wänke–Herrmann–Schaffner 2006).

Fontos azonban látnunk, hogy a jobb márkaismeret nem szükségszerűen jelent pozitívabb márkaképet (Dew–Kwon 2010). A márkanevek ismerete így nem szükségszerűen függ össze a jövőbeli vásárlásokkal: a márkával (és a termékkel) kapcsolatos pozitív tapasztalatok és a bizalom is kiemelt szerepet játszik a fogyasztói döntésekben (Esch et al. 2006). A bizalom különösen fontos lehet olyan esetben, ha a márka mögött álló termék nem csupán preferenciákat közvetít (pl. édesebb, ropogósabb), hanem olyan terméktulajdonságokat, amelyeknek egészségügyi összefüggései is lehetnek.

Kiemelten fontos ezért a márkanevek adásának, illetve létrehozásának a folyamata. Márkanevek létrehozása számos közreműködő segítségével történhet: létrehozhatja azt a vállalatban dolgozó személy, a vállalaton belül egy erre specializálódott csoport, de felkérhetnek külső szakértőket, illetve erre specializálódott vállalatokat is a márkanevek alkotására (vö. Rivkin–Sutherland 2004; Kircher 2019).

A márkanevek alkotása során számos eszköz áll az alkotó rendelkezésére: morfológiai elemeket használhatnak, és figyelembe vehetik egyes hangok hangszimbolikai hatását; használhatják az adott nyelv vagy egy idegen nyelv szavait vagy szórészletét, de alkothatnak új szavakat is (vö. Kovács 2019; Platen 1997; Praninskas 1968). A cél minden esetben az, hogy a márkanév megfelelő és ezáltal a márka (és a mögöttes termék) minél értékesíthetőbb legyen. A cél így a „jó” – az értékesítést megkönnyítő – márkanevek létrehozása.

A márkanevek fogyasztói megítélésében szerepet játszik azok kiejthetősége: a „jó” márkanevek jellemzőiként ugyanis számos szerző fogalmazza azok kiejthetőségét, illetve a „rossz” márkanevek jellemzői között számos szerző megemlíti, hogy a nehezen kiejthető márkanevek „rossz” márkanevek (vö. pl. Keller 2013; Rivkin–Sutherland 2004; Robertson 1989; Robins 2001). Fontos azonban látnunk, hogy a „jó” és „rossz” márkaneveket legtöbb esetben a piaci siker alapján ítélik meg: azaz a piacon sikeres termékek márkaneveit jónak, míg a piacon sikertelen termékekét rossznak tartjuk; vagy ez utóbbiakat nem is vesszük figyelembe a márkanevek elemzésekor (Kovács 2022).

A márkanevek egyúttal a vállalatok kifelé irányuló szakmai kommunikációjának is részei, ugyanis segítenek a vállalat termékeit más vállalatok termékeitől megkülönböztetni (vö. Koß 2002; Platen 1997). A márkanev a márkára vonatkozó információt is hordozhat: például utalhat a márka származási helyére (pl. *Finlandia*, *Meissner*) egy-egy jellemzőjére (pl. a *Peugeot E-2008* utal a típus méretére és elektromos hajtására). Az *E-2008* névben az E mint az elektromos hajtásra utalás valószínűleg a legtöbb fogyasztó számára megfejtendő: az *xDrive* jelzés a *BMW* esetében azonban csak a márka ismerőinek jelzi, hogy az adott modell összkerék-hajtású. A márkanev tehát olyan szakmai jelentést is hordozhat, amely a fogyasztók tágabb csoportja vagy a szakterületet jobban ismerők számára hordoz információt (Janich 1998).

Ez azt is feltételezi, hogy az általunk ismert termékkategóriákban a mélyebb szaktudás következtében a márka- és márkanevismeretünk mélyebb lesz, vagyis több márka nevét ismerjük. A legtöbb fogyasztó számára nem lesznek ismertek az *Academy*, *Airfix*, *Hasegawa*, *Italeri*, *Revell*, *Tamiya* és *Trumpeter* márkák. Ezek a makettek gyártóinak márkái, amelyeket csak a makettezők fognak ismerni. Ugyanígy a *Case*, *Claas*, *Fendt*, *Horsch*, *John Deere*, *Krampe*, *Krone*, *Lemken*, *Massey Ferguson*, *New Holland* és a *Steyr* nevek is csak azoknak lesznek ismerősek, akik a mezőgazdaságban tevékenykednek vagy a mezőgazdasági gépek iránt érdeklődnek (vö. Kovács–Szőke 2023). A márka ismeretét ezért tulajdonképpen a márkával – és a márka mögött lévő termékekkel – kapcsolatos szaktudásként értelmezhetjük (John et al. 2006).

A kutatásunkban azt vizsgáljuk, hogy a márkanev ismerete, illetve nem ismerete hogyan befolyásolja a márkanev megítélését. Ehhez élelmiszerek márkaneveit vizsgáljuk: közismert márkák és gluténmentes termékek márkaneveinek megítélését hasonlítjuk össze.

Feltételezzük, hogy a gluténmentes élelmiszer márkákat a gluténérzékenységben szenvedők jobban ismerik, hiszen betegségeikre jelenleg az egyetlen ismert gyógymód a gluténmentes étkezés (Plugis–Khosla 2015). A gluténmentes diéta olyan érendet jelent, amelyben a gluténérzékenyek

kerülnie kell a búzát, a rozst, az árpát és a családjukba tartozó többi gabonafélét (vö. Sollid–Lundin 2009). A gluténérzékenység előfordulási aránya kontinenseként eltérő: becslések szerint Európában a lakosság 0,8%-a szenved a betegségtől (Singh et al. 2018). Az előfordulás aránya magasabb a nőknél, mint a férfiaknál, és jelentősen nagyobb a gyermekeknél, mint a felnőtteknél (Singh et al. 2018).

3. Módszer

A kutatáshoz kérdőíves felmérést használtunk, azon belül is kiemelt szerepet kapott az Osgood-féle szemantikai differenciál. A szemantikai differenciál (vagy szemantikai differenciálskála) megalkotása Charles E. Osgood nevéhez fűződik (Osgood–Suci–Tannenbaum 1957). A szemantikai differenciál alapja az az elgondolás, hogy a szavak jelentését a szemantikai térben a melléttük álló melléknevek definiálják, és ezek mentén a szavak elhelyezhetők két- vagy többdimenziós térben (Waltz 2016; vö. Osgood–Suci 1955).

A szemantikus differenciálskála módszertana szerint a kutatásban részt vevőknek diszkrét, hétfokozatú értékelőskálán kell értékelniük a vizsgált egységet. A skála két oldalán két ellentétes jelentésű melléknév szerepel, ahol a skálát -3-tól +3-ig vagy 1-től 7-ig osztjuk be, és a válaszadóknak a két végpont között kell bejelölniük azt a helyet, amely a vizsgált szót a legjobban jellemzi (Malhotra 2002).

A szemantikai differenciálskála létrehozásának lépései Forgács (2017) alapján a következők:

- 1) Az attitűdtárgyra vonatkozó legjelentősebb tulajdonságok összegyűjtése pl. asszociációkkal (szép).
- 2) A tulajdonságok ellentétpárjának meghatározása (szép–csúnya).
- 3) 7 fokú skála helyezése az ellentétpárok közé.

Példa:

Attitűdtárgy: **alma**
tulajdonság: **szép** **X** _ _ _ _ _ tulajdonság ellentétje: **csúnya**

A szemantikai differenciálskálák leggyakrabban 8-12 melléknevet tartalmaznak, de különleges esetekben 4 vagy akár 20 melléknévpár használata is elképzelhető (Rosenberg–Navarro 2018). A köztes skála legtöbb esetben páratlan (5, 7, esetleg 9 fokú), mivel így a kitöltők semleges választ is meg tudnak jelölni (Rosenberg–Navarro 2018).

Ezt a vizsgálati módszert gyakran alkalmazzák a marketing kontextusában márka- vagy termék-összehasonlításhoz. A módszer legfőbb előnye, hogy sokoldalú az alkalmazhatósága, viszont sok esetben nehezen kezelhetőnek tekintik (Gyulavári et al. 2017; vö. Kovács–Szőke 2024). Szemantikai differenciál segítségével márkaneveket is vizsgálhatunk (Auty–Elliott 1998; Motoki et al. 2022).

A jelen tanulmány alapja Szalai (2023) dolgozata, amely a szemantikai differenciál módszerét alkalmazza a hagyományos és gluténmentes élelmiszerek márkaneveinek és csomagolásának vizsgálatára. A jelen tanulmány ebből a márkanevek vizsgálatának eredményeit mutatja be és elemzi részletesen.

A kutatás négy termékkategória (kenyér, tészta, chips, keksz) ismertebb márkaneveit elemzi, termékkategóriánként egy-egy márkapár (gluténmentes – nem gluténmentes) segítségével. Ezt kiegészítendő édesség-termékkategóriában két további olyan márka neve is elemzésre kerül, amely márkák egyaránt forgalmaznak gluténtartalmú és gluténmentes termékeket (1. táblázat).

1. táblázat. A vizsgált márkák páronként termékkategóriára bontva

Termékkategória	Gluténmentes termékek márkanevei	Hagyományos termékek márkanevei
kenyér	Schär	Ceres
tészta	Cornito	Gyermelyi
chips	Rice Up!	Chio
keksz	Barbara	Pilóta keksz
édesség	Cerbona, tibi	

A kérdőív online a *QuestionPro* rendszerben került elkészítésre, mivel ez a rendszer lehetővé teszi a kérdések között szemantikai differenciál alkalmazását (QuestionPro 2024). A kérdőív első kérdései demográfiai adatokra kérdeztek rá: a válaszadók nemére, korcsoportjára, illetve iskolai végzettségére. Ezt a gluténérzékenységgel kapcsolatos kérdések követték, vizsgálva, hogy a kitöltő tudja-e mi az a gluténérzékenység, ismer-e olyan személyt, aki gluténérzékeny, és hogy ő maga gluténérzékeny-e. Ezeket a kérdéseket a szemantikai differenciál kérdései követték.

A márkanevek esetében az alábbi nyolc melléknévpár alkotta a skálát, a két pólus közé egy ötfokozatú skálát helyezve, a skálát 1-től (bal oldal) 5-ig (jobb oldal) számozva (2. táblázat). A skála bal oldalán a pozitív, jobb oldalán a negatív jelentésű melléknévek szerepelnek. A szemantikai skála felépítése és a melléknévpárok meghatározása Kovács és Szőke (2024) korábbi kutatásain alapul.

2. táblázat. A márkanevek elemzésére használt melléknévpárok

	1	2	3	4	5	
tetszik						nem tetszik
egyszerű						bonyolult
kiejthető						nem kiejthető
modern						régimódi
kreatív						egyhangú
megjegyezhető						nem megjegyezhető
kellemes hangzású						kellemetlen hangzású
érdekes						unalmas

A kérdőív szemantikai differenciállal kapcsolatos kérdései minden esetben azonos formát követtek: *Mi a véleménye Önnek az alábbi márkanevről? Schär.* A csomagolások esetében (ld. Szalai 2023) a kérdés hasonló formában került megfogalmazásra, egy jellemző csomagolás képével: *Mi a véleménye Önnek az alábbi csomagolásról?*

Termékkategóriánként azonos a kérdések sorrendje: először a gluténmentes termék márkaneve, ezt követte gluténmentes termék csomagolása, a hagyományos termék márkaneve, majd a hagyományos termék csomagolása. A termékek sorrendje a következő: *Schär, Ceres, Cornito, Gyermelyi, Rice Up!, Chio, Barbara, Pilóta keksz, Cerbona, tibi.*

A tesztben 10 márkát vizsgáltunk, márkánként és csomagolásonként is 8-8 melléknévpárral, így a kitöltőknek 160 jellemzőt kellett megadniuk, amelyből 80 a márkanevre vonatkozott (10 márkanev x 8 melléknévpár). A kitöltésre időkorlát nem állt rendelkezésre.

Az utolsó kérdés a márkanev ismertségét kérdezte meg a kitöltőktől: *Mennyire ismerte Ön a korábban említett márkaneveket?* A kitöltőknek 1-től 5-ig terjedő skálán (1 = egyáltalán nem ismerem; 5 = nagyon jól ismerem) kellett bejelölniük, hogy mennyire ismerik a márkanevet.

A kérdőíves adatfelvétel kiegészítéseként 5 fővel strukturált interjú is készült, azért, hogy a kérdőíves kutatás eredményeit pontosabban tudjuk értelmezni. Az interjúk 2023. november 6. és 13. között zajlottak, személyesen, offline. Az interjú során megkérdezett 5 fő nő, közülük 2 fő gluténérzékeny, gluténmentes diétát folytat.

Az interjú során feltett, márkanevekre vonatkozó kérdések a következők voltak:

- 1) Mi a véleménye Önnek a *Pilóta keksz* márkanevről? Kérem, indokolja válaszát!

- 2) Az alábbi márkanevek közül melyiket tartja kiejthetőbbnek? Kérem, indokolja választát!
- Schär, Ceres
 - Cornito, Gyermelyi
 - Rice Up!, Chio
 - Cerbona, tibi
- 3) Azokat a márkaneveket, amelyeket nehezebben kiejthetőnek gondol, azokat miért érzi nehezen kiejthetőnek?
- 4) Ön gluténérzékeny?
- Ha igen: ismeri-e Ön a következő nem gluténmentes márkákat: a *Gyermelyi*, *Pilóta keksz* vagy a *Ceres*? Ha igen, honnan ismeri őket?
 - Ha nem: ismer-e Ön gluténmentes márkákat? Ha igen, melyek ezek? Honnan ismeri őket?

Az interjú eredményeit külön nem dolgozzuk fel: az eredmények az Eredmények és a Diskusszió pontokban leírtakat egészítik ki.

4. Eredmények

A kérdőívet 2023. október 15-én osztottuk meg Szalai Vivien Facebook-profilján, illetve a *Gluténmentes konyha és lisztérzékeny hétköznapok* Facebook-csoportban. Két hét alatt a kérdőívet 103 fő töltötte ki (77 nő, 26 férfi), a válaszadók 36,9%-a 18–25 év közötti (részletesen lásd 3. táblázat). A válaszadók közül 27 fő gluténérzékeny. A megkérdezettek 97%-a tudja – saját bevallása szerint –, hogy mi az a gluténérzékenység, és 88%-uk ismer olyan embert a környezetében, aki gluténérzékenységgel küzd. A kitöltés átlagos ideje 13 perc volt.

A kérdőívből kinyert adatok Excelben kerültek feldolgozásra, a gluténmentes – nem gluténmentes márkákat közös grafikonon elemezve (vö. Kovács–Szőke 2024).

3. táblázat. A kitöltők demográfiai adatai. Forrás: saját szerkesztés

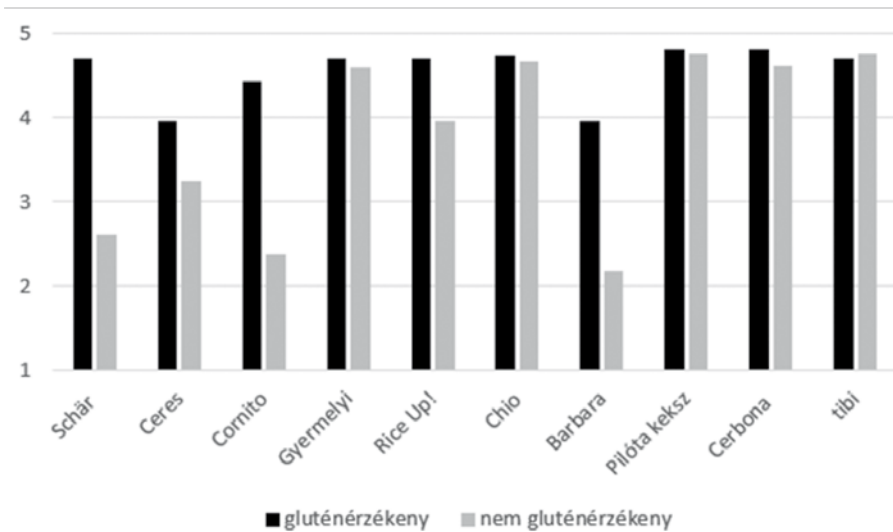
Demográfiai adatok		
	Minta megoszlása	
	Fő	%
Nemek szerint		
Nő	77	25,24
Férfi	26	74,76

Kor szerint		
18–25	38	36,89
26–35	15	14,56
36–45	26	25,24
46–55	19	18,45
56 felett	5	4,85
Legmagasabb iskolai végzettség szerint		
Általános iskolai végzettség	0	0
Szakközépiskola/szakiskola/OKJ	26	25,24
Gimnáziumi érettségi	34	33,01
Főiskola/egyetem/alapképzés/mesterképzés	41	39,81
Egyéb	2	1,94

4.1. Márkanevek ismerete

A márkanevek egy része magyar (*Pilóta keksz*, *Gyermelyi, tibi*), angol (*Rice Up!*, *Cornito* = *corn* 'kukorica'), illetve latin (*Ceres* 'kenyér'; illetve *Cerbona* = *cerealia* 'gabona' + *bona* 'jó') (*Cerbona* é. n., *Cornito* é. n.). A *Barbara* személynévből képzett márkanev nemzetközi, nem köthető nyelvhez. A *Schär* márkanev – amely nevét dr. Anton Schär-ről kapta (Schär, é. n.) – az ä karakter miatt a német nyelvterülettel azonosítható. A *Chio* mozaikszó a Von Opel család családtagjainak kezdőbetűiből: Carlo, Heinz és Irmgard von Opel (*Intersnack*, é. n.).

A kérdőív utolsó – *Mennyire ismerte Ön a korábban említett márkaneveket?* – kérdésére adott válaszok alapján láthatjuk, hogy a nem gluténérzékeny kitöltők csak a népszerűbb gluténmentes márkát ismerik kisebb mértékben: *Schär*; a *Cornito* és a *Barbara* termékek esetén az érték 3,0 alatti, a *Rice Up!* márka esetében az érték magasabb (1. ábra). A gluténérzékeny kitöltők ismerik a gluténmentes és nem gluténmentes márkákat egyaránt. Ez arra lehet visszavezethető, hogy régen ők maguk is fogyaszthatták – vagy a környezetükben mások ma is fogyaszthatják – ezen márkák termékeit. Az interjúkra adott válaszok ezt részben megerősítették: a gluténérzékeny válaszadók alátámasztották, hogy gluténmentes diétájuk előtt ők is ezeket a hagyományos termékeket fogyasztották, ezért voltak ismertek neki a márkák.

1. ábra. Gluténérzékeny és nem gluténérzékeny kitöltők márkaismerete.

Forrás: saját szerkesztés

Az 1. ábrán láthatjuk, hogy a gluténérzékeny kitöltők legkevésbé a *Ceres* (4,0) és a *Barbara* (4,0) márkát ismerték, az összes többi termék esetén 4,7 fölötti értéket vesznek fel.

A vizsgálat következő lépésében különválasztottuk a gluténmentes és nem gluténmentes márkákat, és megvizsgáltuk, hogy a gluténérzékenységgel mennyire függ össze a márkák ismerete. A gluténmentes termékek (*Schär*, *Cornito*, *Rice Up!*, *Barbara*) mellett a *Cerbona* és a *tibi* márkákat is vizsgáltuk. A termékismeret értékét fogyasztónként átlagoltuk, majd a Cramer-féle asszociációs együttható segítségével kiszámoltuk, hogy milyen kapcsolat van a termékismeret és a nem gluténérzékenység és a gluténérzékenység között. A $\chi^2=39,30$, a $C=0,62$ -es értéket mutat, amely közepesen erős kapcsolatot jelez az ismérvek között.

Ezt követően a nem gluténmentes termékeket (*Ceres*, *Gyermelyi*, *Chio*, *Pilóta kesz*) és a *Cerbona* és *tibi* márkák ismeretét vizsgáltuk a gluténérzékenységgel összefüggésben. A $\chi^2=5,93$, a $C=0,24$ -as értéket mutat, amely gyenge kapcsolatot jelez az ismérvek között.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a gluténmentes élelmiszerek esetében erősebb kapcsolat van a termékismeret és a gluténérzékenység megléte / nem megléte között, mint a hagyományos termékek esetében.

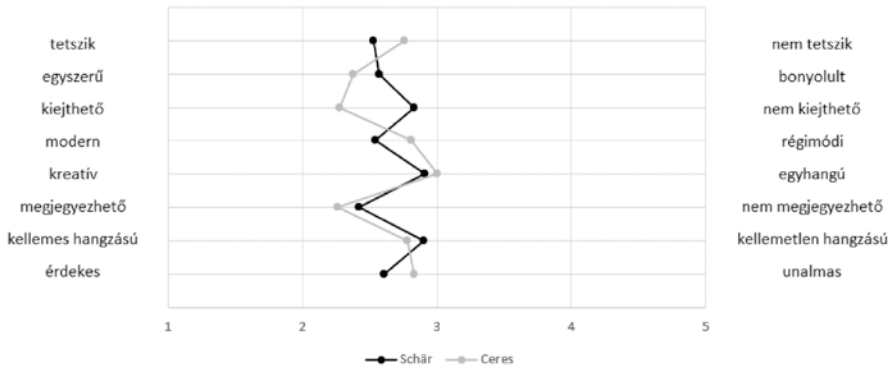
A gluténmentes márkák esetén a nem gluténérzékeny válaszadók termékismeretének átlaga 3,42, míg a gluténérzékenyeké 4,56. Ezt követően hipotézisvizsgálatot végeztünk, hogy mely márkák esetében van szignifikáns különbség a nem gluténérzékeny és a gluténérzékeny fogyasztók között. A hipotézisvizsgálat eredményeként elmondhatjuk, hogy a *Schär*, *Cornito*, *Rice Up!*, *Barbara* márkák esetében is szignifikáns különbség volt ($\alpha=5\%$ esetén) nem gluténérzékeny és gluténérzékeny fogyasztók termékismerete között: az eredmények azt mutatják, hogy a gluténérzékeny fogyasztók jobban ismerik a gluténmentes márkákat, mint a nem gluténérzékeny fogyasztók.

A hagyományos márkáknál a nem gluténérzékeny fogyasztók termékismeretének átlaga 4,49, míg a gluténérzékeny fogyasztóké 4,62. A hagyományos márkák esetében is elvégeztük a hipotézisvizsgálatot, melynek során megvizsgáltuk, hogy a *Ceres*, *Gyermelyi*, *Chio*, *Pilóta keksz*, *Cerbona* és *tibi* esetében van-e különbség a gluténérzékeny és nem gluténérzékeny válaszadók termékismerete között. A hipotézisvizsgálat csak a *Ceres* esetén mutatott különbséget, a gluténérzékeny (!) fogyasztók jobban ismerik a *Ceres* márkát, mint a nem gluténérzékeny fogyasztók. A többi hagyományos márka esetén nem volt igazolható szignifikáns különbség a márkaismertségben a nem gluténérzékeny, illetve gluténérzékeny fogyasztók esetében.

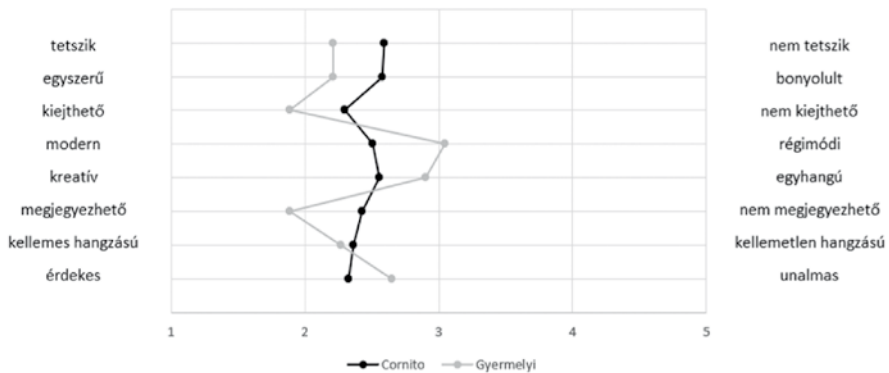
4.2. Márkanévek jellemzőinek megítélése

A szemantikai differenciálvizsgálat eredményeinek az elemzését a *Schär* és a *Ceres* vizsgálatával kezdjük (2. ábra). A legnagyobb eltérés a két márkanév esetében a kiejthetőség dimenziójában van: a *Ceres* nevet kiejthetőbbnek találták a *Schär* márkánál (2,2 vs. 2,8). A *Ceres* márkával szemben a *Schär* nevet modernebbnek találták a válaszadók (2,5 vs. 2,8), míg a *Ceres* nevet megjegyezhetőbbnek (2,3 vs. 2,4) gondolják a kitöltők. A kitöltők pozitív véleménnyel voltak mindkét márkanévről, mivel minden érték a pozitív tartományban maradt, egyedül a kreativitás dimenzióban ért el a *Ceres* márkanév semleges értéket.

A *Cornito* és a *Gyermelyi* márkanév vizsgálata során jelentősebb eltéréseket tapasztalhatunk (3. ábra). A kiejthetőség, modernség, megjegyezhetőség dimenziójában vannak a legnagyobb eltérések: a *Gyermelyi* márkanévet kiejthetőbbnek ítélték a válaszadók, mint a *Cornito* nevet (1,9 vs. 2,3). A modernség dimenzióban a *Gyermelyi* áttért a negatív tartományba (3,1), ezzel szemben a *Cornito* márkanév maradt a pozitívban (2,5). A *Gyermelyi* nevet a kitöltők megjegyezhetőbbnek találták, mint a *Cornito* márkanévet.

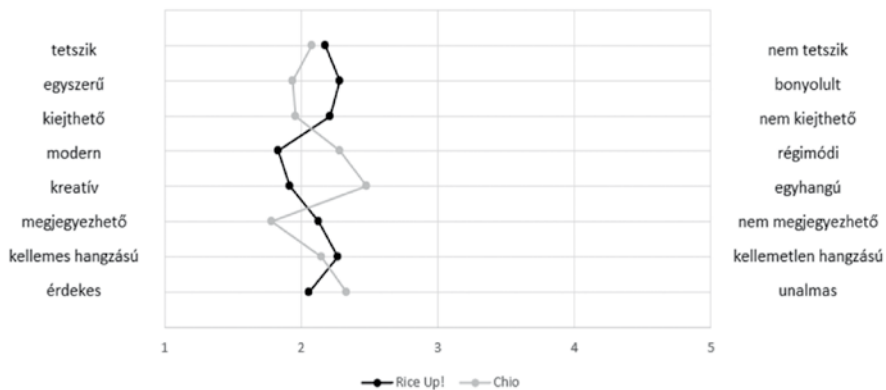
2. ábra. A Schär és a Ceres márkák nevének megítélése szemantikai differenciál segítségével. Forrás: saját szerkesztés

3. ábra. A Cornito és Gyermelyi márkák nevének megítélése szemantikai differenciál segítségével. Forrás: saját szerkesztés

A *Rice Up!* és *Chio* márkanév esetében nagyrészt kisebb eltéréseket tapasztalhatunk (4. ábra). A *Rice Up!* nevet sokkal modernebbnek (1,8 vs. 2,3), kreatívabbnak (1,9 vs. 2,5) találták a kitöltők, míg *Chio* márkanévet pedig megjegyezhetőbbnek (1,8 vs. 2,1) és kiejthetőbbnek (2,0 vs. 2,2) gondolják a *Rice Up!* névnél. A *Chio* nevet a *Rice Up!* kreativitásával szemben egyhangúnak (*Chio*: 2,5) és bonyolultságával szemben egyszerűnek (*Chio*: 1,9) tekintik a megkérdezettek. A két márkanév minden esetben pozitív értéket vett fel.

Az interjúalanyok a *Chio* márkanévet azért gondolják kiejthetőbbnek és megjegyezhetőbbnek, mivel a televíziós reklámokban sokszor elhangzik a neve.

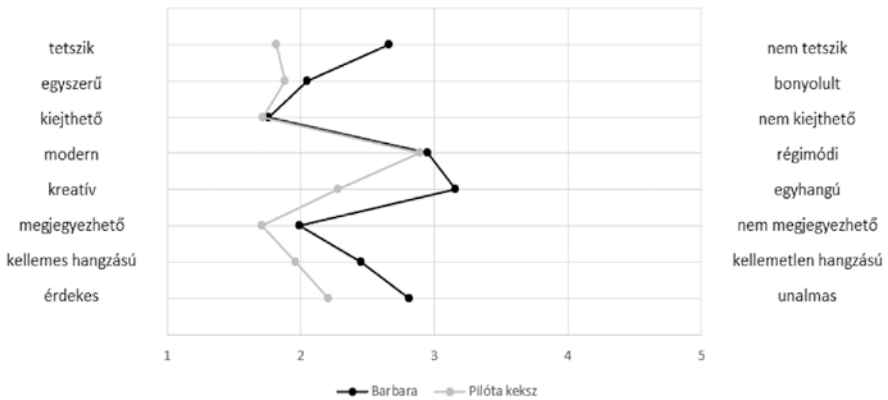

4. ábra. A Rice Up! és a Chio márkák nevének megítélése szemantikai differenciál segítségével. Forrás: saját szerkesztés

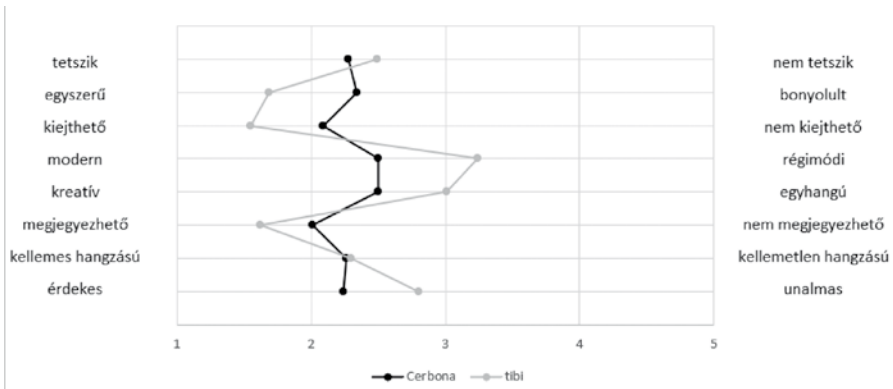
A *Barbara* és a *Pilóta keksz* esetében releváns eltérést láthatunk több dimenzióban is (5. ábra). A *Pilóta keksz* név sokkal jobban tetszik a kitöltőknek, mint a *Barbara* név (1,8 vs. 2,7), ami a márkanév ismertségéből és több évtizedes múltjából adódhat. Az interjúkból kiderült, hogy a gluténérzékeny kitöltőknek azért tetszik inkább a *Pilóta keksz* márkanév, mivel korábban ők is szerették a terméket, és kellemes emlékeket kötnek hozzá (lásd Diszkusszió). A *Barbara* márkanévet sokkal egyhangúbbnak tekintik a *Pilóta keksznél*, így a negatív tartományba került (2,3 vs. 3,2). Kiejthetőség szempontjából mind a két márkanév erősen a pozitív tartományban helyezkedik el (1,7 vs. 1,8). Az interjúkérdésekre adott válaszok alapján ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a márkanévek számukra könnyen kiejthető magyar szavak. A modernség dimenziójában a *Barbara* és a *Pilóta keksz* márkanévet is a semleges pont közelében jelölték a kitöltők (2,9 vs. 3,0).

A *Cerbona* és a *tibi* márkák különlegessége, hogy mind a nem gluténérzékenyeknek, mind a gluténérzékenyeknek ismerős lehet, mivel mindkét márka gyárt gluténmentes termékeket is. A 6. ábrán jól látszik, hogy több dimenzióban is jelentős eltérés látható a két márkanév fogyasztói megítélésében. A modernség dimenziójában a *tibi* márka a negatív tartományban vesz fel értéket, a kitöltők régimódinak találják a *Cerbona* névvel szemben (2,5 vs. 3,2). Ez visszavezethető lehet a márkanév több évtizedes múltjára. A *tibi* márkanévet egyszerűbbnek (1,7 vs. 2,3), megjegyezhetőbbnek (1,6 vs. 2,0) és kiejthetőbbnek találták (1,6 vs. 2,1), mint a *Cerbona* márkanévet. Ez azzal függhet össze, hogy a *tibi* esetében is egy magyar névről van szó (vö. *Barbara* és a *Pilóta keksz* nevek). A *Cerbona* minden dimenzióban erő-

sen pozitív (2,5 alatti) értéket vesz fel, modernnek, kreatívnek és érdekesnek találják a nevet a kitöltők.

5. ábra. A Barbara és a Pilóta keksz márkák nevének megítélése szemantikai differenciál segítségével. Forrás: saját szerkesztés

6. ábra. A Cerbona és a tibi márkák nevének megítélése szemantikai differenciál segítségével. Forrás: saját szerkesztés

A kutatás során megvizsgáltuk, hogy az egyes termékek esetében a márkák nevének megítélésében szerepet játszott-e, hogy valaki gluténérzékeny fogyasztó-e. A márkák nevére érkezett vélemények értékeinek számtani átlagát számítottuk ki, majd ezt követően a gluténérzékeny és a nem gluténérzékeny fogyasztók válaszait összevettük Cramer-féle asszociációs együtthatóval (C) – ugyanis mindkét ismérvünk minőségi ismérv –, és a következő eredményeket kaptuk (4. táblázat):

4. táblázat. A vizsgált márkák márkanevének megítélése és a gluténérzékenység közötti kapcsolat. GM = gluténmentes; G = gluténtartalmú/hagyományos termék.

Márka	Termék-kategória	Jellemző	C értékek	Kapcsolat erőssége
Schär	kenyér	GM	0,1407	gyenge
Ceres	kenyér	G	0,1611	gyenge
Cornito	tészta	GM	0,2636	gyenge
Gyermelyi	tészta	G	0,1439	gyenge
Rice up	chips	GM	0,2359	gyenge
Chio	chips	G	0,2213	gyenge
Barbara	keksz	GM	0,1287	gyenge
Pilóta keksz	keksz	G	0,2152	gyenge
Cerbona	édesség	GM + G	0,1778	gyenge
tibi	édesség	GM + G	0,1439	gyenge

Ezt követően a vizsgált márkák márkanevének szemantikai differenciál-skálán mért értékei esetében szétválasztottuk a nem gluténérzékeny és gluténérzékeny fogyasztók válaszait. A különbség vizsgálatára hipotézisvizsgálatot végeztünk el, hogy igazolni tudjuk, hogy szignifikáns különbség áll-e fenn az egyes értékek között annak függvényében, hogy valaki nem gluténérzékeny vagy gluténérzékeny fogyasztó-e.

A $H_0: \mu_1 = \mu_2$; $H_1: \mu_1 \neq \mu_2$ hipotézist és alternatív hipotézist állítottunk fel, majd Student-féle t-próba és Welch-próba segítségével megvizsgáltuk, hogy 5%-os szignifikanciaszinten ($\alpha = 0,05$) van-e különbség a nem gluténérzékeny és a gluténérzékeny fogyasztók egyes kategóriában adott válaszai között. A szórások azonosságának vizsgálatára F-próbát alkalmaztunk, ahol a $H_0: \sigma_1 = \sigma_2$; $H_1: \sigma_1 \neq \sigma_2$ állítottuk fel. A szórások egyezőségét a megjegyezhető / nem megjegyezhető kategóriában az F-próba nem tudta igazolni, így esetében Welch-próbával vizsgáltuk meg az átlagok között van-e szignifikáns különbség a nem gluténérzékeny és gluténérzékeny fogyasztók esetében. Az 1-es indexelésű értékek a nem gluténérzékeny, a 2-es indexelésű értékek a gluténérzékeny fogyasztókhoz kapcsolódnak: $n_1 = 76$, $n_2 = 27$; $szf_1 + szf_2 - 2 = 101$; $szf_1 = 75$, $szf_2 = 26$

A márkanevekkel kapcsolatos hipotézisvizsgálat során a *Pilóta keksz* és a *Rice Up!* esetében találtunk szignifikáns különbségeket. A *Pilóta keksz* esetében a kreatív/egyhangú és az érdekes/unalmas megítélésének mértékében mutatkozott különbség a nem gluténérzékeny és a gluténérzékeny fogyasztók között (5. táblázat).

5. táblázat. A *Pilóta keksz* márkanévére vonatkozó hipotézisvizsgálat nem gluténérzékeny és gluténérzékeny fogyasztók körében

Jellemzők a szemantikai differenciál alapján		\bar{x}_1	\bar{x}_2	s_1	s_2	s_d	t	E: [-1,98; 1,98]	F	E: [0,54; 1,86]
tetszik	nem tetszik	1,72	2,07	1,00	1,33	1,09	-1,43	H_0	0,57	H_0
egyszerű	bonyolult	1,82	2,07	1,00	1,17	1,05	-1,10	H_0	0,73	H_0
kiejthető	nem kiejthető	1,64	1,93	1,03	1,33	1,11	-1,13	H_0	0,60	H_0
modern	régimódi	2,84	3,04	1,25	0,98	1,19	-0,73	H_0	1,64	H_0
kreatív	egyhangú	2,16	2,63	0,97	1,24	1,05	-2,01	H_1	0,60	H_0
megjegyezhető	nem megjegyezhető	1,62	1,96	0,92	1,32	1,04	-1,26	H_0	0,49	H_1
kellemes hangzású	kellemetlen hangzású	1,93	2,04	0,98	1,22	1,05	-0,44	H_0	0,65	H_0
érdekes	unalmas	2,08	2,59	0,95	1,19	1,01	-2,26	H_1	0,64	H_0

A *Pilóta keksz* márkanévvel kapcsolatban azt láthatjuk a 7. ábra alapján, hogy a nem gluténérzékeny fogyasztók kreatívabbnak és érdekesebbnek ítélik meg a márkanévet, mint a gluténérzékeny fogyasztók.

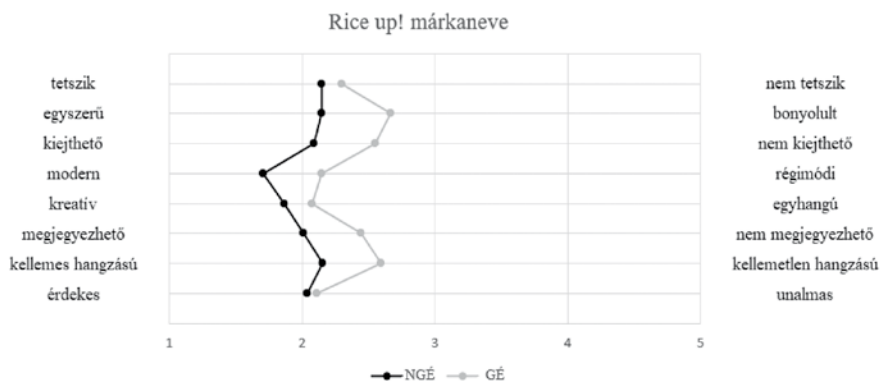

7. ábra. A *Pilóta keksz* márkanévének nem gluténérzékeny (NGÉ) és gluténérzékeny (GÉ) fogyasztói megítélése szemantikai differenciál segítségével

A hipotézisvizsgálat a *Rice Up!* márkanévének egyszerű/bonyolult megítélésében, valamint a modern/régimódi jellemzői esetében mutatkozik szignifikáns eltérés. Az 6. táblázat alapján tehát igazolhatjuk, hogy 5%-os szignifikanciaszinten a *Rice Up!* márkanévet a nem gluténérzékeny fogyasztók egyszerűbbnek, és modernebbnek tekintik, mint a gluténérzékeny fogyasztók.

6. táblázat. A Rice Up! márkanevére vonatkozó hipotézisvizsgálat nem gluténérzékeny és gluténérzékeny fogyasztók körében.

Jellemzők a szemantikai differenciál alapján		\bar{x}_1	\bar{x}_2	s_1	s_2	s_d	t	E: [-1,98; 1,98]	F	E: [0,54; 1,86]
tetszik	nem tetszik	2,14	2,30	1,08	1,23	1,12	-0,60	H_0	0,76	H_0
egyszerű	bonyolult	2,14	2,67	0,98	1,24	1,05	-2,22	H_1	0,62	H_0
kiejthető	nem kiejthető	2,09	2,56	1,09	1,34	1,16	-1,79	H_0	0,66	H_0
modern	régimódi	1,71	2,15	0,86	1,17	0,95	-2,06	H_1	0,54	H_0
kreatív	egyhangú	1,87	2,07	0,94	1,04	0,97	-0,95	H_0	0,83	H_0
megjegyezhető	nem megjegyezhető	2,01	2,44	1,00	1,31	1,09	-1,77	H_0	0,58	H_0
kellemes hangzású	kellemetlen hangzású	2,16	2,59	1,13	1,15	1,14	-1,71	H_0	0,97	H_0
érdekes	unalmas	2,04	2,11	0,89	1,05	0,93	-0,34	H_0	0,71	H_0

8. ábra. A Rice Up! márkanevének nem gluténérzékeny (NGÉ) és gluténérzékeny (GÉ) fogyasztói megítélése szemantikai differenciál segítségével

A 8. ábra alapján látható, hogy a nem gluténérzékeny fogyasztók a Rice Up! márkanevet alapjából pozitívabbnak ítélik meg, mint a gluténérzékeny fogyasztók, emellett a hipotézisvizsgálat eredményeként igazolható, hogy egyszerűbbnek és modernebbnek gondolják a márkanevet a nem gluténérzékeny fogyasztók, mint a gluténérzékenyek.

A hipotézisvizsgálat a többi márká esetében a márkanevek jellemzőinél nem mutatott ki szignifikáns különbséget a nem gluténérzékeny és a gluténérzékeny fogyasztók között.

5. Diszkusszió

Az eredmények alapján láthattuk, hogy a gluténmentes márkák neveit a gluténérzékeny fogyasztók szignifikánsan jobban ismerik, mint a nem gluténérzékeny fogyasztók. Ez azt mutatja, hogy a márkaismeret tulajdonképpen egyfajta szaktudásként értelmezhető: az általunk ismert szakterületeken (jobban) ismerjük a márkákat, míg az ismeretlen szakterületeken nem, vagy kevésbé (vö. John et al. 2006).

A márkák neveinek vizsgálata során elmondhatjuk, hogy a gluténmentes márkák neveit nehezebben kiejthetőnek ítélik meg a nem gluténmentes márkákkal szemben a kitöltők. Ez alól egyedül a *Barbara* márkanév jelent kivételt. Ennek oka lehet, hogy a gluténmentes termékek neve sok esetben nem magyar szó, mint például a *Schär*, *Cornito* vagy a *Rice Up!* A *Rice Up!* esetében bár angol márkanévről van szó, a kitöltők kiemelkedően modernnek (1,8) találják ezt a márkanévet a többivel szemben. A modernség pozitív megítélése valószínűleg az angol névvel függ össze: ahogy Kovács (2019) rámutat, az angol nyelv a márkanévek esetében a globalitás és a nemzetköziesedés szimbólumaként funkcionál, és modernitást jelképez. A magyar márkanévek esetében – mint a *Gyermelyi*, *Barbara*, *tibi* – elmondható, hogy a kitöltők azokat régimódinak és egyhangúnak találják.

A *Rice up!* esetén meglepő, hogy azt a nem gluténérzékeny alanyok pozitívabbnak ítélték meg (8. ábra). Ennek okát nem ismerjük; feltételezzük azonban, hogy a pozitívabb megítélés a márka ismertségével függhet össze: míg a gluténérzékeny fogyasztók számára a név megszokott és ismert, addig a nem gluténérzékeny fogyasztók számára új, és ez az újdonság vezethet a pozitívabb megítéléshez.

A szakirodalom alapján feltételezhetjük, hogy a szokatlan írásmód, illetve grafémák (esetünkben az ä) nagy valószínűséggel polarizálnak: egyszerre sugallhatnak modernséget, viszont esetlegesen el is riaszthatnak vásárlókat (vö. márkanévek szokatlan írásmódjával kapcsolatban Wong 2013). A márkanévek egyedisége és különbözősége más nevektől (egyedibb grafémák és azok egyedibb sorrendje) azonban csökkentheti a márkanév összetévesztését hasonló nevekkal (vö. Burt et al. 2017). Ebben a megközelítésben a *Schär* különösen kedvező pozícióban lehet a magyar piacon.

Kovács (2024) kutatása rámutat, hogy a márkanévben található karakterek, a márkanév hangzása maga is képeket hív elő, és egy adott országgal, illetve nyelvvel hozza kapcsolatba a nevet. Kovács kutatásában például a *Vaxzevria* és *Vidprevtyn* koronavírus-vakcina neveket magyar kutatási alanyok – valószínűleg hangzás alapján – szláv nyelvekkel, illetve országokkal kapcsolták össze. Feltételezhetjük, hogy a *Schär* nevet az ä graféma és

a magyarban szokatlan sch mássalhangzó-torlódás alapján a német nyelvterülettel hozzák kapcsolatba a potenciális fogyasztók.

Kovács és Szőke (2024) a magyar és osztrák márkanevek szemantikai differenciálal történő vizsgálata során rámutattak arra, hogy a márkanév kiejtetheőségének megítélését nagyban befolyásolja az, hogy a márkanév magyar vagy német név-e. Az osztrák fogyasztók számára a magyar név egyértelműen nehezebben kiejthető. Ugyanezt az eredményt látjuk jelen kutatásban is: a nem magyar nevek a kiejtetheőség dimenzióban kevésbé kiejthetőek. Szintén Kovács és Szőke mutattak rá, hogy az idegen nyelvű – a kutatásban magyar – márkanevek érdekesebbek a fogyasztók számára: az osztrák kitöltők ezeket érdekesebbnek jelölték. A magyar kitöltők ellenben többségében a német neveket tartják érdekesebbnek és kreatívabbnak. Ezek az eredmények szintén igazolódtak a jelen kutatásban is.

Arra a kérdésre, hogy miért gondolták az adott márkaneveket nehezen kiejthetőnek, mindenki arra utalt, hogy a magyarok számára nehézséget okoz a külföldi márkanevek kiejtése, ha nem ismerik az adott nyelvet, és ez fordítva is így van.

Jelen kutatásban az interjúk során a márkanevek kiejtetheőségénél az interjúalanyok jelezték, hogy abban az esetben gondolják a márkanév kiejtését könnyebbnek, ha azok kiejtését már ismerik (pl. reklámokból). Ilyen márkanév például a *Rice Up!*, a *Chio*, a *Gyermelyi* és a *tibi*. A *Schär* és a *Ceres* márkát csak a gluténmentes diétát folytatók ismerték, így a többiek számára ezek a márkanevek idegenek és számukra nehezen kiejthetőek voltak. Ezzel igazoljuk Kovács és Szőke (2024) korábbi megállapítását, amely szerint habár az idegen nyelven alkotott márkanevek pozitívak, mivel figyelemfelkeltőek, ugyanakkor a nehéz kiejtetheőség és megjegyezhetőség nem kedvez nekik.

A márkanév és a mögöttes termék tapasztalata összefonódhat: a *Pilóta keksz* esetében láttuk, hogy a márkanév megítélését befolyásolhatták a termék jellemzői. Az interjúk során kiderült, hogy az interjúalanyok egyértelműen pozitívan ítélik meg a terméket: vagy ma is fogyasztják azt, vagy korábban, gyerekkorukban fogyasztották, és máig pozitív emlékeket fűznek hozzá. Hasonló eredményt – a termék befolyásolja a márkanév megítélését – kapott több márká esetében Kovács és Szőke (2024).

Ez az eredmény arra mutat rá, hogy a márka neve nem önmagában létezik: ismert, már a piacon lévő márkák esetében – amennyiben a márkanév és a termék a fogyasztó számára ismert – a márkanév nem választható le magáról a termékről: a kettő együtt fejt ki hatását (vö. Kovács 2019). Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy ismert márkák esetén kiemelt szerepet kap a termék minősége: a termék minőségének változása (romlása) a márkanév megítélését is negatívan befolyásolhatja.

6.1. Javaslatok

A szemantikai differenciálvizsgálat, valamint Kovács és Szőke (2024) korábbi eredményei alapján elmondhatjuk, hogy a márkanevek esetében a kiejthetőség szempontjából magyar piacra magyar nyelvű márkanevet érdemes választani, viszont a modernitás szempontjából az angol (vagy más, nem magyar) nyelvű márkanev a célszerűbb választás. Megjegyezhetőség szempontjából a magyar nyelvű márkanevek megjegyezhetőbbek, ezáltal kedvezőbbek.

Szintén megfogalmazhatjuk javaslatként, hogy gluténmentes élelmiszereket is gyártó vállalatok esetében célszerű lehet a gluténmentes termékek külön márkázása. Ellenkező esetben – vagyis ha a márka mind gluténmentes, mind gluténtartalmú termékeket is értékesít azonos név alatt – a fogyasztó elbizonytalanodhat, és a márkát mint „nem gluténmentes” kategorizálja, ezzel azt esetleg már eleve, tudattalanul is kizárja a vásárlói döntéseiből.

6.2. Limitáció és további kutatási lehetőségek

A kutatás egyik limitációja a vizsgált márkák alacsony száma, ezért célszerű lenne a vizsgálat kiterjesztése más márkákra. Szintén hasznos lenne a márkaismeret és a szaktudás összefüggések igazolása más fogyasztói csoportok – például laktózérzékenyek – esetében.

Jelen kutatás csak a márkanevek ismeretét vizsgálta, a valós fogyasztási szokásokat nem. A fogyasztói szokások pontosabb ismerete árnyaltabb képet adhatna a vizsgált márkákkal és a termékekkel kapcsolatos attitűdökről. Az eredmények komplex kutatás keretében a márka (termék) fogyasztói megítélésével is összehasonlítható, azaz nemcsak a nevet, hanem a mögöttes terméket és annak megítélését is lehetne vizsgálni. Ez annál is inkább célszerű lenne, mivel a *Gluténmentes konyha és lisztérzékeny hétköznapiak* Facebook-csoportban megosztott kérdőívre egy megjegyzés érkezett, amely szerint: „[...] számomra a márkanevnek és a csomagolásnak egyáltalán nincs jelentősége. Ami számít nekem az íz és az állag. A csomagolásnak csak újrahasznosítás szempontjából lenne jelentősége [...]”. A hozzászólás rámutat arra, hogy releváns lenne a termék ízét és állagát is vizsgálni és az eredményeket összevetni a márkanevről és a márkáról alkotott véleménnyel (vö. Zsigmond et al. 2024).

A márkanevek ismertsége és megítélése összevethető lehet azzal is, hogy milyen gyakran találkoznak velük a fogyasztók. Célszerű lenne tehát az eredmények összevetése a reklámozás gyakoriságával dinamikus médiumokban (pl. offline vagy online médiumokban), illetve statikus, hosszabb ideig látható utcai reklámokban (vö. Lőrincz–Istók 2024).

7. Összefoglalás

Az eredmények rámutatnak, hogy márkanevek ismerete összefügg az adott terület szaktudásával: az adott terület szakértői (jelen esetben a gluténérzékeny személyek) jobban ismerik a gluténmentes márkák neveit, mint a nem gluténérzékeny személyek.

A márkanevekkel összefüggésben elmondható, hogy az Osgood-féle szemantikai differenciál jól alkalmazható a márkanevek vizsgálatára. Rámutatunk, hogy a gluténmentes és nem gluténmentes márkák neveinek megítélése nem egységes. Összesen két márká esetében mutatott releváns különbséget a márkanevek megítélése a gluténérzékeny és nem gluténérzékeny válaszadók esetében.

Szakirodalom

- Aaker, David A. 1991. *Managing Brand Equity*. Free Press. New York.
- Auty, Susan – Elliott, Richard 1998. Fashion involvement, self-monitoring and the meaning of brands. *Journal of Product & Brand Management* 7(2): 109–23. <https://doi.org/10.1108/10610429810216874>
- Balázs Géza 2023. A márkanevek helyesírása. In: Kovács László (szerk.): *Márkanevek: marketing és nyelvészet határán*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 21–30.
- Balázs Géza 2024. A márkanevek antropológiája. In: László Kovács – Katharina Zipser – Viktória Szőke – Erika Kegyes (Hrsg./eds.): *Marken im Kontext von Kultur und Sprache/Márkák a kultúra és a nyelv kontextusában. Osztrák és magyar márkák kultúrközvetítő jellege*. Verlag dr. Kovac, Philologia, Band. Hamburg. 275. 259–71.
- Burt, Jennifer S. et al. 2017. Brand name confusion: Subjective and objective measures of orthographic similarity. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 23(3): 320–35.
- Cerbona é. n. *Rólunk*. <https://cerbona.com/rolunk> (Letöltés: 2023. 11. 14.)
- Cornito é. n. *Rólunk*. https://www.cornito.hu/rolunk_4 (Letöltés: 2024. 04. 28.)
- Dew, Leah – Kwon, Wi-Suk 2010. Exploration of Apparel Brand Knowledge: Brand Awareness, Brand Association, and Brand Category Structure. *Clothing and Textiles Research Journal* 28(1): 3–18. <https://doi.org/10.1177/0887302X09341877>
- Esch, Franz-Rudolf et al. 2006. Are brands forever? How brand knowledge and relationships affect current and future purchases. *Journal of Product & Brand Management* 15(2): 98–105.
- Forgács Attila 2017. *Fejezetek a kommunikáció szociálpszichológiájából*. Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634541059>
- Gordon, Brian Scott et al. 2016. The Development of Brand Association Measures in Multiple Product Categories: New Findings and Implications for Goods and Service Brands. *International Journal of Business Administration* 7(3): 140–52.

- Gyulavári Tamás et al. 2017. *A marketingkutatás alapjai*. Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789630598880>
- Intersnack é. n. *Brands – Chio*. <https://www.intersnackgroup.com/brands/overview#:~:text=Chio%20was%20the%20first%20German,Heinz%20and%20Irmgard%20von%20Opel> (Letöltés: 2023. 11. 14.)
- Janich, Nina 1998. *Fachliche Information und inszenierte Wissenschaft. Fachlichkeitskonzepte in der Wirtschaftswerbung*. Narr. Tübingen.
- John, Deborah Roedder et al. 2006. Brand Concept Maps: A Methodology for Identifying Brand Association Networks. *Journal of Marketing Research* 43(4): 549–63.
- Keller, Kevin Lane 2003. Brand Synthesis: The Multidimensionality of Brand Knowledge. *Journal of Consumer Research* 29(4): 595–600. <https://doi.org/10.1086/346254>
- Keller, Kevin Lane 2013. *Strategic Brand Management*. Pearson. Harlow.
- Kircher, Sybille 2019. Die Entwicklung von Markennamen. In Esch, Franz-Rudolf (Hrsg.) *Handbuch Markenführung*. Springer Gabler. Wiesbaden. 605–22. https://doi.org/10.1007/978-3-658-13342-9_29
- Kohli, Chiranjeev – LaBahn, Douglas W. – Thakor, Mrugank 2001. Prozeß der Namensgebung. In: Esch, Franz-Rudolf (Hrsg.): *Moderne Markenführung*. 3. Aufl. Wiesbaden: Gabler. 451–74. https://doi.org/10.1007/978-3-663-10829-0_18
- Koß, Gerhard 2002. *Namenforschung*. 3. Aufl. Niemeyer. Tübingen. <https://doi.org/10.1515/9783110946680>
- Kotler, Philip et al. 2013. *Principles of Marketing*: 4th European Edition. Prentice Hall. Harlow.
- Kovács László 2019. *Márka és márkanév*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2020.15>
- Kovács László 2022. Márkanevek: a márkakutatás és a nyelvtudomány metszéspontjában. *Magyar Nyelvőr* 60–70. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.1.60>
- Kovács, László 2024. „Good” vs. „Bad”: An Empirical Analysis of the Brand Names of Coronavirus Vaccines. *HERMES – Journal of Language and Communication in Business* 64/1–21. <https://doi.org/10.7146/hjlc.vi64.135381>
- Kovács László – Szőke Viktória 2023. Márkanevek a mezőgazdaságban. In: Kovács László (szerk.): *Márkanevek: marketing és nyelvészet határán*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 214–30.
- Kovács László – Szőke Viktória 2024. Magyar és osztrák márkák nevének és csomagolásának összehasonlító vizsgálata az Osgood-féle szemantikai differenciállal. In: Kovács, László et al. (Hrsg.): *Marken im Kontext von Sprache und Kultur: Die kulturelle Vermittlungsfunktion österreichischer und ungarischer Marken / Márkák a nyelv és a kultúra kontextusában: Osztrák és magyar márkák kultúra-közvetítő szerepe*. Dr. Kovač. Hamburg. 123–43.
- Lerman, Dawn – Morais, Robert J. – Luna, Dawn 2018. *The Language of Branding*. Routledge. New York & London. <https://doi.org/10.4324/9780203139691>
- Lőrincz Gábor – Istók Béla 2024. A márkanévek mint kommunikátum-összetevők szerepe a gazdasági nyelvi tájképben. *Magyar Nyelvőr* 303–15.

- Malhotra, Naresh K. 2002. *Marketingkutatók*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest.
- Meffert, Heribert et al. 2002. Stellenwert und Gegenstand des Markenmanagement. In Meffert, Heribert – Burmann, Christoph – Koers, Martin (Hrsg.) *Markenmanagement*. Gabler. Wiesbaden. 3–15. <https://doi.org/10.1007/978-3-322-92976-1>
- Motoki, Kosuka et al. 2022. The connotative meanings of sound symbolism in brand names: A conceptual framework. *Journal of Business Research* 150/365–73.
- M’zungu, Simon – Merrilees, Bill – Miller, Dale 2010. Brand management to protect brand equity: A conceptual model. *Journal of Brand Management* 17/605–17.
- Osgood, Charles Egerton – Suci, George J. 1955. Factor analysis of meaning. *Journal of Experimental Psychology* 50(5): 325–38.
- Osgood, Charles Egerton – Suci, George J. – Tannenbaum, Percy H. 1957. *The Measurement of Meaning*. University of Illinois Press. Urbana–Chicago–London. <https://doi.org/10.1037/h0043965>
- QuestionPro 2024. <https://www.questionpro.com/>
- Papp-Váry Árpád 2013. *A márkanev ereje*. Dialóg Campus. Budapest.
- Papp-Váry Árpád 2020. *A márkanev ereje*. Dialóg Campus. Budapest.
- Platen, Christoph 1997. „Ökonymie”: zur Produktnamen-Linguistik im Europäischen Binnenmarkt. Niemeyer. Tübingen.
- Plugis Nicholas M. – Khosla, Chaitan 2015. Therapeutic approaches for celiac disease. *Best Practice & Research Clinical Gastroenterology* 29(3): 503–21.
- Praninskas, Jean 1968. *Trade name creation: processes and patterns*. The Hague–Paris. Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783111357485>
- Rivkin, Steve – Sutherland, Fraser 2004. *The Making of a Name*. Oxford University Press. Oxford–New York.
- Robertson, Kim 1989. Strategically desirable brand name characteristics. *The Journal of Consumer Marketing* 6(4): 61–71. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000002563>
- Robins, Rebecca 2001. Pharmaceutical brand name development. In: Blackett, Tom – Robins, Rebecca (eds.) *Brand Medicine. The Role of Branding in the Pharmaceutical Industry*. Palgrave. Houndmills. 151–62. https://doi.org/10.1057/9780230522510_11
- Rosenberg, B. D. – Navarro, M. A. 2018. Semantic Differential Scaling. In: Frey, B. B. (szerk.): *The SAGE Encyclopedia of Educational Research, Measurement, and Evaluation*. Thousand Oaks. Sage. 1504–7.
- Schär é. n. *Schär termékek: gluténmentesben a legjobb*. <https://www.schaer.com/hu-hu/a/schar-glutenmentes-termekek> (Letöltés: 2023. 11. 14.)
- Singh, Prashant et al. 2018. Global Prevalence of Celiac Disease: Systematic Review and Meta-analysis. *Clinical Gastroenterology and Hepatology* 16(6): 823–36.
- Sollid, Ludvig Magne – Lundin, Knut E. A. 2009. Diagnosis and treatment of celiac disease. *Mucosal Immunology* 2(1): 3–7. <https://doi.org/10.1038/mi.2008.74>
- Szalai Vivien 2023. *Gluténmentes és hagyományos élelmiszerek márkanevének és csomagolásának fogyasztói megítélése*. TDK-dolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Szombathely.

- Takács Judit 2023a. Márkanevek névtani vizsgálata: magyar kutatástörténeti áttekintés In: Kovács László (szerk.): *Márkanevek: marketing és nyelvészet határán*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 78–94.
- Takács Judit 2023b. Terminológiai kérdések a márkanevek köréből. *Magyar Nyelv-járások* 61/921–9. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/70>
- Waltz, Carolyn Feher 2016. Introduction to Measurement. In: Waltz, Carolyn Feher – Strickland, Ora L. – Lenz, Elizabeth R. (eds.): *Measurement in Nursing and Health Research*. Springer. New York. 3–31.
- Wänke, Michaela – Herrmann, Andreas – Schaffner, Dorothea 2006. Brand name influence on brand perception. *Psychology & Marketing* 24(1): 1–24.
- Wong, Andrew D. 2013. Brand names and unconventional spelling: A two-pronged analysis of the orthographic construction of brand identity. *Written Language & Literacy* 16(2): 115–45.
- Zsigmond T. et al. 2023. Factors affecting the consumer behaviour of gluten sensitive consumers – a pilot study. *Marketing and Management of Innovations* 14(4): 212–22.

Kovács László

egyetemi docens

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Társadalomtudományi Kar

Savaria Egyetemi Központ

E-mail: kovacs.laszlo@sek.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0003-0641-811X>

Szalai Vivien

kereskedelem és marketing szakos hallgató

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Társadalomtudományi Kar

Savaria Egyetemi Központ

E-mail: szalaivivien2001@gmail.com

Szőke Viktória

egyetemi adjunktus

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Társadalomtudományi Kar

Savaria Egyetemi Központ

E-mail: szoke.viktoria@sek.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0003-0445-6438>

Abstract

KOVÁCS, LÁSZLÓ – SZALAI, VIVIEN – SZŐKE, VIKTÓRIA

CONSUMER PERCEPTIONS OF GLUTEN-FREE AND NON-GLUTEN-FREE FOOD BRANDS

Brand names can be the most valuable intangible assets of companies: brand names can help sell the brand and the underlying product. However, brand names are not equally well known: profession, hobbies, and other factors may influence which brand names consumers are familiar or unfamiliar with. The current study investigates brand knowledge as a skill: it seeks to answer the question of how much expertise influences brand name knowledge and brand name evaluation of specific brand names.

The research examines consumer perceptions of brand names for gluten-free and conventional foods, both among gluten-sensitive and non-gluten-sensitive consumers. The first part of the study presents the general context of brand names, while the second part analyses consumer perceptions of the selected brand names using Osgood's semantic differential.

Keywords: brand name, brand knowledge, expertise, gluten-free, semantic differential

TUBA MÁRTA

A MESEI NEVEK PRAGMATIKAI EREJE

Kivonat

A tanulmány egy bővebb kutatás kezdeteként a 19. századi angol irodalmi mesék névadásából ad ízelítőt. A mesei tulajdonnevek folklorisztikai és nyelvészeti vizsgálatának eredményével megegyezően John Ruskin „The King of the Golden River or the Black Brothers” és Robert Southey „The Story of the Three Bears” című meséje is bővelkedik beszélő, illetve expresszív neveken. Új vonás, hogy Ruskin meséjének cselekményében megjelenik a 19. századi polgári érintkezés egyik illemszabálya, Southey meséjének szövegét pedig eufemizálták, hogy megfeleljen a Viktória korabeli közízlésnek.

Kulcsszavak: mesei tulajdonnév, John Ruskin, Robert Southey, társadalmi illemszabály

Amióta népmese gyűjtés létezik, azóta vallatják szívesen a mesei neveket mind a folkloristák, mind a nyelvészek. A magyar nyelvterületen több mint kétszáz éve folyó gyűjtések ma is korpuszalapú kutatásokat tesznek lehetővé, lásd például Nagy Natália kárpátaljai gyűjtést elemző tanulmányát (Nagy 2021), illetve a Hajdú Mihály szerkesztette Magyar Névtani Dolgozatok mesei tulajdonneveket tartalmazó kötetét (amelyek megszületését Voigt Vilmos kezdeményezte) (Marosi 1981; Balázs 1983; Balázs–Várkonyi 1987; Balázs–Barati–Wolosz 1989).

A népmesei névanyagot elemző szakirodalom egyik kiemelt megállapítása, hogy a fiktív személynevek megőrizték az ősi névadás gesztusát: köznévként is testi-lelki jellemzést adnak viselőjükről, ezáltal identifikáló erejűek (Tolnai 1931-et idézi Baukó 2005: 102). Ezek az ún. beszélő nevek utalhatnak a szereplő származására, tulajdonságára, szokására, családi helyzetére, foglalkozására stb.: *Szarvasok királya*, *Kormoska*, *Árva Mariska*, *Vasbólvaló János*, *Táltosvitéz* (Nagy 2021: 221).

A szintén a 19. századtól gyarapodó irodalmi mesegyűjtemények névanyagának vizsgálata az írói (irodalmi) névadás témakörébe tartozik (P. Eöry 1983-at idézi Bauko 2005: 102). Módszerében támaszkodik a folklorisztika és a grammatika eredményeire, de új, pragmatikai-szemiotikai szempontot is bevonhat a korra jellemző stílustörekvések azonosításához. A következő példa a naturalizmus elkerülésére tett kísérlet megghiúsulását mutatja be.

A Viktória korabeli Anglia egyik legnépszerűbb meséje a Robert Southey költő és életrajzíró (1774–1843) által lejegyzett *The Story of the Three Bears*. A mese 1837-ben jelent meg Southey névtelenül kiadott „*The Doctor*” című, vegyes esszé- és novellagyűjteményének IV. kötetében. Magyarul az *Aranyfürtöcske és a három medve* címen ismerjük. A választott kötet szövegében (Newton 2015: 11–4) a következő nevek találhatók:

Név				Megjegyzés
Helynév	Intézménynév	Személynév		
egyelemű	többelemű	egyelemű	többelemű	
wood house	House of Correction	Woman	Great, Huge Bear Middle-Sized Bear/ Middle Bear Little, Small, Wee Bear	Middle-Sized Bear csak az első említés, utána Middle Bear

Robert Southey a közismert történetet gyerekkorában hallotta George Nicholls (1781–1865) szegényügyi törvénybiztostól (URL1, más forrás szerint a nagybátyjától URL2). Nicholls később megírta a mese saját változatát rímes formában. A Southey által leírt tőszövegre reagáló kortárs változatokban az öregasszony szerepét a róka veszi át, később egy fiatal lány, *Silver-Hair* (1849), majd *Goldilocks* (1904). A három medve átalakul *Father*, *Mother* és *Baby Bearré* (1878) (Newton 2015: 406).

A meseszöveg 1837–1904 közötti változataiban a Viktória korabeli közízlés eufemisztikus törekvései jelennek meg. A társadalmi udvariasságból fakadó szépítés szándéka alakította a magányos medvéket családdá, és változtatta az öregasszonyt fiatal, aranyhajú lánnyá. Az övön aluli testrész megnevezését (*bottom*) eltávolították a szövegből. A *So she seated herself in it and there she sate till the bottom of the chair came out, and down came hers, plump upon the ground* mondat a későbbi változatokban a következőképpen szerepelt: (*So she seated herself in it) and down she came* (URL2). Az elhallgatással azonban sem a cselekményben, sem a nevekben rejlő szexuális utalásokat nem szüntették meg. Az öregasszony próbálgatja, melyik medve kásája, széke, ágya „ízlik” neki jobban, és a legkisebb medvéét választja. A legkisebb medve nevében a *Wee* szó skót eredetű, bizalmas stílusminősítésű, jelentése ’apró, icipici, csöppecske’. A *wee-wee* a gyermeknyelvben azt jelenti: ’pisil’. A legkisebb medve hangja is vékony, gyenge: *wee voice*. A három medve egytagú, kéttagú, háromtagú neve eltérő hangzású, eltérő kifejezőerejű. A legnagyobb medvéé nyomatékosító (*Great, Huge Bear*), a legkisebbé kedveskedő (*Little, Small, Wee Bear*).

Az utalásokat a mese zárlatában a *House of Correction* 'dologház' intézménynév pragmatikai jelentése egyértelműsíti: ide többségükben női bűnözőket zártak rövid időre, kisebb vétkekért, pl. lopás, prostitúció (URL3). A dologházakban a 18. század végén bevezetett reformok hatására javultak a fogva tartás körülményei (URL4), a dologházi büntetés mint kulturális jelentésegység (Benő 2000: 444) egyre inkább valamiféle „karcerba zárásnak” feleltethető meg.

A mese több megoldási lehetőséget kínál az olvasónak: az öregasszony a nyakát törte, mikor kiugrott az ablakon, vagy elfutott az erdőbe, vagy a dologházba került. Akár így, akár úgy, vétke megmarad – mint ahogy egyetlen szó eufemizáló eltávolítása sem gyengíti a szövegkohéziót. A mese Viktória-korra jellemző értelmezése: azokat a nőket, akik az élvezetes szexet (agg)legényekkel próbálgatják, kissé megbüntetjük (más értelmezéseket l. URL2).

Források

- Balázs Géza 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II.* (Magyar Névtani Dolgozatok 30.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Balázs Géza – Várkonyi Ildikó 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III.* (Magyar Névtani Dolgozatok 72.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Balázs Géza – Barati Antónia – Robert Wolosz 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV.* (Magyar Névtani Dolgozatok 80.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Marosi Teréz 1981. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben.* (Magyar Névtani Dolgozatok 13.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Michael Newton (ed.) 2015. *Victorian Fairy Tales.* Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/owc/9780198737599.001.0001>
- Ország László 1982. *Angol–magyar nagyszótár.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- P. Eöry Vilma 1983. A népköltészet és a népnyelv hatása az irodalmi névadásra. *Magyartanítás* 266–73.
- Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tolnai Vilmos 1931. Beszélő nevek. *Magyar Nyelv* 176–9.
- Voigt Vilmos 1985. A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája. *Névtani Értesítő* 10/116–27.
- Voigt Vilmos 1993. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő* 15/317–20.
- URL1. [https://en.wikipedia.org/wiki/George_Nicholls_\(commissioner\)](https://en.wikipedia.org/wiki/George_Nicholls_(commissioner))
- URL2. https://simple.wikipedia.org/wiki/The_Story_of_the_Three_Bears

URL3. https://en.wikipedia.org/wiki/House_of_correction

URL4. <https://www.londonlives.org/static/HousesOfCorrection.jsp>

Szakirodalom

- Benő Attila 2000. Az expresszivitás változásai román eredetű kölcsönszavainkban. *Magyar Nyelv* 436–45. <https://epa.oszk.hu/00000/00032/00007/beno.htm>
- Bauko János 2005. Beszélő ragadványnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő* 27/102–10. <file:///C:/Users/windows%208.1/Downloads/16754-Article%20Text-68210-1-10-20240804.pdf>
- Nagy Natália 2021. Tulajdonnevek kárpátaljai népmesékben a *Három arany nyílvesző* c. népmese gyűjtemény alapján. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat* 218–29. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2021.1.218.229>
- Michael Newton 2015: Explanatory notes. Robert Southey: The Story of the Three Bears. In: Michael Newton (ed.): *Victorian Fairy Tales*. Oxford University Press. 406.

Tuba Márta

középiskolai tanár, PhD

Gárdonyi Géza Általános és

Középiskola, Érd

E-mail: dr.tuba.marta@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8264-2108>

Abstract

TUBA, MÁRTA

THE PRAGMATIC FORCE OF NAMES IN TALES

The study, as the beginning of a wider research, gives a taste of the naming of 19th century English literary tales. Similar to the results of the folkloristic and linguistic analysis of proper names in fairy tales, “The King of the Golden River or the Black Brothers” by John Ruskin and “The Story of the Three Bears” by Robert Southey are also abound in speaking and expressive names. A new feature is the appearance of 19th century civil intercourse in the plot of Ruskin’s tale, while the text of Southey’s tale was euphemized to suit the public taste of the Victorian era.

Keywords: proper names in fairy tales, John Ruskin, Robert Southey, social etiquette

CZETTER IBOLYA: AZ IRODALOM NYELVEL. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

Savaria University Press, Szombathely, 2023. 443 lap.

Az irodalomtudomány és a nyelvészet találkozása a stilsztikában érhető tetten. Joggal mondhatjuk, hogy a művészi szöveg nyelvben megélt, nyelvben megértett irodalom.

Czetter Ibolya ismert irodalomtörténész, nyelvész, stíluskutató, Szombathelyen az ELTE Savaria Egyetemi Központ Magyar Nyelvtudományi Tanszékének vezetője. Jelen tanulmánykötete tematikailag két nagy fejezetre osztható. A kötet *Márai-etűdök* címet viselő első felének középpontjában a jelentésrétegek és a stílus tüzetes vizsgálata áll – Márai Sándor műveiben. A másik tematikus csoport a 20. századi irodalom kiemelkedő képviselőit taglalja. Krúdy, Ottlik, Illyés, Tömörkény, Déry mellett Ady és mások is helyet kapnak. Kiemelkedő érdeme a kötetnek Kristóf Ágota itthon kevésbé méltatott munkásságából egy jelentős mű, a *Nagy Füzet* elemzése.

A Márai Sándor regényeinek szentelt elemzéseket izgalmas retorikai, stilsztikai vizsgálat indítja *Szóval győzni és meggyőzni* címmel, amelyben a *Vendégjáték Bolzanóban* két főhősének, Casanovának és Franciskának az érvelési technikáját, a csábítás nyelvi logikájának gazdag retorikai összetevőit, stílussajátosságait boncolgatja a szerző (9–39). A regény ragyogó magánbeszédnek egymásutánja, melyek során egyrészt a személyiség öntörvényűsége, másrészt a kifejezhetetlen lényeg elfedése, annak nyelvi leképezése kap cizellált formát. A párharc a nyelv segítségével valósul meg. A szövegszerveződés

szociokulturális beágyazottsága a belső nézőponthoz, a szövegfordulók felépítéséhez visz közelebb. Annak lehetünk tanúi, milyen retorikai, stilsztikai eszközök alkalmazásával válik választékos, értéktelített szónoki remekléssé a nagyobb tömbökre osztható, ritmikusan tagolt művészi próza.

A *Szenciák és aforizmák Márai Sándor Ég és föld című művében* (40–50) folytatja a Márai-etűdök sorát. A fejezet az író élelteit, értékrendszerét, reflexióit tartalmazó meditációit, bölceleti igényével felsorakoztatott gondolatait világítja meg stilsztikai érzékenységgel. A szenciák, aforizmák mint mondások közös vonása, hogy mindig az emberi természet, az emberi világ jelenségeivel foglalkozik, ontológiai kérdéseket ölel fel (46).

A *Lelki Canudusok* oldalait (51–68) Lőrinczy Huba emlékének szenteli a dolgozatíró, aki nemcsak Márai kiváló ismerője, de a szerző életének meghatározó részese is volt. A kiválás, a dezertálás, a menekülés problematikája a száműzetés, az emigráció vállalásáig jelen van Márai műveiben. Három regény, a *Válás Budán*, az *Eszter hagyatéka* és *A gyertyák csonkig égnek* mutatja fel, hogy a fény-árnyék, a sötétség-világosság archetipikus ellentétpárja mindhárom regényben meghatározó szerepű. A lázadás, a szerelem, a szenvedély s a kivonulás témaköre nemcsak e regényekben, hanem a Márai-életmű egészében is összefonódó, meghatározó jelenléttel bír.

„Az életet, úgy, ahogy van, nem lehet megérteni”, idézi főcímében az Egy

polgár vallomásai, talán legközismertebb Márai-művet a következő, nagyívű elemzés (69–104). Az autobiográfia a 70-es évektől kezdődően az irodalomtudomány és a kognitív tudományok érdeklődését is felkeltette. Nem véletlenül fedezhető fel az önéletírásban a nemzeti kultúrák, a kulturális antropológia és más diszciplínák ütközése. Czetter Ibo-lya Márai művében a szövegszerkezeti, pragmatikai, szövegtípusra jellemző jegyeket veszi sorra. A szövegelemlekezeti kérdések felvetik az integráció és a szelekció jelentőségét. Márai teljes életműve az önéletírás keretében jellemezhető, gyakorta olvaszt össze műveiben esszét, fikciót, önéletrajzot, vallomást stb. – állapítja meg a szerző (77). Az idő és emlékezet központi kategóriák. Mindezt a folyamatjelleg határozza meg, de a múltidézés több a múlt egyszerű elmesélésénél, annak későbbi mentális átdolgozását is elének hozza. Megkerülhetetlen eközben a perspektíva kérdése. Célszerű megkülönböztetni az elbeszél „én” és az elbeszélő nézőpontját, mivel hol az egyik, hol a másik kerül a fókuszba – emeli ki az író. A retrospekció nyelvi leképeződését az igealakok is tükrözik. A szubjektív tartalomra irányuló figyelemben a fókusz a narrátor jelenének univerzumára is irányul.

Az *Egy európai utas vallomásai* (105–28) újabb nézőpontot von be a Márai-életmű megvilágításába. Az utazás- és idegenségtapasztalat vizsgálati körébe az *Egy polgár vallomásain* kívül ezúttal a *Napnyugati őrző* szöveganyagát is megvizsgálja. Az úton lét, az utazás Márainál együtt járt az idegenség, a kirekesztettség, az európai hontalanság elvesztettségérzetével. Ennek fényében az európai tudat, a másság, az idegenség mellett az utazásmetafora jelentéskörei

is jogosan kapnak helyet az elemzésben. Az idegenségélmény francia tapasztalatai Párizshoz kötődnek. A londoni angol benyomások folytatják a sort. Az utazás mint kultúraolvasás, mint egy térközi és kultúraközi gondolkodás jelenik meg az írásokban. A nyelven túli háttérismerekben, az úgynevezett tudáskeretekben rögzülnek azok az információk, amelyek rámutatnak a fogalmi szerkezetek és a sztereotipizációs folyamatok közti kapcsolatokra (127).

A következő két dolgozat a stílusváltozók elemzéséhez visz közelebb. *Az ember a panoptikumban* a *Bolhapiac* írásainak humoráról szól (129–49), majd *A humor és irónia jelentésszintjei Márai Sándor* A szegények iskolája című művében tovább taglalja a kérdéskört (150–76). Márai újabb oldalát világítja meg az elemzés. Ez az „újságba írás”, a publicisztika, amely nem nélkülözi a szépírói eszköztárat, a humort és az iróniát sem. A publicisztika és a szépírói termékek gyakorta egymásra mutatnak. Az „újságba írás” egyúttal műhelymunka volt Márai számára. A címadás mellett az egész kötetre jellemző a metaforizáció, a névátvitel, bármelyik tárcanovellát, karcolatot elemezzük is. Az ironikus, önironikus utalások a szépírói szövegekkel rokon vonásokat mutatnak. Az írók mindig is a személyiség titokproblematikája vonzotta. A beszédmódban és a nyelvvezetben meglevő kettősség, a hétköznapi és a szépírói regiszter összekapcsolódása figyelhető meg e panoptikum karakterei jellemzésében. Az iróniát a szintaxis, a redundáns elemek halmozása, a hiperbolikussá váló részlethalmozás erősíti.

Az iróniával foglakozó másik elemzés *A szegények iskolája* kapcsán a szemantikai, pragmatikaelméleti, funkcionális kognitív megközelítés felé terjeszti

ki a stilisztikai vizsgálódást (150–76). Az irónia alakzatának megnyilvánulási formáit, működését tárja elénk, s kísérletet tesz annak funkcionális értelmezésére, szemantikai analizisére. Az irónia fogalma, megnevezései, értelmezései, lényegi ismérvei után Márai iróniafelfogását követi nyomon a nyelv-, világszemlélet és az irónia kapcsolatában. Külön szól az irónia és a nyelvi alakzatok feltűnéséről a Márai-esszék világában, s szót ejt az iróniáról mint a többértelműség, a relativizálás alakzatáról. Az irónia a szöveg makroszintjén is megjelenik. Az ellentétbe ágyazott irónia ilyen aspektusból külön elemzést érdemel. Az ironikus distancia mint kategória- és perspektívaváltás a műfajparódiával együtt további vizsgálatot kínál. Ez a két nagy fejezet Czetter Ibolya kötetében stilisztikai szempontból az olvasó számára igen sok új megközelítést, információt hordozó nyelvészeti ismeretforrás. Czetter Ibolya elemzése bizonyította, hogy az irónia pragmatikai kategória, jelentésben megnyilvánuló stílusjelenség, a szövegélelem része (176).

Márai Sándor és az orosz irodalom taglalása érdekes világirodalmi kitekintés (176–95). Különösen akkor, ha a huszadik század más íróinak, például Krúdynek az orosz irodalommal való kapcsolódásával állítjuk párhuzamba. Márai viszonya filozofikus, eszmerendszeri alapú. Irodalomközi érintkezései Csehovhoz, Dosztojevszkijhez viszik közelebb. Czetter Ibolya Szabó Tünde tüzetes feltáró munkáját hívja segítségül, amikor a Márai-regények Tolsztojt és Dosztojevszkijt érintő sajátosságait taglalja (181). Márait mindenekelőtt a Kelet titkai (világuk, mentalitásuk, kultúrájuk, reflexeik) izgatták. Olvasta a klasszikusokat: Puskit, Csehovot, Gogolt, Tolsz-

tojt, Dosztojevszkijt. A lélektani regény vagy krízisregény az ő hatásuk alatt formálódott egyedi, Márai-stílusúvá. Márait a személyiség igazságának keresése mentén köthetjük a dosztojevszkiji problematikához. A dialogikusság a prózanyelv olyan sajátossága, amely Márai és Dosztojevszkij szövegeiben is ismerősen visszacseng.

A rekanonizálódó Márai a középiskolai tankönyvekben (1989–2014) a Márai-kutatás oktatáspolitikai, szakmódszertani kivételését mutatja be (196–212). Végigkíséri a folyamatot: hogyan lép be a magyar közoktatás kulturális kánonjába, az irodalomtanítás szférájába a korábban elhallgatott író a rendszerváltozást követő években. A tankönyvbeli megjelenések ma már oktatástörténeti adalékok. A rendszerváltozást követő tankönyvek mindegyike központi helyen szerepelteti a bestsellerré vált Márait, egyértelműen kinyilvánítja, hogy a hivatalos kánon részévé vált (211). A kritika és a tankönyvek sokat tehetnek azért, hogy a hitelt érdemlő, minőséget képviselő szerzőket ne szorítsák háttérbe az oktatásban sem.

A tanulmánykötet második szerkezeti egysége *A művészi nyelv stílusösszetettségét* járja körül a szerzőre jellemző alaposággal és finom részletekre is reflektáló stilisztikai, nyelvhasználati érzékenységgel, amikor a huszadik századi próza nagyjait állítja a stíluselemzés reflektorfényébe. A sort Krúdy Gyula nyitja: *Stíluszintézis Krúdy Gyula Pesten lakott egy fuvalás* című novellájában (215–46). Krúdy epikája sokféleképpen rétegezett, nehezen megfejthető, bonyolult, eredendően polifon jellegű. A szimbolizmus, impresszionizmus, a szecesszió és más stílusjegyek egyaránt fellelhetők ebben az összetettségben. A vizsgált novella a lirizált elbeszélé-

sek csoportjába tartozik. A fuvolás régi hölgyismerőseit keresi fel, akik közül három szépasszony figurája rajzolódik elének a történet során. Estella, Mária és a névtelen hölgy, akibe Szénfi szerelmes volt. A fuvolás bánatos útkeresése végén a reményvesztettség érzésével széttöri a hangszerét. A szöveg metonimikus előrehaladása lehetővé teszi Krúdy érzelmekkel, reflexiókkal, hangulatokkal telített szövegalkotási technikájának, az érzelmes retorikának a bemutatását. A halmozások, a szinestézia alkalmazása mind a szinonimitásban, mind a mondat szerkezetben tetten érhető. Az asszociációs készség, a meditációs kedv egyszerre jellemzi a narrátort, aki hol külső személy, hol maga az író. Az érzetkultusz és -keveredés egybeesik az impresszionizmus szenzualitásával. A világ álomszerű érzékeltetése tipikusan szecessziós vonás. Az elmúlás elégikus alaphangja kíséri az álmok, ábrándok halmozását. A sokszor többszörösen összetett, halmozott tagmondatok a választékosságot, a drámai-érzelmi telítettséget csöppnyi iróniával, az olvasóval való összekacsintással párosítják. Nem véletlenül állapítja meg Márai, hogy Krúdyt épp ezen elmentmondásos attitűd miatt nehezen lehet idegen nyelvre fordítani. Ez a szintetizáló rétegzettség nem véletlenül keltette fel Czetter Ibolya elemzői érdeklődését.

A következő dolgozat a nyelv és elbeszélés nehézségeiről szól Ottlik Géza *Minden megvan* című novellájában (231–46). Ottlik prózáját a nyelv- és világrételemzésből fakadó sajátos prózatechnika, a szövegszerkesztés újítása, az elmondhatatlanság rögzítése jellemzi. A szkepszis jelenléte, az idegenség, a kétségek, szorongások, az időből való kiesettség vonul végig a történetmesélésen, amikor a hegedűművész évtizedes

emigrációból hazatérve keresi gyermek-kora, fiatalsága meghittségének helyeit. Az időből kiesettség érzete, a tényleges kapcsolatok csak a zenében sejlenek fel, amikor a vak muzsikussal összetalálkozik. A szavak metaforikussága, a szinonimasorok vagy a redundáns szólamok újraindítása hordozza magában a nyelvi bizonyosságkeresést. A kihagyásos elliptikus szerkesztés egyrészt az élő beszéd benyomását erősíti, másrészt a főhős fájó hiányérzetét, a belsőben őrzött emlékek fokozatos feltörését húzza alá. A pillanat parányi részecskéi adják meg a teljességet.

Újabb műfaji megvilágítását olvashatjuk Illyés Gyula naplóköteteinek vizsgálata során, amikor az „*Újjá teremteni*” fejezetben a bejegyzéstípusok és a stílus-eszközök jellemzőit veszi sorra Czetter Ibolya (247–72). A naplófeljegyzések – Illyés saját bevallása szerint – csak háttérszerepet tölthettek be életművében. Az 1980-as évek óta nemcsak Illyés életműve szűkölködik újabb nézőponti elemzésekben, de a naplóírás stilisztikai, szövegszerkezeti sajátosságainak taglalása is járatlan utakon jár. Az írói naplók ketős természetűek. Egyfelől dokumentáris értékkel bírnak, másfelől a realitásokat újrakontextualizálják a személyes benyomások szűrőjén keresztül. A bejegyzések egyik rétege nem véletlenül filozófiai aspektust tartalmaz. A másik réteg a reflexiókban, meditációkban érhető tetten. A szűrés és sűrítés, a lényegmondás terméke a maximák, gondolati lényegkifejtések rendszeres megjelenése. A bejegyzések sokszor szinte távirati stílusban, nominális szerkezetek egymásra halmozásával íródnak. Van olyan bejegyzés is, ahol a természetleírás az elmélkedéssel ötvöződik. Illyésnek feltétlen érdeme, hogy naplóiban épp akkor gyűjtötte

a pusztai népi élet, a falusi világ adatait, amikor ez a magatartás burkolt ellenzéki-ségnek számított. A szociológiai leírások hiteles dokumentumok, amelyeket áthat a jegyzetek stílárís arculatát színesítő sokféleség a tematika, a hangnem, a szerkezet megválasztásában.

Tömörkény István prózájának szövetszerkezeti technikáját, stílustulajdonítási sajátosságait több elemzés közép-pontjába állítja Czetter Ibolya. A narráció stiliztikája kerül az elemzés középpontjába néhány Tömörkény-novella kapcsán (273–95), tíz elbeszélés összefüggésében vizsgálja a történet és a narráció sajátos kommunikációs viszonyát. Arra keresi a választ, hogy a különböző narrációs lehetőségek hogyan értelmezhetők a kiválasztott novellákban. A nézőpontok és beszédhelyzetek viszonyaira összpontosít az elemzés. Az azonosulás és az elhatárolódás finom nyelvi és narrációs megoldásaira szép számmal bukkanunk Tömörkény prózájában. A természetközeli iskolázatlan ember beszédmódja a nyelvhasználaton keresztül a tudatfokozatot, a létformát is szemlélteti. Az élőbeszéd stílusesszközei gazdagon mutatják a népnyelv archaikus szókincsét, a régies szintagmákat, a hiányos, tagolatlan mondat szerkezetet (288). A szabad függő beszéd-től megkülönbözteti a szabad függő gondolat alkalmazását. Tömörkény narrátora eggyé válik, néhol nyelviileg is belesimul teremtményeibe.

A „célszörű szögényembör” világa Tömörkény néhány novellájában című fejezet folytatja Tömörkény prózaelemzését (296–314). A kognitív funkcionális stiliztika perspektívájából a szerző arra keresi a választ, hogyan írható le a nyelvjárás beszéd mint megnyilatkozás, továbbá hogy a szegedi nyelvjárás fonetikai, alaktani, mondat szerkezeti sa-

játosságai a narrátor és a szereplők közléseiben milyen hatást váltanak ki a befo-gadó horizontján. Harmadik szempont-ként pedig azt veszi górcső alá, hogy az értéktelítő és értékmevönó kategóriák milyen dinamikát kölcsönöznek a megformáltságban. Czetter Ibolya a stílus szociokulturális összetevőinek poétikai szempontokkal kiegészített vizsgálatát adja. Két, e témában írt finom ívű tanulmánya Tömörkény István életművének újraolvasására, annak szükségességére, időszerűségére hívja fel a figyelmet.

A természetközeli világ ábrázolása más dimenzióban is közel áll Czetter Ibolyához. *„Stilizált harmónia”. A természet- és életáhitat lírai novellái* Az én falum című novelláskötetben (315–32) címmel Gárdonyi Géza kisprózáit elemzi. Gárdonyi a kisformák művészeként szuverén alkotói világot hozott létre. Elbeszéléseit e kötetben az impresszi-onizmus, a szecesszió irányába mutató hangulat- és látványelemek gazdagítják. A népeleti témakörökkel szorosan összefügg a természetábrázolás kérdése. Apró lírai képek, feljegyzések közé fonja be meséit. E történeti hiányos, töredékes elbeszélés-módban kirajzolódik Gárdonyi létfelfogásának domináns eleme, a panteisztikus gondolkodás: Isten a lét minden jelenségében megnyilvánul. Az állatokat is gondolkodó, elmélkedő lényekké nemesíti. Belehelyezkedik az állatok nézőpontjába, erőteljesen antropomorfizál. Nyelvi megformáltságát a színszimbólika stilizációs lehetőségei, mondat szerkesztési módját a mellérendelő halmozás és a paralelizmus jellemzi. Kiemelhető a műfaji újszerűség, amely a ciklusalkotásban a modernség felé mutató lehetőségeket sorjázza. Az elbeszélői nézőpont egységessége adja a kompozíció koherenciáját. Gár-

donyinak az európai tendenciákkal lépést tartó prózája a modern kánonhoz kapcsolódó jelentős teljesítmény a mai recepció felől nézve is.

A kötet ezt követő elemzései nagyban hozzájárulnak a magyartanások iskolán kívül is folyó műhelymunkájához, bár talán nem simulnak bele a napi oktatói felkészülésbe. Ezért itt csak rövidebben utalunk rájuk. *Az öregség mint stílus* című írás Déry Tibor *Kedves bópeer...!* című kisregényét hozza elének az öregedés művészi leképezéséről (333–43). *A nyelvváltozatok stilisztikai szerepe Székely Csaba Vitéz Mihály című komikus történelmi tragédiájában* című tanulmány (344–73) a drámai műfajra áttérve azt tárja elének, hogyan keresett Székely emberi, komikus dimenziót a történelemhez. Mítoszrombolása profanizált deheroizálást keres a nyelvi megformálásban. Szintetizált történeti stílusú művében a mai profán értelmezéshorizont párbeszédet folytat a tradíció nyelvével (372).

A dráma után a líra stílusjegyeire vált a következő elemzés: *A „megkötöttség” vagy távozás verse? Ambivalenciák és paradoxonok Ady Endre Sípja régi babonáknak című versében* (374–93). Ady újraolvasása, újrakontextualizálása során egy kuruc versre esett az elemző választása. Benne a paradoxon működésére keresi a választ. A vers tematikai alapon a számadásversek, a magyarságversek körébe tartozik. A szerepvers problematikája líraelméleti dilemmát vet fel. A küldetésében, szerepében csalódott, eltévedt, becsapott ember példázatát láttatja a költő a menekülő kuruc sorsában. A lírai én szerepkötöttsége a távozás és maradás között vibrál.

Akit meglátogat a múlt címmel Ferdinándy György *A francia asszony*

című kisprózája a következő fejezet központi témája (394–405). A feleségtörténet Ferdinándy művei között az aparegény párjának tekinthető. A novellafüzér történetei 1963-tól 2012-ig terjedő időszakban idézik fel az együttélés, a viszontagságos házasság, a tágabban értelmezett családi élet emlékeit. A magánlegendárium újramondásával találkozunk kaleidoszkópos komponáló módszerrel (395). Ferdinándy énförmában íródott élettörténete azonban nem felel meg az önéletrajznak, annak stilizált változata. Benne a nosztalgia, a rezignáltság melódiáját halljuk. Történetei erőteljesen jelképivé válnak. Változatos regiszterben szólal meg az emelkedettség és az élőbeszédi kommunikáció, a szleng, a nyelvi közönségesség mint a modernitás sajátos stílusjegye.

Végezetül külön kell szólnunk Czetter Ibolya kedves szerzőjéről, a vele életében személyesen is mély kapcsolatot ápoló, franciaországi magyar írónőről, Kristóf Ágotáról. A neki szentelt tanulmány zárja a kötetet *Nyelv a határon. A szenttelenség jelentéslehetőségei Agota Kristof A Nagy Füzet című regényében* címmel (406–37). A tanulmánynak első megjelenésben ez a kötet ad helyet. Két iker kisfiú háborús viszontagságainak, szenvedéseinek, túlélési védekező technikáinak módozata Kertész Imre *Sorstalanságával* mutat hasonlóságot. Az emlékek teljes kitörlése, a lélek kikapcsolása a védekezés egyik formája. *A Nagy Füzet* a fájdalommal való felülkerekedés és az elviselhetetlen szenvedés kívülre helyezésének esélyét teremti meg az írás segítségével (417). A fiúk feljegyzéseinek stílusa szikár, a városi beszédmód értéktelített választékossága a durva, kiábrándítóan nyers részletleírásokkal keveredik. A stílus szociokulturális rétegzettségét Czetter

Ibolya tanulmánya Tolcsvai Nagy Gábor modelljét követve veszi sorra. A magatartás, a helyzet, az érték, az idő és a hagyományozott, intézményes nyelvváltozat mentén finom distanciák megtételére is van lehetőség. *A Nagy Füzet* szerzője nem irodalmi stílust céloz meg, hanem a városi népnyelv stílusához közelít. A narráció a spontán beszélt nyelv imitációja. A jellegzetes Agota Kristof-féle mondat rövid, átlagos terjedelmű, egy-egy történetelemet képvisel valamilyen tárgyias nézőpontból. A mozaikokból építkező szövegszerkezet által meghatározott stíluszerkezet nem más, mint a világ széthullásának a textusban is megmutató leképezése (435).

Czetter Ibolya összegyűjtött tanulmányai ékes bizonyítékul szolgálnak arra is, hogy az irodalom nyelvi anyagának taglalása a világmegismerés módzataiban a stilisztikai elemzések segítségével kitüntetett helyet foglal el. A dolgozatok főleg a 2010–2020-as évek termékei. Nemcsak friss, magyar és külföldi szakírók pontos adatolású

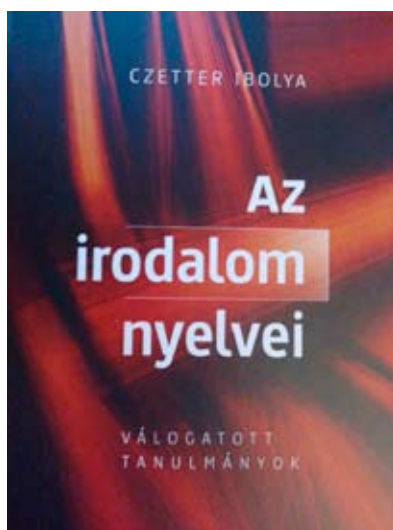
hivatkozásaival segíti az olvasót, hanem a jelentésképzés érzékeny megközelítésein keresztül érthetően hozza elénk azt a hermeneutikai ívet is, amely a művek szövegszintjei és az olvasó között létrejöhet. Fontos megfigyeléseket tesz a befogadásesztétika és a funkcionális stilisztika, a kognitív pragmatika keretén belül. Bemutatásakor a gyakorló magyartanárok szempontjából a megítélésünk szerint legfontosabb elemzésekre összpontosítottunk, de Czetter Ibolya e kötetben is publikált, minden további tanulmánya nagy értéket képvisel a stilisztikai, irodalomtudományi szakirodalomban. Rangos helyet kér ez a munka a kutatók mellett az oktatásban segédanyagot kereső magyartanárok kézikönyvtárában is.

Cs. Jónás Erzsébet

professor emeritus, az MTA doktora
Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

E-mail: csjonase@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0274-5503>

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA: A BIHARI FELSŐ-HEGYKÖZ HELYNEVEI

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen University Press, 2023. 200 oldal. A Magyar Névarchívum Kiadványai 58.

A helynevek iránti érdeklődés a 19. század óta folyamatos. A helynévgyűjtő mozgalmak eredménye számtalan helynévgyűjtemény, illetve más, a helynevek elemzésével foglalkozó vagy épp az ezekre támaszkodó írás. Azonban még mindig szép számmal akadnak olyan régiók, ahol ilyen jellegű munkákra egyáltalán nem vagy csak alig került sor. A határon túli területeken – ahol az éppen aktuális politikai helyzet sokszor nem tette lehetővé az ilyen jellegű kutatásokat – a mai napig találunk a helynévgyűjtés szempontjából szinte teljesen érintetlen területeket. Az elmúlt években bekövetkezett politikai-társadalmi változások nemcsak időszerűvé, de egyre sürgetőbbé is tették a helynévgyűjtést fókuszba állító kutatásokat az országhatár mindkét oldalán. Szilágyi-Varga Zsuzsa nem kisebb feladatot tűz ki maga elé, mint a bihari Felső-Hegyköz kistérség teljes körű helynévkincsének az összegyűjtését és közzétételét. Ezzel nem egyszerűen hiánypótló tudományos kutatást végez, de egy, a kulturális örökség szempontjából elengedhetetlen feladatot is ellát, hiszen több esetben is olyan adatokat tár fel, amelyek már eltűnni látszanak a köztudatból. Szilágyi-Varga Zsuzsa *A bihari Felső-Hegyköz* című kötetét egyszerre olvashatjuk tudományos munkaként, illetve egy közösség szellemi örökségét megőrző és továbbadó írásként is. A kötet kettős céljáról ezt írja a szerző: „A könyv – reményeim szerint – nemcsak a névtani és más tudományterületeken elvégezhető

vizsgálatok számára, hanem a helyi közösségek szempontjából is hasznosnak bizonyulhat, hiszen az itt leírtak elsősorban róluk és nekik szólnak, a felső-hegyközi helynevek az ő szellemi örökségük részét képezik elsősorban.”

Hogy elérte-e célját, arról mi magunk is megbizonyosodhatunk. A könyv két nagyobb részre tagolódik. Az első részben a vizsgált térség általános jellemzéséről olvashatunk. A kutatás színterét a romániai Bihar megye egyik kistérsége, a Hegyköz jelentette. Ezt a térséget általában két részre osztják: Alsó- és Felső-Hegyköze. A szerző ebben a kötetben a Felső-Hegyközzel foglalkozik behatóan. Bemutatja a tájegységet földrajzi, demográfiai, de történelmi és társadalmi szempontból; Hegyközcstatárról és Hegyközpályiról részletes leírást olvashatunk. A kötet második része a tulajdonképpeni helynévtár, amelynek az elején a szerző egy rövid bevezető részben bemutatja a névtár kialakításának elveit, illetve a szócikkek felépítésekor követett szerkezetet. Mindez lehetővé teszi, hogy az is egyszerűen és gond nélkül olvassa a kötetet, akit a helynevek nem tudományos szempontból, hanem sokkal inkább kíváncsiságból érdekelnek. A rövid bevezető rész után a helynévkincset településenként közli. A névtárban Hegyközcstatár, Hegyköztóttelek, Siter, Siter völgy, Hegyközpályi, Hegyközsáldobágy és nem utolsósorban Hegyközújlak helynevei találhatók. Minden település esetében a névközlést

bel- és külterületi térképek egészítik ki, amelyek által az olvasó maga is tanulmányozhatja a vizsgált területet.

A közreadott névtár számos névtani, de akár más tudományterületeken elvégezhető vizsgálat számára jelenthet alapot, kiindulópontot. Emellett nagyszerű mintaként is szolgálhat azok számára, akik hasonló helynévgyűjtő munkát készülnék végezni. A részletes módszertani leírás, a helynévtár szerkesztésekor követett elv aprólékos bemutatása a kezdő kutatók számára komoly segítséget jelenthet. A témában már jártasak és a szakterület biztos ismerői is találhatnak olyan részeket a könyvben, amelyek saját további munkájukhoz szolgálhatnak segítségül. Sitervölgy helynévtára például nagyszerűen tükrözi, hogyan tudnak beépülni egy több száz éve román többségű település helynévkorpuszába olyan helynevek, amelyek magyar eredetre vezethetők vissza.

A felső-hegyközi helynévanyag jelentős része a valamikori vagy a jelenkori természeti környezetről árulkodik. Ez a korpusz – dombos terület lévén – például rengeteg domb, hegy, tető utótagú helynevet tartalmaz: pl. Köves-domb, Kulcsár-domb, Macska-domb, Pipó-domb, Rókás-domb, Vajó-domb, Varga-domb, Veres-domb, Tatár-domb; Al-hegy, Burgel-hegy, Cigány-hegy, Domoszló-hegy, Hajnal-hegy, Hőreb-hegy, Nagy-hegy, Őr-hegy, Új-hegy; Bagaria-tető, Bárdos-tető, Csató-tető, Csordahálás-tető, Kócs tava tető, Lác-tető, Nyáras-tető, Taba-tető, Tábor-tető stb. A helynevek egy része elfeledett vagy ma már kevésbé ismert szavakat őriz. Ilyen például: Böcör < böcör 'szakadékos, vízmosásos terület', Futrázs < futrázs 1. 'összekötött széna vagy szalmacsomó', 2. 'szétszóró-

dott és összegereblyézett gabona', 3. 'takarmányszállító cseléd', Láz < láz 'irtás', Mocsolya 1. 'kenderáztató, vizenyős terület', 2. 'gyenge szénát adó rét', 'pocsolya', Páskom < páskom 1. 'legelő', 2. 'a település határában, a faluhoz közel fekvő földterület', Süsmő < süsmő 'gyomnövényekkel benőtt, bozotos hely' stb.

Arra is van példa, hogy a névanyag nyelv- és identitásváltást jelez. Hegyköztöttelek eredetileg magyarnémet-szlovák vegyes település volt, amely a 20. századra elmagyarosodott. A hegyköztötteleki helynevek viszont árulkodóak: a Dinyiszka, Paszinka, Zavanyica mikrotoponimák a valamikori etnikai és nyelvi helyzetre utalnak. Emellett azok a helynevek is érdekesek, amelyekhez a helyi közösség tagjai valamilyen szokást, szólást, anekdotát vagy mondát kapcsolnak: Bódi-kút, Énekes, Ezeréves fa, Hajnal-hegy, Kónya, Pipó-domb, Rikkancs, Törökhalál, Veres-patak stb. Egyébként a települések neveinek szócikkeiben is bőségesen találunk ilyen történeteket, amelyek természetesen rendre azt taglalják, hogy a szóbeszéd szerint miért kapta a szóban forgó település a nevét.

A kötet közreadásával a szerző a Magyar Nemzeti Helynévtár Programhoz is csatlakozni kíván. A program a magyar nyelvterület élőnyelvi és történeti helynévkincsének teljes körű összegyűjtését és közzétételét tűzte ki céljaul. A kötet jelentősége így ebből a szempontból is vitathatatlan.

Szilágyi-Varga Zsuzsa könyvének fontossága azonban nem csupán a tudomány oldaláról nézve kétségtelen. A kötet a helyi közösségek szempontjából is kulcsfontosságú, hiszen az itt leírtak mindenekelőtt az ő szelle-

mi örökségük részei. Az összegyűjtött helynévkincs főként az ő múltjukat és jelenüket tükrözi. A kötet hozzásegítheti a közösség tagjait a hagyományaik megismeréséhez, illetve a helyi identitástudatuk megerősítéséhez. Mindezekon túl azok számára is érdekes olvasmányként szolgálhat, akik anélkül, hogy a helyi közösség tagjai lennének, vagy tudományos munkát folytatnának, egyszerűen csak kíváncsiak kulturális örökségünk ezen izgalmas és figyelemre méltó részére. Mindezek fényében elmondható, hogy Szilágyi-Varga Zsuzsa jelen kötetének jelentősége sokrétű és szerteágazó.

Nemcsak a tudományos munkával foglalkozó kutató, de a hétköznapi ember is haszonnal forgathatja, olvashatja. A kötet a különböző tudományterületeken elvégezhető vizsgálatokon túl a kulturális örökségünk megőrzésének is meghatározó része, eszköze, nem utolsósorban pedig a helyi közösség identitástudatának megerősítését szolgáló írás.

Szölösi Erzsébet-Vivien

egyetemi hallgató

Partiumi Keresztény Egyetem

(Nagyvárad)

E-mail: szolosi-erzsebet@partium.ro

**KÜLÖNLEGES SZÓTÁRAK: ENCIKLOPÉDIA, GLOSSZÁRIUM, ÍRÓI SZÓTÁR,
SZÓLÁSSZÓTÁR**

A nyelv barátainak csemege egy szótár, főleg, ha különleges. Valójában minden szótár, amelyben betűrendben megtalálhatók egy nyelv szavai és azoknak azonos nyelven értelmezése (vagy más nyelven a jelentése). A kiválogatott szavak összetétele határozza meg a szótár jellegét. Ha tényleg csak szavak és azok jelentése található meg benne, akkor klasszikus szótárról beszélünk. Ha szólások, sőt „szólásszerű kifejezések”, akkor inkább szólásszótárról (szólástárról), frazeológiai szótárról. De az is lehet, hogy egy író szókincséről, akkor írói szótárról. Ha az írói szótár egy sajátos regionális nyelvvaltozatban alkotó író szavait tartalmazza, akkor akár irodalmi tájnyelvi szótárról. Ha egy táj archaizmusait, akkor tájpszótárról, ha csak „tallózó” adatokat tartalmazó szójegyzékről, akkor glosszáriumról. Ha pedig egy irodalmi műben előforduló szavak (nevek) esszéisztikus magyarázatairól, akkor akár már enciklopédiáról is beszélhetünk. Négy ilyen könyvet mutatok be.

Praznovszky Mihály (szerk.): Madách-enciklopédia. Az ember tragédiája címszavakban. A szócikkeket írták: Praznovszky Mihály, György Péter, György István. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2023. 286 oldal.

A Madách-rejtélyről szóló bevezetőben olvassuk: „a Tragédiában több száz olyan név, esemény, fogalom, kifejezés stb. szerepel”, amelyet értelmezni kell. Ezt teszi 373 szócikkben a kisenciklopédia (ezzel szemben mindenképpen nagy-

enciklopédiának számít a kiadó által gondozott Jókai-enciklopédia a maga 28.850 címszavával, vö. Bernáth 2022). A Tragédiának már számos „jegyzetelt”, vagyis értelmezésekkel ellátott kiadása született főleg az oktatás számára. A bevezetőben említik Alexander Bernát, Halász Gábor, Tolnai Vilmos, Kardeván Károly, Kerényi Ferenc, Horváth Károly nevét. A recenzens birtokában van a Kardeván Károly által jegyzetelt és magyarázott 1942-es kiadás (A Nógrádvármegyei Madách Társaság kiadása), melynek különleges értéke a madáchi mű szimmetrikus struktúrájának ábrája (199). Fontos és hasznos minden további magyarázó kiadvány, ez a szerényebb, de az oktatásban mindenképpen segítséget nyújtó kötet is. Az enciklopédia magyaráz elavult szavakat (alumin < alumínium, bék < béke, csábgyümölcs, csattogány, egynapos rovar < tiszavirág/kéresz, fagylepel < hóval borított táj, gúla < piramis, kéjkert < Szemiramisz függőkertje, kevercs, reg < reggel, torzalak < karikatúra), vallási, történelmi, mitológiai neveket, utalásokat (Antikrisztus, Danton, Éden, kerub, Krisztusnak öt sebére), történelmi fogalmakat (arasz, homouision és homoiusion), egyéni szóleleményt (ércek bölcseltsava < elixír, porlánc), de előfordulnak elsősre teljesen világos, érthető szavak is (barát, belféreg, bérlet, Biblia, bölcsész, dögvész, gőzmozdony, haláltánc, India, Párizs). Madách kedvelte a por-előtagú kifejezéseket: porlánc, porrajz, porvilág, de ide sorolhatjuk a sárba gyúrt kis szikra (1. szín, az ember a sár fia), sártest sza-

vakat is. Megtalálható a fényképezőgép címszó mint egyetlen olyan tárgy, amely nincs megnevezve a Tragédiában, pedig ott van körülírva a Tudós (12. szín) szövegében. A szavak vizsgálata olyan kérdésekben is döntő lehet, mint például az, hogy Madách színpadra szánta-e a művét. A 9. színben van egy színi utalás: „A nézőhely (< színpad) hirtelen Páris Gréve-piacává változik.” Persze nincs az az enciklopédia, amely teljes lenne. Az Al-Borak (Széchenyi István gróf versenylovának neve) címszónál szerepel, hogy a Tragédiában két helyen vonatkozást, ez az egyik. De melyik a másik? Ezt már máshonnan tudjuk meg: nagy Hunyad: Hunyadi János (?–1456), hadvezér és kormányzó (14. szín, URL1, ebben az utalásban az szerepel, hogy csak egyetlen magyar történeti utalás van).

Micheli Tünde (szerk.): Drávaszögi glosszárium. Elfelejtett és kiveszöben lévő tájszavak szótára. Gyűjtötte: dr. Katona Imre, dr. Lábadi Károly, Lábadiné Kedves Klára, Pataky András. Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége, Bellye, 2022. 214 oldal.

„A három tájegység, a Drávaszög, Ormányság és Szlavónia népe évszázadokon keresztül rokoni sorsban osztozott, ugyanazt az anyanyelvet beszélte, hasonló gondokkal és nehézségekkel küszködött. A fogyatkozásra sem sikerült megfelelő ellenszert találni, a pusztító egykézés kártékony hatása nemcsak a három táj múltját befolyásolta, jelenére, jövőjére is múlhatatlanul hatást gyakorol.” Ez a szótár tíz település (Bellye, Kopács, Várdaróc, Laskó, Karacs, Hecegszöllős, Kő, Sepse, Csúza és Vörösmart) nyelv-

járásának, az egykori sokszínű kulturális, nyelvi hagyomány elhalványulásának dokumentuma. A drávaszögi tájszavak gyűjtését az 1990-es években Katona Imre, Lábadi Károly és Lábadiné Kedves Klára néprajzkutatók határozták el, majd bekapcsolódott a munkába Pataky András kopácsi tanító is. Az anyagot rendszerezték, és összevetették az Ormánysági szótárral és a Szlavóniai (kórógyi) szótárral. A mintegy 2500 tájszó között egyaránt szerepelnek alaki (abrics < abroncs, ivogalódik – iszogat, ölelgetőzik – ölelkezik), jelentésbeli (busa – nagyfejű ember, fa büre – a fa kérge, hivatal – megidéztetés) és valódi (áglál – nagy öltésekkel ideiglenesen összeölt valamit, egyasszony – özvegy nő, gajgonya – rántotta) tájszavak. A Drávaszögben (akárcsak az Ormányságban) különleges táji többletjelentéssel bír: angyalcsináló, egyke, elkenyés (a magzatelhajtás módja), gyөрökvesztött, többsincs (egyke, egyetlen gyermek a családban). Példák az ö-zésre: cserösnye, egyembőr, epörnye, erőget, földház, földik, föröszt, gyөрökce, körösztfa, sörényös; i-zés: fikető, firer, fisü, fizfa, hátilsó, hívös, izen, píz. Régiesszavak: honnand, igyöm, igyenöst, jobbcsábban, karikus, mindéltig, mostand, nagyhirtelenjen; szertenszéjjel, vesztifejire; határozói igenév: szeddel (szedve). Különleges becézések: babcsa, napcsa (Nap), padika (ülőalkalmatosság), petikéje (a gyermek kicsi gyomra), szömese. Indulatszók: recece, ruttyu-ruttyu..., tyuhaj. A szegyon vérág (murok, azaz sárgarépa) szó néprajzi magyarázatában egy régi hiedelem rejlik: „ha a világ közepéből eltűnik a piros, a világban teljesen megszűnik a szegyenérzet. Már a 20. század közepén is kisebbségnek látták a piros színt, és figyelmeztették a leánygyermekeket, nehogy ők is hozzájáruljanak az erkölcsi

romláshoz. Célzás volt ez a szüzesség korai elvesztésére” (173). A szavak őrzik egy eltűnőben lévő életforma jellemzőit, kincseit, legalább a tájszótárakból előkereshetők.

Vígh Árpád: A székely szavak helyes használata. Tamási Áron irodalmi nyelve. ÍMEA Kiadó, Pécs, 2023. 318 oldal.

Örök irodalmi, stilisztikai kérdés a tájnyelvek és a köznyelvek viszonya; hogy lehetnek-e önálló irodalmi tájnyelvek, esetleg tájjellegű irodalmi nyelvek, vagy pusztán a tájjellegű nyelvi elemek stilisztikai eszközként szolgálnak az irodalmi nyelvben. A magyar irodalom- és nyelvtörténetben a kérdés eldőlt: bár volt rá törekvés, nincsenek irodalmi tájnyelvek, viszont nagyon sokféle kísérlettel találkozunk, amelynek során tájnyelvi elemek beépülnek egy-egy író stílusába, így az irodalmi nyelvbe. A fogalmak körülhatárolhatatlansága miatt a kérdés meglehetősen „akadémikus”, sokkal helyesebb, ha csak annyit mondunk, hogy minden író alkot (teremt) egy sajátos irodalmi beszédmódot, némelyikben kevesebb, némelyikben több a tájhoz köthető nyelvi elem. Vígh Árpád más nyelvi kultúrák példáját hozza fel a székely nyelvjárás irodalmi nyelvi emancipációjának megértéséhez (A regionális nyelvek szabadságharca, A kanadai példa, A svájci példa, A székely példa). Úgy vélem, hogy a magyar nyelv nyelvjárásai sajátosságai (jelentéktelen különbségek, összetartás) miatt nem szerencsés semmilyen más nyelv nyelvjárásaival vagy nyelvpolitikai helyzetével összevetni, de persze lehet próbálkozni. A szerző a kanadai (regionális) francia és a párizsi (standardnak mondott) francia vizsgálatában végzett hasonló elemzést; és úgy találta,

hogy „hasonlóságot lehetett felfedezni a székely–magyar és a francia–kanadai irodalom kialakulása és önazonosságért folytatott küzdelme között” (10).

A cél mindenesetre: Tamási Áron „hogyan használta az eredetileg tájnyelvek számító kifejezéseket, illetve hogyan próbálta meg beépíteni ezeket egy általa elképzelt (és mások által is óhajtott) székely–magyar irodalmi nyelvbe” (10). Ez teljesen rendjén is van, nagyon sok irodalmár, nyelvész-stilisztika, sőt néprajzos-folklorista is foglalkozott hasonlóval, különösen Tömörkény, Móricz vagy éppen Temesi Ferenc kapcsán. A kérdéshez óvatosan kell viszonyulni. A szerző azt írja: „Fábián Pál is a nyelvjárás szavaknak a köznyelvbe vagy az irodalmi nyelvbe történő bekerülésének kártékony voltáról beszél, meghagyva, hogy eredeti környezetükben való használatuk nem kifogásolható.” Ellenőriztem az adott forrást, ahol egy kicsit másként szerepel ez a gondolat: „A nyelvjárás szavak [...] amíg megmaradnak eredeti környezetükben, használatukat nem kifogásolhatjuk, számos probléma vetődik azonban fel, mihelyt a nyelvjárás szavak valamilyen módon belekerülnek a köznyelvbe vagy az irodalmi nyelvbe. Ilyenkor használatuk lehet hasznos is, káros is.” Pár bekezdéssel később Tamási Áronra (az Ábel a rengetegben című regényére) utalva pozitív megállapítást tesz: „A mondatban dölten szedett szavak, kifejezések nem használatosak a magyar köznyelvben, csak az erdélyi magyarság nyelvében élnek, ezért a köznyelvet beszélő, az irodalmi nyelvhez szokott olvasóban felkeltik a Székelyföld sajátos hangulatát” (Fábián 1960: 227–8). Azt hiszem, hogy (1960-ban!) nincs semmi baj ezzel az idézettel. Vígh Árpád szerint vannak szerzők, akik autonóm identitástudattal

regionális irodalmi nyelvet akarnak teremteni, míg mások (ők vannak többen) pusztán a szereplőik autentikusabbá tételére, jellemzésre használják a (nem is mindig autentikus) tájnyelvet. A székelly irodalmi nyelv vagy másképpen transzilvanizmus¹ kérdéseire nem térnek ki, a lényeg, hogy Tamásinál az életművön belül változás figyelhető meg, és az erőteljes székelly nyelvjárásiaság gyöngül, és az identitástudatból fakadó nyelvteremtés helyére a szavakkal, fordulatokkal való jellemzés kerül.

Vígh Árpád könyvében három nagy részben szerepelnek Tamási Áron székelly kifejezései: morfológiai, szinonimikus és homonimikus kettős alakok. Az egyes csoportokat áttekintve nem tartom indokolhatónak ezt a felosztást. A morfológiai csoportban ugyanis fonológiai változatok is vannak (kűnn/kinn, megett/mögött), a szinonimikus kapcsolatok között vannak valódi szinonimák (bakszén/parázs, burján/gaz, gyom, csóré/meztelen, murok/sárgarépa, pócegér/patkány – ezekre jobb lenne használni a valódi tájszó bevett terminust), viszont egészen egyszerű szóalakváltozatok (szóhasadásos, szóvegyüléssel alakok) is: bingyó/bogyó, bökkedezik/böfög/öklendezik, büllög/ballag, csamiga/cemege, csihán/csalán, hamma/hamu, kaszaj/kazal, kicsiddég/kis ideig, kondor/göndör, mezgés/mézgás, terü/teher, üli/ölyv (ezek pedig inkább alakváltozatoknak, alaki tájszavaknak tekinthetők). Tamásinál nekem is feltűnt (Balázs 2018), hogy mennyire gyakoriak ezek a formák, amelyeket szintén nem tekintenek szinonimának:

elleget (eddegél, eszeget), illogat (idogál, iszogat, poharazgat), tellet (rakosgat), velleget (veszeget). A harmadik csoportot homonimikus jelentéspárokhoz nevezi, pl. áldás/termés, árnyékalja/kocsiszín, beszarvaz/szarufákkal lát el, bitang/meddő – itt ismét az a probléma, hogy egy adott nyelvváltozatban ezek nem homonimák, hanem egyszerűen csak jelentésbeli tájszavak. Ezt a sajátos és a magyar tudományban szokatlan besorolást leszámítva a kötetben felsorolt nyelvi anyag és annak magyarázata figyelemre méltó és üdvözölhető.

Beke József: Szólások és szólásszerű kifejezések Arany János költői nyelvében. Szerkesztette: Kováts Dániel. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 2023. 312 oldal.

Beke József 2017-ben jelentette meg a háromkötetes Arany-szótárt (Beke 2017). A szótár „mellékterméke” ez a gyűjtemény. „Jellemző, hogy legismertebb művében, a Toldiban jóval több szólásszerű kifejezés van, mint ahány versszak” (12). Beke József az Aranyversekben 1897 szólást, szólásszerű kifejezést talált és ad közre címszavak (vezérszavak) szerint. A szólásszerű kifejezéseken a következő kollokációkat, állandósult szókapcsolatokat, frazeológiai egységeket érti: gesztus (mozdulathoz, látványhoz tapadt kifejezés: ádámsutkáját nyújtogatja), helyzetmondattal (adott helyzethez kapcsolódó kifejezés, ide sorolja a köszönéseket is), eufemizmus, megszemélyesítés, kihagyás, variáció, rokon értelem. Kétségtelen, hogy sajátos felosztás, egészen másként osztályoznak mások. Például Balázs Géza (2005) felosztásában vagy Bárdosi Vilmos (2003: VII–VIII.) szótárában ezek a csoportok szerepel-

¹ A transzilvanizmus (Akh. 2015: 540) immár kodifikált egyszerűsítő helyesírásával nem értek egyet, hiszen akkor miért nem érvényesül ez a szabály a többi esetben: transzszexuális, transzszibériai, transzszubjektív?

nek: szólás, szóláshasonlat, pragmatikus helyzetmondat, beszédmű (köszönés, szitkozódás, politikai jelszó, sírfelirat), szállóige, mondatértékű közmondás/szókásmondás. Ha figyelembe vesszük ezt a felosztást, akkor talán kétségeink támadhatnak, hogy mennyire volt következetes, helyes Beke József gyűjtése, amelynek statisztikai adatai: 3174 (összes szólás-előfordulás, szólásszerű kifejezés, ebből mutat be a könyv 1897-et), közte: 473 variációs (?) kifejezés, 56 gesztus-szerű kifejezés, 52 helyzetmondat, 16 közmondás.

A szerző nem tekinti külön szólás-csoportnak a szóláshasonlatot, bár ilyeneket is tartalmaz a gyűjtemény: olyan úr, mint a kínai császár; pislog, mint az egyszerű kocsonyából a béka. Több olyan szólást is tartalmaz, amelyek nem teljesítik alakilag a szólások kritériumát, ezeket monofrazémának nevezzük: foghegyen, kiskedd, kiskirály, körömszakadásig, lábujjhegyen. A szótárban azután tényleg vannak olyan kollokációk (együttjárások), amelyek nem tekinthetők hagyományos értelemben szólásnak: azért is; valaki azon van, volt, lesz; írva vagyon stb.; állandó vonzatos igék: valami bírja még; alig bírja magát; cserben hagy valakit; állandó jelzős szerkezet: vasorrú bába, böjti boszorkány; ikerítés: dérrrel-dúrral, hébe-hóba; mellérendelő szószerkezet: éjjel-nappal; indulatszó (mondatszó): Co fell!, úgy kell neki!

Ha a felsorolt következtetlenségeket számba vesszük, akkor egy nagyon vegyes, nehezen kezelhető anyaggal van dolgunk. Talán az lett volna a helyes cím, hogy Képes kifejezések Arany János költői nyelvében. Nem ártott volna egy hozzáértő szakmai lektor véleményének figyelembevétele, és itt fölvethető a kiadó szakmaiatlansága is. Ugyanis Arany János képes kifejezéseinek (be-

leértve frazeológiáját is) a bemutatása, elemzése nagyon fontos feladat.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2005. Magyar frazeológia. *Ethnica* 1/8–16.
- Balázs Géza 2018. Folklórból stilizált világkép. Nyelv és stílus Tamási Áron csonka trilógiájában. *Magyar Nyelv* 302–19. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.3.302>
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomkörü szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Beke József 2017. *Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete. I–II–III. Szerkesztő és előszó: Balázs Géza. Anyanyelvpolitika Szövetsége – Inter*. Budapest.
- Bernáth Csilla 2022. Balázi József Attila – Kiss Gábor: Jókai-enciklopédia. Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek, történelmi események bemutatása. *Magyar Nyelvőr* 423–6. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.423>
- Fábián Pál 1960. A szavak anyagraktárában. In: Terestyéni Ferenc (szerk.): *Nyelvtan – stílus – szónoklás*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 220–68.
- URL1. <https://mek.oszk.hu/00800/00849/html/02.htm>

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem

Doktori Iskola

és Németh Antal Drámaelméleti

Intézet (Budapest)

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék

(Nagyvárad)

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

H. TÓTH ISTVÁN

**ÖSSZEHAJLÁS. A 14. ÉLŐ MAGYARÓRA TÁBOR
ÉS A NYELVI MIÉRTEK ÉS HOGYANOK KÖZÖTT****Élő magyaróra tábor**

Miért fontos erről az összehajlásról, vagyis a Sátoraljaújhelyben 14 éve indított, anyanyelvi, nyelvész- és magyaróra néven is említhető Élő magyaróra tábor 2024. évi programjáról, eseményeiről és a *Nyelvi miértek és hogyanok* könyvről együtt szólnom-írnom? Akik ott jártunk a sátoraljaújhelyi Rákóczi-táborban 2024 júliusának derekán, elmondhatjuk, hogy nemcsak ismeretekben, szakmai és szakmai-pedagógiai, hanem emberi-baráti kapcsolatokban is meggazdagított minket, és ennek a tábori együttlétnek lett pecsétjévé Balázs Géza eme könyve. Ezek fényében bátrabban rögzíthetjük: nemcsak csábító szakmai programok, izgalmas szellemi kalandozások, hanem újabb olvasmány is fémjelzője a 14. Élő magyaróra tábornak.

Nem tudom, adódik-e, adódott-e ebből a fenti bekezdésekből tanulság – azonkívül, hogy valóban érdemes együtt lennünk, közösen tanulnunk nyáridőn a mindig lelkes élő magyarórásokkal tábori körülmények között –, de útravalót az itt következőkhöz mindenképp szándékoztam adni. Amiként Arany Jánostól tudjuk, ha: „Ég a napmelegtől a kopár szik sarja...”, akkor bizony nagy meleg vagyunk. Még Sátoraljaújhelyen, ama híres-nevezetes Rákóczi-táborban (a Rákóczi Szövetség táborában) is az árnyas fák és a hegyoldal ellenére igazi, hamisítatlan tarhonyaszárító meleg volt, és mi mégis részesei akartunk lenni az ottani számos nyelvészeti diskurzusnak. Ott volt mindjárt a kezdeteknél Kövecses Zoltán professzor úrnak a szeretet fogalmáról, a szeretet metaforáról szóló kognitív nyelvészeti megközelítése, a problémakör különösen érzékeny fejtegetése. Széplaki Erzsébet érdemes tankönyvszerző az alfa generációt megszólító nyelvtanítási módszereinek a világába, ezúttal a szövegek, a szövegezés nem könnyű megközelítése felől igazgatott minket, akik közös, csoportos nyelvi játékok mentén találkoztunk régi-új, de hasznos, illetőleg újrahaznosítható színes ötletekkel. A tábori körülmények között megszervezett magyartanárfórum központi témája az új, pontosabban a 2024. évi érettségi friss tapasztalatainak a számbavétele volt. Terdikné Takács Szilvia, ennek a kerekasztal-beszélgetésnek a vezetője úgy irányította a problémák nevesítését, egymásra halmozását, hogy egy pillanatra se feledkezzünk meg a lényegről: az érettségizők árnyalt, időben történő sikeres felkészítéséről. A Kazinczy Műhely országjáró, nagy sikerű Anyanyelvi piknik rendezvénysorozatát Terdikné Takács Szilvia és Pölcz Ádám mutatta be, ezen közben fel is kínálva a lehetőséget újabb és újabb meghívások megtervezésére, megszervezésére. A Ki beszél helyesen? kérdésre a válaszokat Minya Károly kereste a táborlakó hallgatóság nagy tetszését kiváltó furfangosabbnál furfangosabb nyelvi példák tálalásával.

Amikor a magyar nyelvben és a magyar nyelvű kultúrában meglévő összetartó erőről beszélt Balázs Géza, akkor meggyőző okfejtéssel és példákkal azt hangsúlyozta, hogy a nyelvünkről és a nyelvi kultúránkról való és valló nézetek erősen

közel állnak a kognitív nyelvészeti felfogásokhoz. Igen tanulságos volt a Vass Évával, az M2 gyerekszatorna csatornaigazgatójával való tábori szeminárium. Amint megtudhattuk, az alfák, az úgynevezett első teljesen digitális generáció tanárai a mai egybeírt és nem egybeírt magyartanárok, nekik is készítik a műsoraikat. Szentendrei Adrienn, a csatorna munkatársa az Anyám tyúkjá, a János vitéz, az Arany Lacinak, a Nemzeti dal című Petőfi-műveket az alfáknak szóló versfilmek adaptációjaként mutatta be. Keller Péter mérnök, Gárdonyi Géza dédunokája küldetésének érzi Gárdonyi emlékének az ébresztését, annak folyamatos ébren tartását. Ezt bizonyítja legújabb gyűjteményes kötete, A velünk élő Gárdonyi című vallomásfüzére, amelyet olvasók, kutatók, pedagógusok tanulmányaiból állított össze. Terdikné Takács Szilvia a nyelvi játékok személyiséget kibontó játszására buzdított példák sokaságával, tiszteletre méltó, hitelesen lelkesítő tanári attitűddel, majd a népes hallgatóságot buzdította az irodalomra.hu világháló elérhetőség és gazdag forrás felfedezésére. Pregitzer Fruzsina Jászai Mari-díjas, érdemes művész, az egyik legszebben beszélő magyar színész az Uram, nem látta Magyarországot? című előadóstjét hozta el a sátoraljújhelyi táborba. A művésznő színpadi és színházszervezői hazai és határon túli elismertsége olyan vonzó volt, hogy a Rákóczi-táborbéli alkalmi színházunk az érdeklődő és értő közönséggel zsúfolásig megtelt.

Fittyet hányva a kánikulát rettentő közelgő égháborúra, az Ausztráliától Kolorádón, Kanadától Ukrajnán át és a máshonnan is érkezett magyar tanárokkal megmagyartanárokkal kéz a kézben kapaszkodtunk fel a Sátoraljújhely határában magasodó várba, hogy közben megtekinthessük Zemplén fővárosának új büszkeségét, a nemzeti összetartozás hidját. No, ezt valóban csak megtekinteni nyílt alkalmunk, mert az időjárás zordabbá válásának lehetősége miatt le volt zárva ez a Szár-hegy és a Vár-hegy között húzódó gyalogoskötélhíd.

És bizony-bizony elérkezett a 14. Élő magyaróra tábor ráadásnapja, amikor Széphalomban, a Magyar Nyelv Múzeumában Meghökkenítő nyelvi stílusok címmel esszékonferenciát tartottunk. Itt Nyiri Péter igazgató köszöntőjét követően elképesztő, szenzációs, ámulatba ejtő, észvesztő, másképpen, ahogy a program címében is olvasható: meghökkenítő stílusokról, szövegváltozatokról szólt: Balázs Géza, H. Tóth István, Mínya Károly, Varkucs Róbert, Lózsi Tamás, Pölcz Ádám. Hadd hívjam fel a figyelmet a <https://e-nyelv.hu/2024-07-18/a-14-elo-magyarora-tabor-kronikaja/> elérhetőségre, mert ennek a krónikának köszönhetően még árnyaltabb beszámolókat olvashatunk az ideai Élő magyaróra táborról, amely Balázs Géza finom eleganciával, már-már költészeti stílusformákkal körülvelt zárszavával ért véget.

Nyelvi miértek és hogyanok

Számos könyv vett körül mindannyiunkat, akik a Rákóczi-tábor lakói lehettünk az ideai esztendő júliusában. A gazdag könyvkiínálatból nekünk, magyartanároknak elsősorban Balázs Géza (2024) a *Nyelvi miértek és hogyanok* könyve vált elgondolkodtató, sőt további gondolatokra invitáló olvasmánygyűjteménnyé. Azért tűnik helyénvalónak a kötettel összefüggésben ez a körülírás, mert szerzőnk az Édes

Anyanyelvünk lapban közölte a Miért érdekes rovatban elsőként a most és itt sajátos szerkezetbe rendezett dolgozatait. Való igaz, hogy a *Nyelvi miértek és hogyanok* elolvasása, a benne foglalt tények, adatok, összefüggés megismerésével, elfogadásával, illetőleg továbbgondolásával érzékenyebbé válhatunk álláspontjaink körvonalázásakor, nézőpontjaink alakításakor. Kiindulópontom ez: filozófiája és hitvallása van Balázs Géza nyelvészeti, antropológiai, szemiotikai és művészetelméleti megközelítésű könyvének. Ezt a szerkezetét illetően lényegre törő, az egyetemes gondolatok irányából a konkrét magyar nyelvi jelenségek felé haladó, világos okfejtésű könyvet a kiskaté műfaji megnevezéssel illetem, mivelhogy alapvető ismereteket, bizonyos értelemben tételeket röviden összefoglaló könyvről van szó. Olyan nyelvészeti szakművet kaptunk Balázs Gézától, amely rövid, a nyelvünkkel összefüggésben visszavisszatérő problémákat összegzőn, ugyanakkor vitára is inspiráló egyszerű formában, de a tudományos közlemények vonatkozásában elvárt, elfogadott stílusban ismertet tényeket, adatokat és összefüggéseket a viselkedéssel, a nyelvhasználattal, a nyelv életével, a folyton változó szókinccsel kapcsolatban. Nem véletlenül állapítja majd meg a figyelmes olvasó, hogy ez a 180 oldalas, barátságos méretű könyv a sajátos nyelvi világképével új, illetőleg újszerű nyelvi tudást is sugároz.

A 14. Élő magyaróra tábor résztvevői a sátoraljaújhelyi Rákóczi-táborban (kép: MNYKNT)

Hozzá tartozik a személyes olvasói-kutatói és pedagógiai attitűdhöz az a recenzensi állásfoglalásom is, miszerint a szerző megértő, ebből adódóan segítő tisztelettel van a könyve iránt érdeklődők nyelvészeti nézőpontja iránt. Arról van szó, hogy korunkban olyan nyelvpolitikai aspektusok vannak érvényben, amelyek két szélső pont: a szigorú megítélés és a mindent (úgy, ahogy van) elfogadó alapállás között hullámoznak több-kevesebb sikerrel (más formában már többször kifejtette ezzel kapcsolatos álláspontját az ezredforduló magyar nyelvi kultúrájának elemzésétől a nyelvstratégián át a konkrét nyelvi elemzésekig, pl. Balázs 1996, 1998, 1999, 2001, 2005, 2024). Mi lehet e mögött a nyelvhasználói, nyelvhasználat-formálói attitűd mögött? Nem elvetendő az a nézet, amely nyomán az integráció (az egységesülés, a beilleszkedés, a beolvastás, a hozzácsatolás) és a divergencia (a széttartás, a különbözőség, a szétágazóság) filozófiája érhető tetten. Bessenyei és Kazinczy korától ragadható meg az irodalmi nyelv, vagyis az egész nemzeti írásbeliségnek, a tudományos,

publicisztikai irodalomnak a kiművelt, igényes, egységes helyesírással szabályozott nyelvének a megteremtésére való lelkes és hasznos törekvés. Napjainkban viszont, ha megragadható, ha egyértelmű határkőhöz akarjuk illeszteni a nyelvpolitikai jelentőséget, akkor a posztmodern, illetőleg az 1989-es köztes-európai társadalmi-politikai változásokat hozhatjuk szóba. Ekkor már a nyelvpolitika, a nyelvi tervezés vonatkozásában a magyarországi nyelvallapot és a háborúk után formálódott, határon túli magyar nyelvű és magyar nyelvi közösségek nyelvi önazonosságának a határozott kikristályosodási folyamatait említhetjük.

A *Nyelvi miértek és hogyanok* kötetben 37 tanulmányt találunk a Viselkedés és nyelvhasználat, valamint a Nyelv, nyelvtan, szókészlet, művészet, továbbá a Magyar nyelv, anyanyelv című nagylélegzetű részekben. Korunkban, amikor annyi-annyi feszültség szorongatja az embert a mindennapok csapdahelyzetein túl is, akkor meggyőzően tanulságos olvasmányunk lehet a *Nyelvi miértek és hogyanok* kötet első részét nyitó tanulmány az emberi viselkedéskomplexumról, különös tekintettel a kommunikációra. Nem véletlenül állítja Balázs Géza: „Az emberi viselkedéskomplexumban a külső tényezők hatására számos olyan változás indult el, amely módosíthatja vagy meg is változtathatja az embert és általa a kulturális evolúció menetét” (13). Ez idő tájt sok zavarba ejtő véleményt hallhatunk, olvashatunk a közmondások, szólások és szóláshasonlatok, vagyis a proverbiumok eme sajátos csoportjairól. Nyelvünk ékköveiről van szó, amelyek szükségtelen és veszélyesen elharapózó torzításai/torzulásai nyelvi kultúránk szöszösödését is erősíthetik. Ezt elkerülendő is nevezhetjük különösen értékesnek Balázs Géza itteni 55 példából álló gyűjteményét, amelynek darabjai kollokációkban, szólásokban élő, hűsz testrészsünkhöz kapcsolódó, nyelvileg is megformált tüneti megfigyelések vagy hiedelmek alapján formálódtak nemzedékeken átívelve (15). Ha azt mondjuk, hogy „a költészet az emberiség anyanyelve”, akkor ezzel az univerzális tétellel egy lépéssel közelebb jutottunk a nyolc évszázados magyar lírához, amely a mi költészetünkben mindig, minden időben az élen állt, mert helyzetleíró, mozgósító, lélekerősítő, közösségformáló is volt. Balázs Géza részletesebben is fejtegeti az 57–63. oldalakon ezt a problémát, méghozzá poétikai, stilisztikai és retorikai aspektusból mindenekelőtt. Különös érzékenységgel és képszerűséggel élve fogalmazta meg vallomását a magyar nyelvről Juhász Ferenc: „A magyar nyelv, mint minden élő nyelv, nemcsak állandóság, de folyamat is. Folyamatosan cselekvő állapot. Folyamatosan Virágzó Akarat”. Ez a folyamatos és lendületes változás elsőként is a szókincsben érhető tetten, erre világított rá Balázs Géza a *Nyelvi miértek és hogyanok* kötet második részének a nyitó tanulmányában (80), amikor is az informatikai forradalom szókincsformáló hatásáról mutat be figyelemre méltó jelenségeket, szóalakokat. És milyen különös is az élet, tele titkokkal, váratlan világlenszésekkel, gondoljunk csak a koronavírus-járvánnyal összefüggő eseményekre, helyzetekre, így a virtuális tanórák újdonságaira, nemegyszer keserveire is. Erről a világlenszegről is volt adatolt mondanivalója Balázs Gézának, amikor a koronavírus-folklórról érkezett (90).

A *Nyelvi miértek és hogyanok* kötet harmadik részében a világ nyelvi képének sajátosságairól figyelemre méltó források felhasználásával, hasznos példák segítsé-

gével rögzíti Balázs Géza: „A nyelvnek kiemelkedő szerepe van az emberré válásban, az anyanyelvnek kitüntetett szerepe van a személyiségünk, gondolkodásunk alakulásában” (136). Azért is lényeges ez a citátum, mert ismét rámutat szerzőnk arra az általa többször, több tanulmányában is kiemelt értékre, miszerint az általában a szülőktől spontán, ösztönösen elsajátított anyanyelv továbbfejlesztésének nem lehetnek nyelvi-jogi akadályai. Ha vannak, akkor a nyelv- és oktatáspolitikának kiemelt, különleges eszközökkel kell fellépnie. Az anyanyelvünkről, az annak használatáról szerzett legkülönfélébb tudásunk árnyalásához kiváltképp tanulságos írásai Balázs Gézának a hungaropesszimizmusról (146) és a hungarooptimizmusról (150) szólók, érdemes újabb tényekkel tovább adatolni ezeket az életből vett elemzéseket.

A 130 tételből álló Felhasznált irodalom című fejezet (163–71) áttekintése, sőt figyelmes tanulmányozása is értékes szellemi kirándulás. Kétségtelen, hogy a Név-, tárgy- és szómutató (172–8) nemcsak egy-egy forrás és/vagy probléma visszakeresését segíti, hanem újabb kútfők irányába is bátorítja az olvasókat. A *Nyelvi mértek és hogyanok* 179. oldalán a Balázs Géza sorozatszerkesztésében megjelent IKU-TÁR eddigi 26 kötetéről szerezhetünk elsődleges és lényeges könyvészeti ismereteket – érdemes ezt a gyűjteményt is tanulmányoznunk.

A fentiekben azt akartam az élő magyar nyelv idei nyári tanulságos fejlődésrajzához hozzátenni, hogy mennyire nem volt, mert nem is lehetett eseménytelen, tanulságok nélküli ez a Pölcz Ádám és Terdikné Takács Szilvia lelkiismeretes programfelelősök körültekintő szervezésében megálmodott, majd velünk, a Sátoraljaújhelyben táborozókkal és Széphalomba is elzarándokolókkal együtt kiteljesített 14. Élő magyaróra tábor. Köszönjük az édes anyanyelvünkről ilyenképp történt gondoskodást.

Szakirodalom

- Balázs Géza 1996. Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai. *Magyar Nyelvőr* 250–63.
- Balázs Géza 1998. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. A–Z. Budapest. (Második kiadás: 1999.)
- Balázs Géza 1999. A magyar nyelv művelés állapota. Tudománypolitikai áttekintés, javaslatok. (Tanulmány az MTA Magyar Nyelvi Bizottság felkérésére.) *Magyar Nyelvőr* 9–27.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Balázs Géza 2005. „A magyar nyelv élé mozditásáról...” *Vitairat a nyelv művelésért*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2024. *Nyelvi mértek és hogyanok*. MNYKNT–IKU. Budapest. (IKU-Tár 24–25.)

H. Tóth István

kandidátus, ny. egyetemi docens
Prága, Budapest, Kecskemét
E-mail: moszkva228@gmail.com

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ELFELEDETT ÍRÁSA A NYELVMŰVELÉSRŐL

Kosztolányi Dezső nem gyűjtötte kötetbe nyelvészeti írásait, és ha tervezett is volna hasonlót, talán az alább közölt – a kutatók figyelmét eddig elkerülő – kis írását nem veszi föl annak anyagába. Ezt két ok magyarázza: egyrészt mert alkalmi írásról van szó, másrészt mert témáját másutt részletesebben is kifejtette. Viszont éppen ugyan-ezen okok miatt nem éreketlen szöveg: Kosztolányi életrajzának – és egyben a magyar művelődéstörténetnek – egy adott pillanata fogalmazódik meg benne, ráadásul Kosztolányi itt könnyedebben, az olvasókat megszólítva cseveg egy nagyon komoly témáról: a nyelvművelésről.

Ismert tény, hogy Kosztolányi szerkesztésében 1933 elején megjelent *A Pesti Hírlap Nyelvőre* című, kis alakú „nyelvvédő könyv”, céljához mérten nagy példányszámban, a *Pesti Hírlap* ún. „illetményköteteként”. (A nagy példányszám miatt ma is könnyen hozzá lehet jutni antikváriumokban, kisebb árveréseken.) Ennek munkálatai egy évvel korábban kezdődtek – ez a folyamat jól rekonstruálható Kosztolányi levelezéséből, és ismert a nyelvművelő cikkeiből.

Ez utóbbiak közül kiemelkedik a *Pesti Hírlap*ban a munkálatok elején több részletben közölt *Túlvilági séták*. Négyesy László (1861–1933), Kosztolányi egyik egyetemi tanára, a híres Négyesy-szemináriumok vezetője, ekkor azonban már volt tanítványának munkatársa a tervezett nyelvművelő munka akadémiai előterjesztésében fel is hívta erre a figyelmet: „A legszemélyesebb és legmélyebben járó hozzászólások egyike e tárgyban Kosztolányi Dezső *Túlvilági séták* című cikksorozata a *Pesti Hírlap* februáriusi és márciusi számaiban. Öröndetes, hogy az újabb írói nemzedék egy kiváló tagja egy nagy elterjedtségnek örvendő lapban a magyar beszéd eredetiségét oly hathatósan védelmezi. Ez annak is jele, hogy a nagy közönség is érdeklődik az ügy iránt. A cikksorozatot pedig ki kellene menteni a feledésből és folyóiratban vagy könyvben tenni állandó olvasmányá” (Négyesy 1932). Ez akár meg is valósulhatott volna, mert az *Édes anyanyelvünk* címmel tervezett *Nyelvőr* – a Kosztolányi-hagyatékban fennmaradt „részletes tervezetének” gépirata szerint – eredetileg tartalmazta volna a nyelvművelő írást: „Kosztolányi Dezső cikke, *Túlvilági séták*, melyben az idegen szók hóbortos és fölösleges használatának izen hatat. A cikk fölött Szarvas Gábor arcképe” (Kosztolányi 1999: 587–9). De másképp alakult, és a *Túlvilági séták* (is) csak Kosztolányi halála után a hátrahagyott műveinek vonatkozó kötetében jelent meg.

Mindez adja az alább közölt cikk életrajzi és életművön belüli kontextusát. A rövid írás a *Magyar Hírlap* 1932. február 28-i számának 19. oldalán jelent meg, a ...*mondja* sorozaton belül. Önálló – saját – címe nincs, igazodik a sorozat tipográfiai egységéhez: Kosztolányi neve saját kezű aláírásával szerepel a cikk fölött, alatta pedig csak annyi: „mondja:”. Címét tehát így adhatjuk meg:

[Kosztolányi Dezső mondja]

Tudjátok, honnan jövök, barátaim? Széchenyi István palotájából, a Magyar Tudományos Akadémiából. Értekezletet tartottunk ott. Hajdan, írósihederkorunkban az akadémikusokat úgy képzeltük el, hogy övig ér szakálluk és állig vannak begombolkozva. Hát nincs így.

Én az elnöki szobában lelkes társaságot találtam együtt, művészeket, írókat, élükön volt kedves tanárommal, Négyesy Lászlóval, a kitűnő tudóssal. Itt Budapesten, 1932 februárjában új nyelvújítás zászlóját bontották ki. Dacolva az avult hagyományokkal, valamennyien fiatalosan indultak harcba nyelvünk épségéért és szépségéért. Akadémiánk megalakította nyelvészépítő bizottságát. Ennek az a célja, hogy küzdjön minden nyelvi ferdeség és nyegleség ellen s az elburjányzott idegen szókat talpraesett magyar szókkal helyettesítse.

Azt kérdezték, szükség van-e erre? Ha Kazinczy a tizennyolcadik században ezt kérdezte volna, akkor ma nyilván egyikőtök sem írhatna magyarul. Olvassátok csak el Mikes Kelemen egy levelét és Pázmány egy beszédét. Milyen üde, lüktető, velős még akkor prózánk. Ma pedig többnyire milyen halvány, senyveteg, idegennel tarkázott. Múltkor az utcán megpillantottam egy címet. „Incidens az elektrotechnikusok internacionális konferenciáján.” Ne higgyétek, hogy ez gazdagítja szókincsünket. Minden idegen szó három-négy magyar elől eszi el a kenyeret. Hiszen ma már csak „rúzs” van és nem pirostitó, csak „weekendező” és nem kiránduló, csak „ankét” és nem körkérdés, csak „avantgardista” és nem úttörő, csak „sex appeal” és nem szerelem.

A nyelv eleven szerkezet. Önmagának szabja meg törvényeit. Szívműködését megváltoztatni nem lehet. De okkal-móddal igenis bele lehet avatkozni. A franciák, akiket bajos kicsinyességgel vádolni, maguk is ezt művelik. Párizs lángban ég azon a napon, mikor az Akadémia eldönti, hogy az „autó” nem himnemű, hanem nőnemű. Az írók szavakkal dolgoznak, de főcéljuk gondolatuk és érzésük kifejezése. Írás közben nem érnek rá nyelvészkedni. Szükségük van irányításra, segítségre.

Erre a föladataira vállalkozik Akadémiánk. Nem szabad azt hinniek, hogy afféle szógyárat teremt, vagy szó-kórházat, ahol minden nyavalyás kifejezést meggyógyít. Egyszerűen szépségápoló intézet ez, mely azon igyekszik, hogy eltüntesse a nyelv szeplőit. Ha új fogalom vonul be nyelvünkbe, magyarul próbáljuk majd elnevezni, úgy, ahogy annak idején Heltai Jenő a Kino-t „mozi”-nak keresztelte el és Kozma Andor az utcai újság-elárusítókat „rikancs”-nak.

Egyelőre természetesen a kezdet legkezdetén vagyunk. Tervünk az, hogy összeköttetésbe lépünk az országgyűléssel, a tudomány, kereskedelem, ipar minden ágával, s a szaknyelveket gyökeresen magyarrá tesszük. Két hatalmas fegyvertársra számítunk: az iskolára és a sajtóra, tirátók, barátaim.

A forma ne tévesszen meg senkit: a „... mondja” cím és az élőbeszédet imitáló nyelv ellenére Kosztolányi írásban adta le „mondandóját”; másképp nehezen is lehetett volna lejegyezni egy ilyen típusú, megformált szöveget.

A *Magyar Hírlap*ban hasonló jellegű, informatív sorozat volt a korábban futó *Mi készül?* rovat, ahol ismert magyar alkotók nyilatkoztak, nomen est omen, éppen készülő munkáikról, s így kiváló forrás a megvalósult vagy soha el nem készült művek keletkezéstörténetéhez (ld. pl. [Bíró-]Balogh 2006: 73–98).

Ezekben a tényleg rövid megszólásokban vélhetőleg valóban a kérdezett szerzők szóbeli közlései alapján formázta meg az újságíró a párbeszéd formájában közölt nyilatkozatot, azonban kétségtelen, hogy az információk csakis maguktól a szerzőkről származhattak. Ez a sorozat 1931 végén szűnt meg.

A szerkesztőség azonban gyakorlatilag közvetlenül ezután indította meg a ... *mondja* rovatot, nyilvánvalóan azt az olvasói érdeklődést kielégítendő, hogy az olvasó szeret könnyedebb hangvételű és gondolatmenetű, személyesebb „megszólalásokat” is olvasni kedvelt szerzőitől. A sorozat 1931. december 13-án indult (Herczeg Ferenc nyilatkozatával), és 1932. június 26-án ért véget (Földes Imre szavaival). Kosztolányi a tizenegyedik volt a sorban.

Sorai a modern kori nyelvápoló mozgalom első, „a kezdet legkezdetén” tett lépéseiről számolnak be, nem egy zárt körben olvasott akadémiai értesítőben, hanem a széles olvasóközönségnek, egy nagy példányszámban megjelent napilap hétvégi számában. Cikke végén az iskolákat és a sajtót szólítja meg, közvetve azonban az összes magyar nyelvhasználót. Csevegése így jóval túlmutat önmagán.

Szakirodalom

- [Bíró-]Balogh Tamás 2006. „Új regényen dolgozik Kosztolányi Dezső.” Az el nem készült Mostoha keletkezéstörténete. In: [Bíró-]Balogh Tamás: *Álmodozók irkafirkája. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Pont Kiadó. Budapest. 73–98.
- Kosztolányi Dezső 1999. Édes anyanyelvünk. (A kiadandó könyv részletes tervezete). In: Réz Pál (szerk.): Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. Osiris Kiadó. Budapest. 587–9.
- Négyesy László 1932. Új nyelvművelő munka. Előterjesztés a M. Tudományos Akadémiában. *Magyarosan* 1932. jan.–febr. 3–22.

Bíró-Balogh Tamás
irodalomtörténész
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
E-mail: birobalogh@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5808-2780>

ZIMÁNYI ÁRPÁD

V. RAISZ RÓZSA (1939–2024)

A kép forrása: <https://uni-eszterhazy.hu/magyar/v-raisz-rozsa-koszontese>

Életének 85. évében, 2024. október 20-án elhunyt V. Raisz Rózsa nyugalmazott főiskolai tanár, az Eszterházy Károly Főiskola (ma: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem) Magyar Nyelvészeti Tanszékének egykori vezetője. Személye, neve eggyé forrt a tanszékkel, mivel első és egyetlen munkahelye – sőt: első diplomáját is adó alma matere – az egri intézmény. Magyar–történelem szakos végzettségével gyakornokként itt kezdte munkáját. Csakhamar következtek az egyetemi évek: az Eötvös Loránd Tudományegyetemen először magyar nyelv és irodalom, később pedig könyvtár szakon is oklevelet szerzett. Szintén az ELTE-hez kötődik a doktori cím elnyerése. Kandidátusi fokozatát 1987-ben szerezte a Mikszáth-novellák mondat- és szövegszerkezeti formáinak stilisztikai vizsgálata című disszertációja alapján.

Oktatói-kutatói tevékenysége először főleg a leíró magyar nyelvtan részterületeit

foglalta magában, majd később specializálódott mondattani, szövegtani, stilisztikai és frazeológiai stúdiumokra. Oktatómunkáját magas szakmai felkészültséggel, mindig a legkorszerűbb tudományos háttérrel végezte. Igényesség, példamutató pontosság, következetesség, valamint a tudomány iránti alázat és elkötelezettség jellemezte. Széles körű humán műveltsége, tájékozottsága, olvasottsága jóval túllépett a nyelvészeti tantárgyak keretein. Már fiatal oktatóként is tekintélyt vívott ki magának a hallgatók előtt, ahogy azt jelen sorok szerzője – volt tanítványa, majd kollégája – is tanúsíthatja.

Tanszékvezetői megbízatását 1993-ban nyerte el. Munkásságának kiteljesedése ez az időszak. Két cikluson keresztül vitte tovább a közösség meglévő értékeit, és valósíthatta meg saját elképzeléseit. Vezetői kvalitásait magasabb szinten is kamatoztathatta: az 1990-es évek második felében a Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet igazgatója, a magyar szak szakfelelőse, valamint a kari struktúra kialakításának folyamatában a 13 tanszék magában foglaló Társadalomtudományi Fakultás vezetője. Az átalakulás, a megújulás és a továbblépés éveiben nagy léptékű tervek fogalmazódtak meg: az egyetemi szintű tanárképzés megindítása a főiskola keretein

belül. A vezetésével összeállított nyelvészeti akkreditációs dokumentumok alapján 2003-ban az egri tanszék ugyan elnyerte a hagyományos egyetemi képzés engedélyét, de a szak kiteljesedésének a kétszintű (BA-MA) képzés bevezetése hamarosan véget vetett.

Vezetői működése alatt V. Raisz Rózsa folytatta elődjének kezdeményezését: a Magyar Nyelvtudományi Társasággal közösen tovább vitte az anyanyelvoktatási napok kétévenként megrendezett sorozatát, amelyet az 1990-es években mindvégig az egri tanszék neve fémjelzett. A fáradságos szervezőmunka gyümölcse: a közoktatásból érkező 150-200 résztvevő, 60-80, néha még több előadó, valamint a mintaszerű és az évekkel később is sokak által keresett konferenciakötet. Az egyéves előkészítő munka, majd a kötet megjelenítése, szerkesztése szinte folyamatos tennivalót adott. Ugyancsak a nagy feladatok közé tartozott a Magyar Nyelvészek Kongresszusának egri lebonyolítása 1994-ben és a Kazinczy-verseny országos döntője 1996-ban. Hosszú időn keresztül rendezője volt az intézményi szintű Kazinczy-versenynek, és hallgatóinkat felkészítette az országos döntőre. Az egyetemek és főiskolák rangos megméréstén több mint egy tucatszor vehette át tanítványa a legjobbknak járó Kazinczy-érmet. Az országos versenyen többször vett részt a bírálóbizottság munkájában, tapasztalatait többek között az Egyetemi Fonetikai Füzetekben közölte. Támogatta a tanszék által évente megrendezett országos helyesírási versenyt. Újítként vezetői megbízatása idején bővült a rendezvény szakmai konferenciával, s vált a Nagy J. Béla nevét viselő Kárpát-medencei találkozóvá. Vezetői megbízatásainak lejártaival, 2002 után hét évig folytatta oktatói tevékenységét.

Publikációinak száma meghaladja a kétszázat, közülük több mint száz tanulmány, a többi egyéb közlemény (cikk, nyelv művelő írás, recenzió, előszó, alkalmi beszéd). Közülük az első 1961-ből származik, és Mikszáth szóláskincsével foglalkozik. A gyűjteményes köteteken, konferenciakiadványokon, főiskolai és egyetemi tudományos közleményeken kívül többek között publikált a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvőr, a Nyelvtudományi Értekezések, a Magyar Nyelvjárások, a Módszertani Közlemények, a Magyartanítás hasábjain. Közreműködött a nyolcvanas évek országos szintű, nyelvpedagógiai jellegű kutatásaiban, melyekhez ugyancsak kapcsolódtak tanulmányok. Elmélyült kutatási irányai mellett (alakzatok, illetőleg Márai, Mikszáth, Kaffka stílusa) foglalkozott többek között a multimedialitással, a szállóigék művelődéstörténeti vonatkozásaival és a reproductív beszéd sajátosságaival.

Önálló köteteiről szólva: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai keretében feldolgozta a tudományos szervezet működésének első fél évszázadát. Mikszáthról két könyve jelent meg. Közel állt szívéhez Márai Sándor is: kispróza műveinek szövegszerkezeti és stíluselmzése a Pandora Könyvek sorozatában látott napvilágot. 1987-től szerkesztette az egri főiskola nyelvészeti tudományos közleményeit. Az anyanyelvoktatási napok előadásai A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai című sorozatban jelentek meg. Ezek közül négy kötet társszerkesztője és egy ötödik szerkesztője volt. Ugyancsak társszerkesztője az egri tanszék által 1987 óta évenként megrendezett, országos Nagy J. Béla helyesírási versenyhez kapcsolódó kiadványsorozat hét kötetének. Igen nagy aktivitással és lelkesedéssel végezte

társszerkesztői munkáját a Szathmári István irányításával készült Alakzatlexikon szerzői közösségében. Tanszéki kollégaként tapasztalhattuk, hogy nagy körültekintéssel, elmélyült szakmai viták közepette érlelődtek, csiszolódtak ezek a jól kidolgozott mestermunkák. Feltétlenül ki kell emelni, hogy az országos szakmai elismertséggel bíró stíluskutató csoportnak 1980-tól 2007-ig volt aktív tagja, és itt nemcsak munkatársi, hanem őszinte emberi kapcsolatokra is szert tett.

Tudományos közéleti tevékenysége ugyancsak szerteágazó: tagja volt az MTA Nyelvtudományi Munkabizottságának, a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányának, vezetője a Miskolci Akadémiai Bizottság Nyelvtudományi Szakbizottságának. Opponens, illetőleg bizottsági tag korábban kandidátusi, utóbb PhD-védésen. Az Anyanyelvápolók Szövetsége elnökségének tagjaként kivette a részét a nyelvmuvelés időszerű feladataiból. Tanszékvezetése alatt minden évben megszervezte a magyar nyelv hetének főiskolai rendezvényét, de arra is gondot fordított, hogy a tanszék oktatói előadásokat tarthassanak a város és a megye – illetőleg más megyék – iskoláiban. Segített abban, hogy a helyi napilapban anyanyelvi rovat működjék. Fontosnak tartotta a pedagógus-továbbképzést: több ilyen program kidolgozása fűződik a nevéhez. Itt is a minőség, az igényesség vezérelte. Azon fáradozott, hogy a pályán lévő pedagógusok folyamatosan megújítsák szakmai és módszertani kultúrájukat. A kilencvenes években a Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén is oktatott.

Több intézményi, illetőleg országos elismerésben részesült: többek között a Péchy Blanka-díj, az Apáczai Csere János-díj és a Lőrincze Lajos-díj kitüntette. Az egri főiskolán megkapta az Eszterházy Károly-emlékplakettet, valamint a legmagasabb intézményi elismerést, a Pro Academia Pedagogia Agriensit.

A Magyar Rádió Egy csepp emberség című sorozatának vele készített, 2005-ös műsorában számba vette a legfontosabb emberi értékeket, így a saját teljesítményünkkel szembeni igényességet, a tartalmas emberi kapcsolatokat, a divatos jelszavakkal szembeni ellenállás képességét, az emberi tartást, valamint az újra való fogékonyságot. Kollégák és hallgatók generációi tanúsíthatják, hogy V. Raisz Rózsa több mint fél évszázadot átölelő tanári és szakmai munkásságában mindezek a fontos értékek mértékül szolgáltak számára is.

Zimányi Árpád

ny. főiskolai tanár

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

E-mail: zimanyi.arpad@t-online.hu

A vasúti foglalkozásnevek esetében hány összetételi tagig alkalmazható a mozgószabály? Hogyan kell írni az alábbi munkaköröket: műszaki és biztonság technológia alkalmazás kompetencia szakértő, jegykiadó automata üzemeltetési koordinátor, humánerőforrás biztosítás vezető?

Erre szabály nincs. Előfordul, hogy nem három, hanem négy vagy akár öt tagból áll a mozgószabállyal leírt kifejezés. Ennek két oka lehet. Egyrészt a mozgószabállyal leírt kifejezés alkalmilag egybeírandó tagjai közül az egyik vagy mindkettő összetett, például: *akadálymentes + web + szakértő*. Az *akadálymentes* összetételt alkalmilag egybeírjuk a *web* szóval, és ehhez kapcsoljuk az utótagot: *akadálymentesweb-szakértő*. Ez alapján a helyes írásmód: *jegykiadóautomata-üzemeltetési koordinátor*. Másrészt két mozgószabály alkalmazásával keletkezik az összetétel. A *zöld + tea + kivonat* a 141. b) szabálypont alapján *zöldtea-kivonat*. A 141. a) szabálypont alapján, ha egy kötőjellel már tagolt szóhoz szintén kötőjellel kapcsolandó utótag járul, az első kötőjelet kihagyjuk, vagyis az eredetileg kötőjelezett szórészt az új alakulatban egybeírjuk. Jelen esetben a *zöldtea-kivonat* kapja a *bio-* előtagot, a fentiek alapján az írásmódja: *bio-zöldteakivonat* (Minya–Kovács 2023: 470). Az utóbbi szabálypontok alkalmazásával azonban igazi „szókígyó” keletkezik: *humánerőforrás-biztosítás, humánerőforrásbiztosítás-vezető, műszaki és biztonságtechnológiaalkalmazáskompetencia-szakértő*. Ezt semmiképpen nem javasoljuk, helyette a körülírást: *a műszaki és a biztonságtechnológia alkalmazása kompetenciájának szakértője*.

Hogyan írjuk helyesen a szerb tulajdonneveket? Vučić, Vucsics vagy Vucic? Összhangban az AkH. 214. pontjával, valamint azzal, hogy a szerb nyelv párhuzamosan használja a cirill és a latin írásmódot, véleményem szerint a Vučić a helyes. Vitapartnerem ellenben azzal érvel a fonetikus „Vucsics”-formátum mellett (abba már ne is menjünk bele, hogy fonetikusan a Vucicity volna inkább helyes a szerb nyelv tekintetében, míg a horvátban a Vucsics), hogy a Szerb Köztársaság alkotmányának 10. cikkelye kimondja, a Szerb Köztársaságban a cirill írásmód a hivatalos. Megítélésem szerint ez semmiféle relevanciával nem bír a kérdés eldöntésében, hiszen az pusztán arra vonatkozik, hogy például a közlönyök, hivatalos iratok stb. esetében kell a cirill írásmódot alkalmazni Szerbiában, azonban a latin írásmód legalább annyira elterjedt, mint a cirill, az általános iskolások mindkét írásmódot tanulják. Sajtótermékek, könyvek jelentős számban kerülnek kiadásra latin írásmódban. Ráadásul a Szerb Köztársaság alkotmányának területi és személyi hatálya értelemszerűen nem terjed ki például a szerb diaszpórára, és ha már alkotmány: a két entitásból álló Bosznia-Hercegovina szerb többségű, a Bosznia-hercegovinai Szerb Köztársaság alkotmányának 7. cikkelye pedig kimondja, hogy a hivatalos írásmódok a cirill és a latin. A Vucic írásmódot pusztán azért említettem,

mivel magyar sajtótermékekben és egyéb szövegekben mindhárom írásmód előfordul. Utóbbi szükségmegoldásként elfogadhatónak tartom, amennyiben a nyomtatási eljárás a mellékjel pótlását nem teszi lehetővé.

A kérdés pusztán helyesírási szempontból nem dönthető el, mert nyelvpolitikai háttere van. Egy átlagos magyar nem érez különbséget a szerb *ć* és a *č* kiejtése között, az utóbbit is *cs*-nek hallja. Ezért születtek olyan hagyományos névalakok, mint a *Petrovics*, a *Vitkovics*, a *Damjanich* stb. A szerb tulajdonnevek átírásakor a szerb nyelv latin írásmódját vehetjük alapul, akárcsak a többi latin írású európai nyelv esetében. Toldalékoláskor az *-ić* kiejtését a helyesírási szabályzat és más szerb–magyar példák alapján inkább közelíteni lehet *-ity*-tyel, mint *-ics*-tsel. A szabályzat 216. pontja kimondja, hogy „a *-val*, *-vel* és a *-vá*, *-vé* rag a mássalhangzót jelölő nem magyar betűre vagy betűkapcsolatra végződő idegen közszavakhoz és tulajdonnevekhez úgy járul, hogy *v*-je teljesen hasonul az utolsó kiejtett mássalhangzóhoz”. Ágoston Mihály szerint (1979: 72) „ha az idegen név a magyarban nem létező hangra végződik, a *-val*, *-vel* rag kezdőhangjának a hasonulását azzal a magyar betűvel jelöljük, amelynek a hangértéke legközelebb áll a tővégi idegen hanghoz. Így a szerbhorvát *ć*-t *ty*-vel, a *đ*-t *gy*-vel, az *lj*-t *ly*-lyel toldalékoljuk.” Például: *Šubić*-tyal, *Belić*-tyel, *Đaković*-tyal, *Smuđ*-gyal, *Dopuđ*-gyal, *Kardelj*-lyal, *Brecelj*-lyel stb. (Molnár Csikós László). Összefoglalva: az idegen (cirill betűs) írásmód teljes átírása így történhet: Vucsics (kiejtésbeli változat: Vucsity), de átvehető az ismert és használt latin betűs mellékjeles forma is: Vučić, Vučićsal, sőt az egyszerűsített forma is elképzelhető: Vucic. (A politikus neve szerb cirill írással Александар Вучић, latin írásmóddal: Vučić, a szerb forma magyar átírással: Vucsics vagy Vucsity).

Hogyan helyes: örömet vagy örömet szerez? Esetleg mindkettő jó?

Mindkettő helyes: Ajándékozz *örömet/örömet*! Kérdésként felmerülhet az, hogy vajon miért alakult ki az *öröm* szó *örömet* és *örömet* tárgyragos alakváltozat. 1. Egyrészt ha az eredetét, „szabályosat” keressük, akkor az *o* előhangzós alak a normatív, mivel a hasonló felépítésű, ajakkerekítéses magas magánhangzót, *o*-t tartalmazó szavak így viselkednek: *török* – *törököt*, és nem *töröket*; *tönk* – *tönköt*, és nem *tönket*. 2. Másrészt ezzel szemben csak *e* előhangzós toldalékos alak létezik a következő példákban: *szög* – *szöget*, és nem *szögöt*; *völgy* – *völgyet*, és nem *völgyöt*; *hölgy* – *hölgyet*, és nem *hölgyöt*; *föld* – *földet*, és nem *földöt*; *könny* – *könnyet*, és nem *könnyöt*. 3. Harmadrészt a többalakú (hangzóhiányos) névszótövek esetében ugyancsak illeszkedik az előhangzó: *vödör* – *vödört*, *ökör* – *ökröt*. 4. Negyedrészten vannak olyan illabiális magas magánhangzót tartalmazó szavaink, amelyek esetében az ajakműködés szerinti illeszkedés vagy nem illeszkedés irreleváns, ugyanis közvetlenül a tőhöz kapcsolódik a *-t* tárgyrag. Például: *sör* – *sört*, *kör* – *kört*. Ezek esetében a *-t* tárgyrag előtt nincs előhangzó (kötőhangzó).

Visszatérve az *öröm* szó toldalékos alakjára, H. Varga Márta magyarázata az, hogy „az ajakréses (*e*) előhangzós toldalékváltozat (*örömet*) megjelenésének az

lehet az oka, hogy az öröm szó *-öm* végződését a nyelvhasználók tévesen toldalék-morfémaként, E/1. személyű birtokos személyjelként értelmezték.” A *kör* – *köröm* mintájára mintha az **ör* főnév birtokos személyjeles formája lenne E/1. személyben: az én **ör-öm* (H. Varga 2020: 5). Ugyanis ha a birtokos személyjeles (illetve az *öröm* szó esetében annak vélt) szóalakhoz kapcsoljuk a tárgyragot, akkor az illabiális magas magánhangzós illeszkedés a helyes: *törökömet*, *tönkömet* és: *örömet*. A középső nyelvállású labiális, palatális előhangzó hibásnak tekinthető: *törökömöt*, *tönkököt* és: *örömömöt*. Ugyanez mondható el, ha az általános többes szám jelével, a *-k*-val látjuk el a szót: *törököket*, *tönköket*, *örömeket*, és nem *törökököt*, *tönkököt*, *örömököt* mondunk és írunk.

A Szóvégműtató szótár a következő *-öm* végződésű szavakat (főnevet és melléknevet) tartalmazza: *nemtörődöm*, *főlöstököm*, *plömplöm*, *köröm* (plusz nyolc összetétele), *üröm*, *zöm*. Az internetes kereső alapján (2024. 12. 01.) a következő az előfordulási gyakoriság: *plömplömöt*: 4; *plömplömet*: 0; *nemtörődömöt* (grammatikai szófajváltással főnévként): 248, *nemtörődömet*: 5; *körömöt* (hangzóhiányos tő): 98 700, *körmet* 890; *ürmöt* (hangzóhiányos tő): 11 200, *ürmet* (kizárólag alaki archaizmusként): 12; *zömöt*: 1030, a *zömet* nem fordul elő, kizárólag a birtokos személyjeles/ragos alakja: *zömét*. Észrevehető a *körmet* alak viszonylag nagyszámú előfordulása, ez nyilván az analógiának köszönhető.

Szakirodalom

- Ágoston Mihály 1979. *Mai magyar írás*. Tankönyvkiadó Intézet. Újvidék.
 H. Varga Márta 2020. Sok örömet vagy sok örömet kívánjunk? *Édes Anyanyelvünk*. 5. sz.
 Mínya Károly – Kovács Alexandra 2023. „Bemozgózzuk, vagy sem?” A mozgószabály alkalmazásának problematikája. *Magyar Nyelvőr* 467–78.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.4.467>

Mínya Károly
 nyelvész, főiskolai tanár
 Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és
 Irodalomtudományi Intézet
 E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

befogadó játszótér *szószerkezet*

Olyan játékelemeket magába foglaló játszótér, ahol közösen játszhat ép és fogyatékos gyermek.

A befogadó játszótér előnye, hogy nemcsak egymás mellett, hanem egymással is tudnak játszani az ép és a fogyatékkal élő gyermekek, hiszen a játékok úgy lettek kialakítva, hogy mindenki tudja őket használni. Itt egymásra vannak utalva, így megtanulnak együttműködni, segítséget nyújtani, adni és kapni is.

biopamut *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Az ökológiai gazdálkodási szabványoknak megfelelően előállított pamut. Az organikus vagy biopamut termesztése környezetbarát módon, vegyszerek felhasználása nélkül, fenntartható gazdálkodással történik.

A biopamut vagy biogyapot (angolul organic cotton) termesztése speciális körülmények között történik. A cserjék, sőt maguk a magvak sem érintkeznek semminemű vegyszerrel, növényvédő szerrel. E magas minőség oltárán viszont a termesztőknek rengeteg idővel és munkával kell áldozniuk.

digitális guillotine *szószerkezet*

Digitális nyaktiló, digitine. Blokkolás a közösségi platformokon, tiltakozás azok ellen az influenzszerek ellen, akik erkölcstelenül nyilvánulnak meg.

Itt az ideje a digitális guillotine alkalmazásának, hogy blokkoljuk az összes hírességet, influenzszert és az összes gazdag társasági embert, akik érzéketlenek a szegények és a szűkölködők panaszaira. Visszavenni az ismertségükből, nem adni nekik megtekintést a közösségi médiában, mert csak gyarapítjuk a számlájukat. Tiltuk le őket az összes közösségi médián és digitális platformon!

gasztroinfluenzser *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Az interneten gasztronómiával, sütéssel, főzéssel kapcsolatos tartalmakat megosztó online véleményvezér.

Ha valaki konyhát tervez, mindig érdemes a profiktól inspirációt nyernie, egy gasztroinfluenzser nap mint nap mutatja be Instagramján és TikTokján, hogyan készítheti el bárki otthon a legfinomabb süteményeket, desszerteket.

klímapozitív *mn, jelentéssűrítő összetétel*

Olyan (tevékenység), amely a nettó nulla szén-dioxid-kibocsátás elérésén túlmenően környezeti hasznot hoz létre további szén-dioxidnak a légkörből való eltávolításával.

A Soproni Egyetem Magyarország első klímapozitív egyetemeként kiemelt figyelmet fordít a klímaváltozás kutatására, és elkötelezetten szerepet vállal a fenntartható jövő építésében.

multitaskol *ige, ang, szóképzés*

Egyszerre több tevékenységet végez.

A Stanford Egyetem professzora szerint minél többet multitaskol egy ember, annál valószínűbb, hogy rosszabbul tud koncentrálni, gyengébb eredménnyel tanul, és kevésbé lesz kedves az emberekhez.

palackvadász *fn, jelentéssűrítő összetétel*

A betétdíjas üvegeket kereső és gyűjtő személyek.

Sok helyen gondot okoznak a palackvadászok, akik feltűrik a köztéri szemeteseket a visszaváltható palackok után kutatva. A palackvadászat tulajdonképpen megelőzési üvegvisszaváltás.

qvikkelés *fn, ang*

QR-kóddal történő ingyenes fizetési mód: az árucikkek leolvasását követően a kereskedő pénztárgépe, POS-terminálja vagy egyéb digitális kijelzője megjeleníti az átutaláshoz szükséges QR-kódot, amit a vásárlónak telefonnal be kell olvasnia. Ezt követően megjelenik az azonnali átutalási felület az automatikusan kitöltött adatokkal, a vevő pedig jóváhagyja a tranzakciót a szokásos módon. A tranzakció néhány másodperc alatt megtörténik.

Fontos tudni, hogy a bankok semmilyen díjat nem számolhatnak fel az ügyfeleknek a qvikkelésért. Ezek mentesek a tranzakciós illetéktől is, így a bankoknak ezt a költséget sem kellene továbbhárítaniuk az ügyfelekre, szemben a kártyás fizetésekkel, amelyek után a bankok kártyánként 500 forint átalányt fizetnek évente. A qvikkes fizetésnek is természetes előfeltétele, hogy legyen bankszámlánk, amelynek általában van számlavezetési vagy egyéb fix díja.

REpont-automata *fn, jelentéssűrítő összetétel*

PET, alumínium vagy üveg visszaváltására alkalmas eszköz. A betétdíjas termék csomagolásán egy logó van, amelyről az automata beazonosítja, hogy a termék csomagolása visszaváltási díjas.

Egy körben maximum száz üveget válthatunk vissza a REpont-automatában, aki ennél többet szeretne, annak több tranzakcióban kell ezt megtennie.

szívez *ige, szóképzés*

Egyes közösségi hálózatokon a szív jelre kattintással jelzi, hogy tetszik; lájkol.

Szia, Laci vagyok, szeretnék egy komoly kapcsolatot, ne csak szívezz, hanem írj!

űrorvos *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Az európai űrhajósok küldetéseit támogató orvos, aki nem utazik együtt az asztronautákkal az űrbe, hanem a Földről kíséri végig a teljes missziót. Feladata elsősorban a küldetés előtt és a landolás után van.

Űrorvosként jól kell ismernünk azokat a megbetegedéseket, amelyek a légi utazás közben alakulhatnak ki, és az űrállomásról folyamatosan oda kell figyelnünk a küldetésen lévő asztronautákra, irányítanunk kell őket a központból egészségügyi kérdésekben.

újraszalvéta *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Az egyszer használatost helyettesítő, leváltó szalvéta, amely kívül mintás pamutból, belül pedig vízálló, mégis szellőző anyagból áll, tépőzárral záródik, és segít frissen tartani az ételt.

Az újraszalvéta tökéletes megoldást jelent iskoláskorú gyermekek számára a tízórai, illetve az uzsonna csomagolásához, felnőtteknek a munkahelyre bevitt elemőzsiához vagy túrázáshoz, kiránduláshoz, utazáshoz.